CICERONIS DE OFFICIIS LIBRI 3. CATO MAIOR, VEL DE SENECTUTE: LAELIUS, VEL DE AMICITIA:...

Marcus Tullius Cicero, Paolo Manuzio

Digitized by Google

R. II ed., To II, p. 66, n 9.

5-10-8-8-

M

M. Tull. Ciceron. De Offic. etc.

Digitized by Google

BIBLIOTECA NAZIONALE VITT. EMANUELE
68
5 B
14

Digitized by Google

Digitized by Google

Biblioth. Scholast. Theolog.
S.J. in Colleg. Roman. 1

Manca il Frontispizio ~~a le carte [illegible]~~.
Mancano anche alcune carte.

Est Codex IV. 131 in Lagomarsini VV. LL.

Editio anni 1567 Venet.

68 5 B 14

685 B 14 2

PAVLVS MANVTIVS BENEDICTO RHAMBERTO S. D.

COLL. IHS. S. I. ... IHS
BIBLIOTECA NAZ. VITTORIO EMANUELE ROMA

NON ignoras, Benedicte Rhamberte, ſenſuum eſſe quãdam in hominibus ſimilitudinẽ; quae cum in conſuetudine cognita eſt, efficitur, ut, inter quos id accidit, amor exoriatur. ab hoc quaſi fonte multorum amicitiae manarunt. Multos etiam beneficium cum obligaſſet; cumque id, quod acceperant, memoria conſeruatum grato animo redderent; idq. uterque fieri ob ingenii bonitatem, & uoluntatis erga ſe propenſionem exiſtimaret: ſtatim eſt illam opinionem beneuolentiae conſecuta. itaque duae cauſſae ſunt, quamobrem homines ament inter ſe: ſed haec poſterior, quae a rebus externis originem ducit, cũ illa ſuperiore, quae a natura proficiſcitur, nullo pacto uidetur eſſe comparanda. illa enim primum habet eam ſuauitatem, qua, ut opinor, & certe nulla maior eſt, cum eos, quibus utimur, & iiſdem rebus, quibus nos, & aeque, atque nos, affici ſentimus: deinde, etiam qui in dando & accipiendo beneficio fructus eſt, eo non eget.

131.

nam ſi haec actio bene merendi interdum eſt, & eſſe poteſt in ijs, qui uoluntate non admodum coniuncti ſunt: quanto facilius exiſtet apud eos, quorum animi ita conſentiunt, ut, quaſi natura hortante, eaſdem res appetere, ab ijſdem refugere uideantur? at uero qui officiorum commoditatibus adducti in amicitiam coierunt; etiam ſi alter alterum initio ſumme diligat; tamen, ſi quando accidet, id quod accidere ſaepe ſolet, ut ea, qua diligere coeperunt, cauſſa tollatur, certe eorum animi pedetentim in amore langueſcent. quo in genere, animaduertis Rhamberte, quā multi quotidie labantur. de quibus, facile eſt intelligere,quid ſentias, cum ab eorum inſtituto tua ratio tam uehementer abhorreat. probe enim te, quae noſtra debeat eſſe in iungendis amicitijs cautio, quae in iiſdem colēdis religio, quod item in omni uita praeſtandum officium ſit, horum librorum, quos nunc tibi inſcriptos ad te mittimus, lectio erudiuit.ſenſi in me ipſo; quem ab opibus non magnopere firmum,aut ne firmum quidem, tamen octauum ab hinc annum tanto ſtudio es cōplexus, quantum, qui ab omni re paratiſſimus ſit, remunerando compenſare uix poſsit. cumq. rerum mearum ſtatus, ut

ſunt

ſunt humana, interdum mutaretur; memoria teneo, te, numquam immutatum, eandem ſemper cum mihi, tum fratribus meis uoluntatem, ac beneuolentiam praeſtitiſſe. Cum uero maior aliquanto inter nos conſuetudo eſſe coepiſſet; quod quidem eſt factum, poſtea quam te in noſtram uicinitatem contuliſti: facile ſentio, ad meam uitam recte conformãdam quanto mihi obſeruatio tuorum morum fuerit adiumento. Collocutiones uero de litteris noſtrae quid non dicam delectationis, ſed utilitatis habuerunt? equidem, ſi liceret, totos dies uellem tecum ponere. quarum enim ego rerum cognitione delector, earum in omni genere quae tui ſit iudicii ſubtilitas, intelligo. ſed hanc latine ſcribendi rationem. in qua multi nunc uolunt excellere, pauciſsimi poſſunt, eam uero ſic tenes, ut tuis ſcriptis mihi quidem nihil eſſe purius uideatur. quod eo mirandum eſt magis, quia tu, non, ut alii, diuturno, atque aſsiduo librorum uſu, ſed temporum ſtudio ſubſiciuorum, hoc ut poſſes, conſecutus es. nam ut omittam, quod tibi, cuius fidei atque prudentiae Veneti ſenatus arcana creduntur, otium non ſaepe contingit: ecqui dies eſt, quo non ex amicis tuis aut cõſilio tibi aliquis,

aut opera, aut etiam re ſit adiuuandus: qua in conſuetudine retinenda nimium diligens eſſe dum uis; accidit ſaepe, ut tuum potius ipſe commodum, quam officij colendi facultatẽ praetermittas. Quo ego me aptius facere ſum arbitratus, ſi haec opuſcula, in quibus maxime de officio praecepta traduntur, ad te, quem cognoui eſſe omnium officioſiſsimum, mitterem. Genus hoc Rhamberte quoddam eſt, quo ego eos, qui de me bene meriti ſunt, remunerari ſoleo. perpende rem; nulla uidebitur: animum ſpecta; gratiſsimum dices. Vale.

M. TVLLII CICERONIS OFFICIORVM AD MARCVM FILIVM

LIBER I.

QVAMQVAM *te, Marce fili, annum iam audientem Cratippum, idq. Athenis, abundare oportet praeceptis, inſtitutisq. philoſophiae, propter ſummam & doctoris auctoritatem, & urbis; quorum alter te ſcientia augere poteſt, altera exemplis: tamen, ut ipſe ad meam utilitatem ſemper cum graecis latina coniunxi, neque id in philoſophia ſolum, ſed etiam in dicendi exercitatione feci; idem tibi cenſeo faciendum; ut par ſis in utriuſque orationis facultate. quam quidem ad rem nos, ut uidemur, magnum attulimus adiumentum hominibus noſtris; ut non modo graecarum litterarum rudes; ſed etiã docti aliquantulũ ſe arbitrentur adeptos & ad dicendum, et ad iudicãdum. Quamobrem diſces tu quidem a principe huius aetatis philoſophorum, et diſces, quam diu uoles: (tam diu autem uelle debebis, quoad te, quantum proficias, non paenitebit) ſed tamen noſtra legens, non multum a Peripateticis diſſidentia, (quoniam utrique & Socratici, & Platonici eſſe uolumus) de rebus ipſis utere tuo iudicio: nihil enim impedio: orationem autem latinam profecto*

[principē in doctrina Peripatetica. fam.ep.16. l.12.& 21 l.16. & hic 63. & 89:]

[hoc poſuit ad uitandã arrogãtiae ſuſpicionem.]

[ergo & Peripateticus: a Socrate eni Peripatetici, ut Academici, fluxerunt.]

 fecto

fecto legendis noſtris efficies pleniorem . nec uero hoc arroganter dictum exiſtimari uelim. nam philoſophandi ſcientiam concedens multis ; quod eſt oratoris proprium, apte, diſtincte, ornateq. dicere, quoniam in eo ſtudio aetatem conſumpſi, ſi id mihi aſſumo, uideor id meo iure quodam modo uindicare. Quamobrem magnopere te hortor, mi Cicero, ut non ſolum orationes meas, ſed hos etiam de philoſophia libros, qui iam ſe illis fere aequarunt, ſtudioſe legas. uis enim dicendi maior eſt in illis : ſed hoc quoque colendum eſt aequabile, & temperatum orationis genus. & id quidem nemini uideo Graecorum adhuc contigiſſe, ut idem utroque in genere laboraret, ſequereturq. & illud forenſe dicendi, & hoc quietum diſputãdi genus. niſi forte Demetrius Phalereus in hoc numero haberi poteſt, diſputator ſubtilis, orator parum uehemens, dulcis tamen, ut Theophraſti diſcipulum poſſis agnoſcere . nos autem quantum in utroque profecerimus, aliorum ſit iudicium: utrumque certe ſecuti ſumus . equidem & Platonem exiſtimo, ſi genus id forenſe dicendi tractare uoluiſſet, grauiſſime, & copioſiſſime potuiſſe dicere ; & Demoſthenem, ſi illa, quae a Platone didicerat, tenuiſſet, & pronunciare uoluiſſet, ornate, ſplendideq facere potuiſſe. eodemq. modo de Ariſtotele, & Iſocrate iudico : quorum uterque ſuo ſtudio delectatus, contempſit alterum. Sed, cum ſtatuiſſem aliquid hoc tempore ad te ſcribere & multa poſthac,

parem fere laudem conſecuti.

orationes enim in foro ad iudices habebãtur, exceptis, quae i ſenatu, ut Catilinariæ. in lib. de claris orat. Suauis, ſicuti fuit, uideri maluit, quam uis. uide & in Orator.

poſthac, ab eo exordiri uolui maxime; quod & aetati tuae eßet aptiſſimum, & auctoritati meae grauiſſimum. nam, cum multa ſint in philoſophia & grauia, & utilia, accurate, copioſeq. a philoſophis diſputata; latiſſime patere uidentur ea, quae de officiis tradita ab illis, & praecepta ſunt. nulla enim uitae pars, neque publicis, neque priuatis, neque foreſibus, neque domeſticis in rebus, neque ſi tecum agas quid, neque ſi cum altero contrahas, uacare officio poteſt: in eoq. colendo ſita uitae eſt honeſtas omnis, & in negligēdo turpitudo. Atque haec quidem quaeſtio cōmunis eſt omnium philoſophorū. quis eſt enim, qui nullis officij praeceptis tradendis, philoſophum ſe audeat dicere? ſed ſunt non nullae diſciplinae, quae, propoſitis malorum, et bonorum finibus, officium omne peruertunt. nam qui ſummum bonum ſic inſtituit, ut nihil habeat cum uirtute coniunctū; idq. ſuis commodis, non honeſtate, metitur; hic ſi ſibi ipſe conſentiat, & non interdum naturae bonitate uincatur; fit, ut neque amicitiam colere poſſit, nec iuſtitiam, nec liberalitatem, fortis uero, dolorem ſummum malum iudicans, aut temperans, uoluptatem ſummum bonum ſtatuens, eſſe certe nullo modo poteſt. quae quamquam ita ſunt in promptu, ut res diſputatione nō egeat; tamē ſunt a nobis alio loco diſputata. Hae diſciplinae igitur, ſi ſibi conſentaneae eſſe uelint, de officio nihil queāt dicere: neque ulla officij praecepta firma, ſtabilia, coniuncta na-

tū quia conſularis, tum etiam quia patet.

ut Epicurus.

tres morales uirtutes iuſtitia, fortitudo, temperantia, quas & Ariſtoteles agnoſcit. nā liberalitas iuſtitiae pars eſt.

naturae tradi poſſunt, niſi aut ab iis, qui ſolam, aut ab iis, qui maxime honeſtatem propter ſe dicant expetẽdam. itaque propria eſt ea praeceptio Stoicorum, & Academicorum; & Peripateticorum. quoniam Ariſtonis, Pyrrhonis, & Herilli iam pridem exploſa ſententia eſt: qui tamen haberent ius ſuum diſputandi de officio, ſi rerum aliquem delectum reliquiſſent, ut ad officij inuentionem aditus eſſet. Sequemur igitur, hoc quidem tempore, & in hac quaeſtione, potiſſimum Stoicos, non ut interpretes; ſed, ut ſolemus, e fontibus eorum, iudicio, arbitrioq. noſtro, quantum, quoq. modo uidebitur, hauriemus. Placet igitur, quoniam omnis diſputatio de officio futura eſt, ante definire, quid ſit officium: quod a Panaetio praetermiſſum eſſe miror. omnis enim, quae a ratione ſuſcipitur de aliqua re, inſtitutio debet a definitione proficiſci; ut intelligatur, quid ſit id, de quo diſputetur. Omnis de officio duplex eſt quaeſtio. unum genus eſt, quod pertinet ad finem bonorum: alterum, quod poſitum eſt in praeceptis, quibus in omnes partes uſus uitae conformari poſſit. ſuperioris generis huiuſmodi exempla ſunt: omnia ne officia perfecta ſint; numquid officium aliud alio maius ſit: et quae ſunt generis eiuſdem. Quorum autem officiorum praecepta traduntur, ea quamquam pertinent ad finem bonorum, tamen id minus apparet, quia magis ad inſtitutionem uitae communis ſpectare uidentur. de quibus eſt nobis his libris expli-

ſolam honeſtatem Stoici, maxime autẽ, ſed nõ ſolam, Peripatetici ſequebantur.

aſſenſum enim ſuſtinebant.

explicandum. Atque etiam alia diuiſio eſt officij. nam & medium quoddam officium dicitur, & perfectum. perfectum autem officium, rectum, opinor, uocemus, quod Graeci κατόρθωμα; hoc autem commune, quod ij καθῆκον uocant. atque ea ſic definiunt, ut, rectum quod ſit, id perfectum officium eſſe definiant; medium autem officium, id eſſe dicant, quod cur factum ſit, ratio probabilis reddi poſſit. Triplex igitur eſt, ut [a] Panaetio uidetur, conſilij capiendi deliberatio. Nam, honeſtum ne factu ſit, an turpe, dubitant; id quod in deliberationem cadit. in quo conſiderando, ſaepe animi in contrarias ſententias diſtrahuntur. Tum autem inquirunt, aut conſultant, ad uitae commoditatem, iucunditatemque, ad facultates rerum, atque copias, ad opes, ad potentiam, quibus & ſe poſſint iuuare, & ſuos, conducat id, nec ne, de quo deliberant: quae deliberatio omnis in rationem utilitatis cadit. Tertium dubitandi genus eſt, cum pugnare uidetur cum honeſto id, quod uidetur eſſe utile. cum enim utilitas ad ſe rapere, honeſtas contra reuocare ad ſe uidetur; fit, ut diſtrahatur in deliberando animus, afferatq. ancipitē curam cogitandi. Hac in diuiſione, cum, praeterire aliquid, maximum uitium in diuidendo ſit, duo praetermiſſa ſunt. nec enim ſolum, utrum honeſtum, an turpe ſit, deliberari ſolet; ſed etiam, duobus propoſitis honeſtis, utrum honeſtius; itemque, duobus propoſitis utilibus, utrum utilius. ita, quam

[a] quē Cicero maxime ſecutus eſt in his libris. Rhodi natus eſt: inter Stoicos excelluit: docuit minorem Africanum.

a Panaetio.

quam ille triplicem putauit eſſe rationem, in quinque partes diſtribui debere reperitur. primum igitur eſt de honeſto, ſed dupliciter; tum pari ratione de utili, poſt de comparatione eorum diſſerendum.

praeclara ſcribēdi, atque etiam dicendi ratio, cum a genere ad partes, & a partibus ad unū illud, quod propoſitum nobis eſt, oratio deducitur.

Principio, generi animantium omni eſt a natura tributum, ut ſe, uitam, corpusq. tueatur, declinetq. ea, quae nocitura uideantur; omniaq. quae ſint ad uiuendum neceſſaria, inquirat, & paret, ut paſtum, ut latibula, ut alia eiuſdem generis. commune item animantium omnium eſt coniunctionis appetitus procreandi cauſſa, & cura quaedam eorum, quae procreata ſunt. ſed inter hominem, & belluam hoc maxime intereſt, quod haec tantum, quantum ſenſu mouetur, ad id ſolum, quod adeſt, quodq. praeſens eſt, ſe accommodat, paullulum admodum ſentiens praeteritum, aut futurum: homo autē, qui rationis eſt particeps, per quam conſequentia cernit, principia, & cauſſas rerum uidet, earumq. progreſſus, & quaſi anteceſſiones non ignorat, ſimilitudines comparat, rebusq. praeſentibus adiungit, atque anneċtit futuras; facile totius uitae curſum uidet, ad eamq. degendam praeparat res neceſſarias. Eademq. natura ui rationis hominem conciliat homini et adorationis, & ad uitae ſocietatē, ingeneratq. in primis praecipuum quendam amorem in eos, qui procreati ſunt; impellitque, ut hominum coetus & celebrari inter ſe, & ſibi obedire uelit; ob easq. cauſſas ſtudeat parare ea, quae ſuppeditēt ad cultum,

pro coire. ex quo celebris locus, & deſertus, opponūtur.

&

& ad uictum, nec ſibi ſoli, ſed coniugi, liberis, ceterisque, quos caros habeat, tuerique debeat. quae cura exſuſcitat etiam animos, & maiores ad rem gerendam facit. in primisq. hominis eſt propria ueri inquiſitio, atque inueſtigatio. itaque, cum ſumus neceſſarijs negotijs, curisq. uacui, tum auemus aliquid uidere, audire, ac diſcere; cognitionemq. rerum aut occultarum, aut admirabilium, ad bene, beateq; uiuendum neceſſariam ducimus. ex quo intelligitur, quod uerum, ſimplex, ſincerumq. ſit, id eſſe naturae hominis aptiſſimũ.

natura enim omnes homines ſcire deſiderant.

Huic ueri uidendi cupiditati adiuncta eſt appetitio quaedam principatus; ut nemini parere animus bene informatus a natura uelit, niſi praecipienti, et docenti, aut utilitatis cauſſa iuſte, et legitime imperãti: ex quo animi magnitudo exiſtit, humanarumq. rerum contemptio. Nec uero illa parua uis naturae eſt, rationisque, quod unum hoc animal ſentit, quid ſit ordo, quid ſit quod deceat in factis, dictisque, qui modus. itaque eorum ipſorum, quae aſpectu ſentiuntur, nullum aliud animal pulchritudinem, uenuſtatem, conuenientiam partium ſentit. quam ſimilitudinem natura, ratioq. ab oculis ad animum trãsferens, multo etiã magis pulchritudinem, conſtantiam, ordinem in conſilijs, factisq. conſeruandum putat; cauetque, ne quid indecore, effeminate ue faciat, tum, in omnibus & opinionibus, & factis ne quid libidinoſe aut faciat, aut cogitet. quibus ex rebus conflatur,

cum oculorum ſenſu bruta quoque utãtur, ordinem tamẽ in ſenſilibus nõ agnoſcunt.

&

& efficitur id, quod quaerimus, honeſtum; quod etiam ſi nobilitatum non ſit, tamen honeſtum ſit; quodq. uere dicimus, etiam ſi a nullo laudetur, laudabile eſſe natura. Formam quidem ipſam, Marce fili, et tamquam faciem honeſti uides: quae ſi oculis cerneretur, mirabiles amores, ut ait Plato, excitaret ſapientiae. Sed omne, quod honeſtum eſt, id quattuor partium oritur ex aliqua: aut enim in perſpicientia ueri, ſollertiaq. uerſatur; aut in hominum ſocietate tuenda, tribuendo ſuum cuique, & rerum contractarum fide; aut in animi excelſi, atque inuicti magnitudine, ac robore; aut in omnium, quae fiunt, quaeq. dicũtur, ordine, & modo, in quo ineſt modeſtia, & temperãtia. quae quattuor quamquam inter ſe colligata, atque implicita ſunt: tamen ex ſingulis certa officiorum genera naſcuntur: uelut ex ea parte, quae prima deſcripta eſt, in qua ſapientiam, & prudentiam ponimus, ineſt indagatio, atque inuentio ueri: eiusq. uirtutis hoc munus eſt proprium. ut enim quiſque maxime perſpicit, quid in re quaque ueriſſimum ſit, quiq. & acutiſſime, & celerrime poteſt & uidere, & explicare rationem, is prudentiſſimus, & ſapientiſſimus rite haberi ſolet. quocirca huic, quaſi materia, quam tractet, & in qua uerſetur, ſubiecta eſt ueritas. reliquis autem tribus uirtutibus neceſſitates propoſitae ſunt ad eas res parandas, tuendasque, quibus actio uitae continetur; ut ſocietas hominum; coniunctioq. ſeruetur;

hoc explanatur proxime ſequẽtibus uerbis.

in Phaedro.

fons enim, unde manat ſapiẽtia, honeſtum eſt.

unam.n. uirtutem qui poſſidet, reliquas item poſſidere dicitur. Quattuor autem morales uirtutes Cicero deſcribit prudentiã, iuſtitiã, fortitudinem, tẽperantiã. Ariſtoteles prudẽtiam omittit. nec .n. uere ſeparata quaedam uirtus eſt, ſed communicatur omnibus uirtutibus.

uetur; & animi excellentia, magnitudoq. cum in augendis opibus, utilitatibusq. & ſibi, & ſuis comparandis, tum multo magis in his ipſis deſpiciendis eluceat. Ordo autem, & conſtantia, & moderatio, & ea, quae ſunt his ſimilia, uerſantur in eo genere, ad quod adhibēda eſt actio quaedam, non ſolum mentis agitatio. his enim rebus, quae tractantur in uita, modum quendam adhibentes & ordinem, honeſtatem, & decus conſeruabimus. Ex quattuor autem locis, in quos honeſti naturam, uimq. diuiſimus, primus ille, qui in ueri cognitione conſiſtit, maxime naturam attingit humanam. omnes enim trahimur, & ducimur ad cognitionis, & ſcientiae cupiditatem, in qua excellere pulchrum putamus: labi autem, errare, neſcire, & decipi, & malum, & turpe ducimus. In hoc genere & naturali, & honeſto duo uitia uitanda ſunt: unum, ne incognita pro cognitis habeamus, hisq. temere aſſentiamus: quod uitium effugere qui uolet, (omnes autem uelle debebunt) adhibebit ad conſiderandas res & tempus, et diligentiam. alterum eſt uitium, quod quidam nimis magnum ſtudium, multamq. operam in res obſcures, atque difficiles conferunt, eaſdemq. non neceſſarias. quibus uitijs declinatis, quod in rebus honeſtis, et cognitione dignis operae, curaeq. ponetur, id iure laudabitur: ut in aſtrologia C. Sulpicium audiuimus; in geometria Sex. Pompeium ipſi cognouimus, multos in dialectica, plures in iu-

ut ad damnum accedat īfamia.

Sulpicium, & Pompeiū reprehendit, alterū, quod in

re ciuili. quae omnes artes in ueri inueſtigatione uerſantur: cuius ſtudio a rebus agendis abduci, contra officium eſt. uirtutis enim laus omnis in actione conſiſtit: a qua tamen ſaepe fit intermiſſio, multique dantur ad ſtudia reditus: tum agitatio mentis, quae numquá acquieſcit, poteſt nos in ſtudijs cogitationis, & ſine*opera noſtra, continere. omnis autem cogitatio, motusq. animi aut in conſilijs capiendis de rebus honeſtis, & pertinentibus ad bene, beateq. uiuendum, aut in ſtudijs ſcientiae, cognitionisq. uerſabitur. Ac de primo quidem officij fonte diximus. De tribus autem reliquis, latiſſime patet ea ratio, qua ſocietas hominum inter ipſos, & uitae quaſi communitas continetur. cuius partes duae ſunt; iuſtitia, in qua uirtutis ſplendor eſt maximus, ex qua boni uiri nominantur; & huic coniuncta beneficentia, quam eandem uel benignitatem, uel liberalitatem appellare licet. Sed iuſtitiae primum munus eſt, ut ne cui quis noceat, niſi laceſſitus iniuria; deinde, ut communibus pro communibus utatur, priuatis autem ut ſuis. ſunt autem priuata nulla* natura, ſed aut ueteri occupatione, ut qui quondam in uacua uenerunt; aut uictoria, ut qui bello potiti ſunt; aut lege, aut pactione, condicione, ſorte. ex quo fit, ut ager Arpinas Arpinatum dicatur, Tuſculanus Tuſculanorum. ſimilisq. eſt priuatarum poſſeſſionum deſcriptio. ex quo, quia ſuum cuiuſque fit eorum, quae natura fuerant communia; quod

cuique

astrologia; alterum, quod in geometria nimium ſtudii, operæq. poſuerint.

quae nos ab actione abducit. operā autem intelligit, cū ſcribimus, diſputamus, audimus.

quae in mediū omnia protulit. uide paullo poſt.

cuique obtigit, id quiſque teneat. eo ſi quis ſibi plus appetet, uiolabit ius humanae ſocietatis. ſed quoniam, ut praeclare ſcriptum eſt a Platone, non nobis ſolum nati ſumus, ſed ortus noſtri partem patria, partem parẽtes uindicant, partem amici; atque, ut placet Stoicis, quae in terris gignuntur, ad uſum hominum omnia creari, homines autem hominum cauſſa eſſe generatos, ut ipſi inter ſe alij alius prodeſſe poſſent: in hoc naturam debemus ducem ſequi, & communes utilitates in medium afferre, mutatione officiorum, dando, accipiendo, tum artibus, tum opera, tum facultatibus deuincire hominum inter homines ſocietatem. Fundamentum autem iuſtitiae eſt fides, id eſt dictorum, conuentorumq. conſtantia, & ueritas. ex quo, quamquam hoc uidebitur fortaſſe cuipiam durius, tamen audeamus imitari Stoicos, qui ſtudioſe exquirunt, unde uerba ſint ducta, credamusque, quia fiat quod dictum eſt, appellatam fidem. Sed iniuſtitiae duo genera ſunt; unum eorum, qui inferunt; alterum eorum, qui ab ijs, quibus infertur, ſi poſſint, non propulſant iniuriam. nam qui iniuſte impetũ in quempiã facit, aut ira, aut aliqua perturbatione incitatus; is quaſi manus uiolenter uidetur afferre ſocio: qui autem non defendit, nec obſiſtit, ſi poteſt, iniuriae, tam eſt in uitio, quam ſi parentes, aut amicos, aut patriam deſerat. Atque illae quidem iniuriae, quae nocendi cauſſa de induſtria inferuntur, ſaepe a metu profi-

quae ſua omnia oĩbus cõmunicat.

hoc etiã in epiſtola ad Tironem ſignificat, li. 16. fam.

*ciſcuntur, cum is, qui alteri nocere cogitat, timet, ne, niſi id alteri fecerit, ipſe aliquo afficiatur incommodo. maximam autem partem ad iniuriam faciendam aggrediuntur nonnulli, ut adipiſcantur ea, quae concupierunt. in quo uitio latiſſime patet auaritia. expetuntur autem diuitiae tum ad uſus uitae neceſſarios, tum ad perfruendas uoluptates. in quibus autem maior eſt animus, in his pecuniae cupiditas ſpectat ad opes, et ad gratificãdi facultatem: ut nuper M. Craſſus negabat ullam ſatis magnam pecuniam eſſe ei, qui in rep. princeps uellet eſſe, qui ſuis fructibus *exercitum alere non poſſet. Delectant etiam magnifici apparatus, uitaeq. cultus cum elegantia, & copia. quibus rebus effectum eſt, ut infinita pecuniae cupiditas eſſet. Nec uero rei familiaris amplificatio, nemini nocens, uituperanda eſt: ſed fugienda ſemper iniuria. Maxime autem adducuntur plerique, ut eos iuſtitiae capiat obliuio, cum in imperiorum, honorum, gloriae ue cupiditatem inciderint. quod enim eſt apud Ennium,*

Nulla ſancta ſocietas, nec fides regni eſt,

*id latius patet. nam, quidquid eiuſmodi eſt, in quo non poſſint plures excellere, in eo plerumque fit tanta contentio, ut difficillimum ſit ſanctam ſeruare ſocietatem. declarauit id modo temperſtas C. Caeſaris, qui omnia iura diuina, & humana peruertit propter eum, quem ſibi ipſe opinionis *errore finxerat, principatum. eſt autem in hoc genere moleſtum, quod in maximis animis, ſplendi-*

diſſimis

quattuor legiones. hic enim erat exercitus populi R. uide in paradoxo 4.

putauit enĩ ſe beatũ fore oppreſſa rep. quod ſecus accidit,

diſſimis ingeniјs plerumque exſiſtunt honoris, imperiј, potentiae, gloriae cupiditates. quo magis cauendum eſt, ne quid in eo genere peccetur. Sed in omni iniuſtitia permultum intereſt; utrum perturbatione aliqua animi, quae plerumque breuis eſt, et ad tempus, an conſulto, & cogitato fiat iniuria. leuiora enim ſunt ea, quae repentino aliquo motu accidunt, quam ea, quae meditata, & praeparata inferuntur. Ac de inferenda quidem iniuria ſatis dictum eſt. Praetermittendae autem defenſionis, deſerendiq. officiј plures ſolent eſſe cauſſae. nam aut inimicitias, aut laborem, aut ſumptus ſuſcipere nolunt; aut etiam negligentia, pigritia, inertia, aut ſuis ſtudiјs, quibuſdam ue occupationibus ſic impediuntur, ut eos, quos tutari debeant, deſertos eſſe patiantur. itaque uidendum eſt, ne non ſatis ſit id, quod apud Platonem eſt in philoſophos dictum; quod in ueri inueſtigatione uerſentur, quodq. ea, quae plerique uehementer expetunt, de quibus inter ſe digladiari ſolent, contemnant, & pro nihilo ducant, propterea iuſtos eſſe. nam dum alterum iuſtitiae genus aſſequuntur, inferenda ne cui noceant iniuria; in alterum incidunt. diſcendi enim ſtudio impediti, quos tueri debent, deſerunt. itaque eos ne ad remp. quidem acceſſuros putat, niſi coactos. aequius autem erat id uoluntate fieri. nam hoc ipſum ita iuſtum eſt, quod recte fit, ſi eſt uoluntarium. Sunt etiam, qui, aut ſtudio rei familiaris tuendae, aut odio quodam hominum,

modeſte diſ ſentit a Platone, Philoſophorũ ſẽtentiã in politicis libris cõprobãte.

beneficẽtiae doctrinae anteponenda.

ſuum ſe negotium agere dicant; ne facere cuiquam uideantur iniuriam. qui, dum altero iniuſtitiae genere uacant, in alterum incurrunt: deſerunt enim uitae ſocietatem, quia nihil conferunt in eam ſtudij, nihil operae, nihil facultatum. Quoniam igitur, duobus generibus iniuſtitiae propoſitis, adiunximus cauſſas utriuſque generis, easq. res ante conſtituimus, quibus iuſtitia continetur; facile, quod cuiuſque temporis officium ſit, poterimus, niſi noſmetipſos ualde amabimus, iudicare. eſt enim difficilis cura rerum alienarum. quamquam Terentianus ille Chremes humani nihil a ſe alienũ putat. ſed tamen, quia magis ea percipimus, atque ſentimus, quae nobis ipſis aut proſpera, aut aduerſa eueniunt, quam illa, quae ceteris, quae quaſi longo interuallo interiecto uidemus; aliter de illis, ac de nobis, iudicamus. quocirca bene praecipiunt, qui uetant quidquam agere, quod dubites aequum ſit, an iniquum. aequitas enim lucet ipſa per ſe; dubitatio autem cogitationem ſignificat iniuriae. ſed incidunt ſaepe tempora, cum ea, quae maxime uidentur digna eſſe iuſto homine, eoque, quem uirum bonum dicimus, commutantur, fiuntq. contraria; ut, non reddere depoſitum, etiam ne furioſo promiſſum facere, quaeq. pertinent ad ueritatem, & ad fidem, ea negare interdum, & non ſeruare, ſit iuſtum. referri enim decet ad ea, quae propoſui in principio, fundamenta iuſtitiae, primum, ut ne cui noceatur; deinde, ut com-

cum tamen faciãt: quia uitae ſocietatem diſerunt.

in comoedia Heaut.

minus illis conſulere ſtudemus quã nobis.

locus, meo iudicio, mẽdoſus.

noceretur enim furio ſiſ...

communi utilitati ſeruiatur. ea cum tempore commutantur, commutatur officium, ut non ſemper ſit idem. poteſt enim accidere promiſſum aliquod, & conuentum, ut id effici ſit inutile uel ei, cui promiſſum ſit; uel ei, qui promiſerit. nam ſi, ut in fabulis eſt, Neptunus, quod Theſeo promiſerat, non feciſſet; Theſeus filio Hippolyto non eſſet orbatus. ex tribus enim optatis, ut ſcribitur, hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu *iratus optauit.. quo impetrato, in maximos luctus incidit. nec promiſſa igitur ſeruanda ſunt ea, quae ſint iis, quibus promiſeris, inutilia: nec, ſi plus tibi noceant, quam illi proſint, cui quidem promiſeris, contra officium eſt, maius damnum anteponi minori: ut, ſi conſtitueris te cuipiam aduocatum in rem praeſentem eſſe uenturum, atque interim grauiter aegrotare filius coeperit, nō ſit contra officiū, non facere, quod dixeris; magiſq. ille, cui promiſſum ſit, ab officio diſcedat, ſi ſe deſtitutum queratur. Iam, illis promiſſis non ſtandum eſſe, quis non uidet, quae coactus quis metu, aut deceptus dolo promiſerit? quae quidem pleraque iure praetorio liberantur, non nulla legibus. Exſiſtunt etiā iniuriae ſaepe calumnia quadam, & nimis calida, & malitioſa iuris interpretatione: ex quo illud,* *Summum ius, ſumma iniuria, factum eſt iam tritum ſermone prouerbium. quo in genere etiam in rep. multa peccantur, ut ille, qui, cum triginta dierum eſſent cum hoſte pactae indutiae, noctu*

[Margin: ſo, ſi ei re|deretur gl|dius depo|ſitus.]

[Margin: * quòd ab e|Phaedrā cō|iugē de in|teritu app el|latā crede|ret, cum id|a Phaedra,|quae ſe ab|Hippolyto|reiectā ini|quiſſime fer|ret, fictum|crimē eſſet.]

[Margin: * ex Terentij Heaut.]

populabatur agros, quòd dierum eſſent pactae, nõ noctium indutiae. nec noſter quidem probandus eſt, ſi uerum eſt, Q. Fabium Labeonem, ſeu quem alium, (nihil enim praeter auditum habeo) arbitrum Nolanis, & Neapolitanis de finibus agri a ſenatu datum, cum ad locum ueniſſet, cum utriſque ſeparatim locutum, ne cupide quid agerent, nec appeterent, atque ut regredi, quam progredi, mallent: id cum utrique feciſſent, aliquantum agri in medio relictum eſt: itaque illorum fines, ſicut ipſi dixerant, terminauit: in medio relictum quod erat, populo R. adiudicauit. decipere hoc quidem, non iudicare eſt. quocirca in omni re fugienda eſt talis ſollertia. Sunt autem quaedam officia etiam aduerſus eos ſeruanda, a quibus iniuriam acceperis. eſt enim ulciſcendi, & puniendi modus: atque haud ſcio, an ſatis ſit eum, qui laceſſierit, iniuriae ſuae paenitere, ut ipſe ne quid tale poſthac committat, & ceteri ſint ad iniuriam tardiores. Atque in rep. maxime conſeruanda ſunt iura belli. nam cum ſint duo genera decertandi, unum per diſceptationem, alterum per uim; cumque illud proprium ſit hominis, hoc belluarum: confugiendum eſt ad poſterius, ſi uti non licet ſuperiore. quare ſuſcipienda quidem bella ſunt ob eam cauſſam, ut ſine iniuria in pace uiuatur: parta autem uictoria, conſeruandi ſunt ij, qui non crudeles in bello, nec immanes fuerunt: ut maiores noſtri Tuſculanos, Aequos, Volſcos, Sabinos, Hernicos in ciuitatem

Suis quiſque libentius utitur exemplis, quam alienis. nam Plutarchus, homo graecus, ad Lacedæmoniũ Cleomenẽ hoc transfert in lib. Apophthegmatum.

ciuitatem etiam acceperunt: ac *Carthaginem, & Numantiam funditus ſuſtulerunt: nollem, Corinthum: ſed credo illos ſecutos opportunitatem loci maxime, ne poſſet aliquando ad bellum faciendum locus ipſe adhortari. mea quidem ſententia, paci, quae nihil habitura ſit inſidiarum, ſemper eſt conſulendum. in quo ſi mihi* *obtemperatum eſſet, ſi non optimam, at aliquam remp. quae nunc nulla eſt, haberemus. & cum ijs, quos ui deuiceris, conſulendum eſt: tum ij, qui, armis poſitis, ad imperatorum fidem confugiunt, quamuis murum aries percuſſerit, recipiendi ſunt. in quo tantopere apud noſtros iuſtitia culta eſt, ut ij, qui ciuitates, aut nationes deuictas bello in fidem recepiſſent, earum* *patroni eſſent more maiorum. ac belli quidē aequitas ſanctiſſime fetiali populi R. iure perſcripta eſt: ex quo intelligi poteſt, nullum bellum eſſe iuſtum, niſi quod aut rebus repetitis geratur, aut denunciatum ante ſit, & indictum. Pompilius imperator tenebat prouinciam, in cuius exercitu Catonis filius tiro militabat. cum autem Pompilio uideretur unam dimittere legionem, Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat, dimiſit: ſed cum amore pugnandi in exercitu remanſiſſet, Cato ad Pompilium ſcripſit, ut, ſi eum pateretur in exercitu remanere, ſecundo eum obligaret militiae ſacramento; quia, priore amiſſo, iure pugnare cum hoſtibus non poterat. adeo ſumma erat obſeruatio in bello mouendo. Marci quidem*

utrāque Scipio Aemilianus euertit, Corinthum Mummius.

pacis auctorē inter Caeſarē & Pompeium ſemper fuiſſe Ciceronem, ex ipſius epiſtolis intelligitur.

ut Siculorū Marcelli, Allobrogum Fabij.

hūc militaſſe cum Paullo Aemilio tradit Plut. in uita Catonis cēſorij. itaque legēdum hic fortaſſe, pro Pompilius, Paullus Aemilius: qui bellum Perſicum conſul adminiſtrauit: quod hic infra patet.

Catonis ſenis eſt epiſtola ad Marcum filium, in qua ſcripſit ſe audiſſe eum miſſum factum eſſe a conſule, cum in Macedonia bello Perſico miles eſſet. monet igitur, ut caueat, ne proelium ineat: negat enim ius eſſe, qui miles non ſit, pugnare cum hoſte. Equidem illud etiam animaduerto, quòd, qui proprio nomine perduellis eſſèt, is hoſtis uocaretur, lenitate uerbi triſtitiam rei mitigante. hoſtis enim apud maiores noſtros is dicebatur, quem nũc peregrinum dicimus. indicant duodecim tabulae, Aut ſtatus dies cum hoſte: *itemque,* Aduerſus hoſtem aeterna auctoritas. *quid ad hanc manſuetudinem addi poteſt, eum, qui cum bella geras, tam molli nomine appellare? quanquam id nomen durius efficit iam uetuſtas: a peregrino enim receſſit, & proprie in eo, qui contra ferret arma, remanſit. Cum uero de imperio decertatur, belloq. quaeritur gloria, cauſſas omnino ſubeſſe tamen oportet eaſdem, quas dixi paullo ante iuſtas cauſſas eſſe bellorum. ſed ea bella, quibus imperij gloria propoſita eſt, minus acerbe gerenda ſunt. ut enim, cum ciuiliter contendimus, aliter, ſi eſt inimicus, aliter, ſi competitor; cum altero certamen honoris, & dignitatis eſt, cum altero capitis, & famae: ſic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum, ut cum inimicis, gerebatur, uter eſſet, non uter imperaret; cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Poenis, Pyrrho de imperio dimicabatur. Poeni foedifragi, crudelis Hannibal, reliqui iuſtiores.*

in. foro, ad iudices, cũ inimico: in campo Martio, populi comitiis, cũ cõpetitore, de honore adipiſcẽdo.

iuſtiores. Pyrrhi quidem de captiuis reddendis illa praeclara ſententia eſt.

Nec mi aurum poſco, nec mi pretium dederitis:
Nec cauponantes bellum, ſed belligerantes,
Ferro, non auro uitam cernamus utrique.
Voſne uelit, an me regnare hera, quid ue ferat ſors
Virtute experiamur. & hoc ſimul accipe dictum:
Quorum uirtuti belli fortuna pepercit,
Eorundem me libertati parcere certum eſt.
Dono: ducite: doq. uolentibus cum magnis dijs.

Pyrrhi bellum uerſibus perſecutus eſt Ennius.

regalis ſane, & digna [i]Aeacidarum genere ſententia. Atque etiam, ſi quid ſinguli, temporibus adducti, hoſti promiſerint, eſt in eo ipſo fides ſeruanda: ut primo Punico bello [k]Regulus captus a Poenis, cum de captiuis commutandis Romam miſſus eſſet. iuraſſetq. ſe rediturum, primum, ut uenit, captiuos reddendos in ſenatu non cenſuit: deinde, cum retineretur a propinquis, & ab amicis, ad [l]ſupplicium redire maluit, quam fidem hoſti datam fallere. Ac de bellicis quidem officijs ſatis dictum eſt. Meminerimus autem, & aduerſus infimos iuſtitiam eſſe ſeruandam. eſt autem infima condicio, & fortuna ſeruorum: quibus, non male praecipiunt, qui ita iubent uti, ut mercenarijs ad operam exigendam, & iuſta praebenda. Cum autem duobus modis, id eſt aut ui, aut fraude, fiat iniuria: fraus quaſi uulpeculae, uis leonis uidetur: utrunque alieniſſimum ab homine eſt, ſed fraus odio digna maiore. Totius autem iniuſtitiae nulla capitalior

[i] ab Aeaco Pyrrhus, Iouis filio, originem ducebat.

[k] uide L. 3.

[l] quod grauiſſimū tulit, inſomnia necatus.

talior eſt, quam *eorum, qui tum, cum maxime fallunt, id tamen agunt, ut uiri boni eſſe uideantur. De iuſtitia ſatis dictum eſt. Deinceps (ut erat propoſitum) de beneficentia, ac liberalitate dicatur. qua quidem nihil eſt naturae hominis accōmodatius: ſed habet multas cautiones. uidendum eſt enim, primum, ne obſit benignitas & ijs ipſis, quibus benigne uidebitur fieri, & ceteris: deinde, ne *maior benignitas ſit, quam facultas: tum, ut pro dignitate cuique tribuatur: id enim eſt iuſtitiae fundamentum; ad quam haec referenda ſunt omnia. nā et qui gratificantur cuipiam, quod obſit illi, cui prodeſſe uelle uideantur, non benefici, neque liberales, ſed pernicioſi aſſentatores iudicandi ſunt; &, qui alijs nocent, ut in alios liberales ſint, in eadem ſunt iniuſtitia, ut ſi in ſuam rem aliena conuertant. ſunt autem *multi, & quidem cupidi ſplendoris, & gloriae, qui eripiunt ab alijs, quod alij largiantur: hiq. arbitrantur ſe beneficos in ſuos amicos uiſum iri, ſi locupletent eos quacumque ratione. id autem tantū abeſt ab officio, ut nihil magis officio poſſit eſſe contrarium. *Videndum eſt igitur, ut ea liberalitate utamur, quae proſit amicis, noceat nemini. quare L. Syllae, & C. Caeſaris pecuniarū translatio a iuſtis dominis ad alienos non debet liberalis uideri. nihil enim eſt liberale, quod non ſit idem iuſtum. Alter locus erat cautionis, ne benignitas maior eſſet, quam facultates: quod, qui benigniores uolunt eſſe, quam res patitur, primum in eo peccant, quòd iniu-

[margin: ...eccāt enī, & contra iuſtitiam, & contra ueritatem.]

[margin: ...xhaureatur enim fons liberalitatis.]

[margin: ...ualis Catilina, ſui profuſus, alieni rapax.]

[margin: ...ria ſeruanda ſunt in liberalitate.]

iniurioſi ſunt in proximos: quas enim copias hic & ſuppeditari aequius eſt, & relinqui, eas transferũt ad alienos. [f]ineſt autẽ in tali liberalitate cupiditas rapiendi plerumque, & auferendi per iniuriam, ut ad largiendum ſuppetant copiae. uidere etiam licet, pleroſque, non tam natura liberales, quam quadam gloria ductos, ut benefici uideantur, facere multa, quae ab oſtentatione proficiſci magis, quam a uoluntate, uideantur. talis autem ſimulatio uanitati eſt coniunctior, quam aut liberalitati, aut honeſtati. Tertium eſt propoſitũ, ut in beneficentia delectus eſſet dignitatis. in quo & mores eius erunt ſpectandi, in quem beneficium conferetur, & animus erga nos, & communitas, ac ſocietas uitae, & ad noſtras utilitates officia ante collata. Quae ut concurrant [h]omnia, optabile eſt: ſin minus, plures cauſſae, maioresq. ponderis plus habebunt. Quoniam autem uiuitur non cum perfectis hominibus, pleneq. ſapientibus, ſed cum ijs, in quibus, praeclare agitur, ſi ſint ſimulacra uirtutis: etiam hoc intelligendum puto, neminem omnino eſſe negligendum, in quo aliqua ſignificatio uirtutis appareat; colendum autem eſſe ita quemque maxime, ut quiſque maxime uirtutibus his lenioribus erit ornatus, modeſtia, temperantia, ac ipſa, de qua iam multa dicta ſunt, iuſtitia. nam fortis animus, & magnus in homine non perfecto, nec ſapiente [x]feruentior plerũque eſt: illae uero uirtutes bonum uirum uidentur potius attingere. Atque haec in mori-

hoc pro, de inde, ſubiunxit: quia dixerat, Primum in co peccant.

quae ſpectãda propoſuit in liberalitate.

itaque tum fortitudo non eſt uirtus. accedit enim a temeritatẽ

*moribus conſiderentur. De beneuolentia autem, quam quiſque habeat erga nos, primum illud eſt in officio, ut ei plurimum tribuamus, a quo plurimum diligimur, ſed beneuolentiam non adoleſcentulorum more, ardore quodam amoris, ſed ſtabilitate potius, & conſtantia iudicemus. Sin erunt merita, ut non ineunda, ſed referenda ſit gratia: maior quaedam cura adhibenda eſt. nullũ enim officium referenda gratia magis neceſſarium eſt. quòd ſi ea, quae acceperis utenda, maiore *menſura, ſi modo poſſis, iubet reddere Heſiodus: quidnam beneficio prouocati facere debemus? an non imitari agros fertiles, qui multo plus afferunt, quam acceperunt? etenim ſi in eos, quos ſperamus nobis profuturos, non dubitamus officia conferre: quales in eos eſſe debemus, qui iam profuerunt? nam cum duo genera liberalitatis ſint, unum dandi beneficij, alterum reddendi: demus, nec ne, in noſtra poteſtate eſt; non reddere uiro bono non licet, ſi modo id facere poſſit ſine *iniuria. Acceptorum autem beneficiorum ſunt delectus habendi: nec dubium, quin maximo cuique plurimum debeatur. in quo tamen in primis, quo quiſque animo, ſtudio, beneuolentia fecerit, ponderandum eſt. multi enim multa faciunt temeritate quadam, ſine iudicio, uel modo, in omnes, uel repentino quodam, quaſi uento, impetu animi incitati. quae beneficia aeque magna non ſunt habẽda, atque ea, quae iudicio, conſiderate, conſtanterq. delata ſunt.*

hoc idem uide expreſſum concinne in prooemio lib. de claris orat.

reddere enĩ beneficium ita debet, ne quid iniuriae committat.

Sed

Sed in collocando beneficio, & in referenda gratia, ſi cetera paria ſunt, hoc maxime officij eſt, ut quiſque maxime opis indigeat, ita ei potiſſimum opitulari. quod contra fit a pleriſque. a quo enim plurimum ſperant, etiam ſi ille his non eget, tamen ei potiſſimum inſeruiunt. Optime autem ſocietas hominum, coniunctioq. ſeruabitur, ſi ut quiſque erit coniunctiſſimus, ita in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed, quae naturae principia ſint communitatis, & ſocietatis humanae, repetendum altius uidetur. eſt enim primum, quod cernitur in uniuerſi generis humani ſocietate. eius autẽ uinculum eſt ratio, & oratio, quae docendo, diſcendo, communicando, diſceptando, iudicando conciliat inter ſe homines, cõiungitq. naturali quadam ſocietate. neque ulla re longius abſumus a natura ferarum: in quibus ineſſe fortitudinem ſaepe dicimus, ut in equis, in leonibus, iuſtitiam, aequitatem, bonitatem non dicimus. ſunt enim rationis, & orationis expertes. ac latiſſime quidem patens hominibus inter ipſos, omnibus inter omnes ſocietas haec eſt. in qua omnium rerum, quas ad communem uſum hominum natura genuit, eſt ſeruanda communitas, ut, quae deſcripta ſunt legibus, & iure ciuili, haec ita teneantur, ut ſit conſtitutum; e quibus ipſis cetera ſic obſeruentur, ut in Graecorum prouerbio eſt, amicorum omnia eſſe communia. omnia autem communia hominum uidentur ea, quae ſunt generis eiuſdẽ, quod ab Ennio

quae mercatura potius, quam liberalitas, appellãda.

ſi uires, & animũ ſpectemus. quae tamẽ fortitudo proprie nõ eſt, rationis expers, & prudẽtiae.

poſitum

poſitum in una re, transferri per multas poteſt:

hoc ipſum attingit in oratione pro Balbo.

Vt homo, qui erranti comiter monſtrat uiam,
Quaſi lumen de ſuo lumine accendat, facit,
Vt nihilo minus ipſi luceat, cum illi accenderit.

una enim ex re ſatis praecipitur, ut, quidquid ſine detrimento poſſit commodari, id tribuatur cuique, uel ignoto. ex quo ſunt illa communia, non prohibere aqua profluente; pati, ab igne ignem capere, ſi quis uelit; conſilium fidele deliberanti dare. quae ſunt iјs utilia, qui accipiunt, danti non moleſta. quare & his utendum eſt, & ſemper aliquid ad cō munem utilitatem afferendum. Sed quoniam copiae paruae ſingulorum ſunt; eorum autem, qui his egeant, infinita eſt multitudo: uulgaris liberalitas referenda eſt ad illum Enniј finem; Nihilo minus ut ipſi luceat: ut facultas ſit, qua in noſtros ſimus liberales. Gradus autē plures sūt ſocietatis hominum. ut enim ab illa diſcedatur infinitate, propior eſt eiuſdem gētis, nationis, linguae, qua maxime homines coniunguntur: interius etiam eſt, eiuſdem eſſe ciuitatis. multa ſunt enim ciuibus inter ſe cōmunia, forum, fana, porticus, uiae, leges, iura, iudicia, ſuffragia, conſuetudines praeterea, & familiaritates, multaeq. cum multis res, rationesq. contractae. Arctior uero colligatio eſt, ſocietas propinquorum: ab illa enim immenſa ſocietate humani generis, in exiguum, anguſtumq. concluditur. nam cum ſit hoc natura commune omnium animantium, ut habeant libidinem procreandi; prima ſocietas in ipſo eſt coniugio,

quae omnibus impertitur.

qua omnibus omnes ratiōe, & oratione cōiunguntur.

iugio, proxima in liberis, deinde una domus, communia omnia. id autem eſt principium urbis, & quaſi ſeminarium reip. Sequuntur fratrum coniunctiones, poſt conſobrinorum, ſobrinorumque: qui cum una domo iam capi non poſſint, in alias domos, tamquam in colonias, exeunt. Sequuntur connubia, & affinitates: ex quibus etiam plures propinqui. quae propagatio, & ſoboles, origo eſt rerump. ſanguinis autem coniunctio, & beneuolentia deuincit caritate homines. magnum eſt enim eadem habere monumenta maiorum, eiſdem uti ſacris, ſepulcra habere communia. Sed omnium ſocietatum nulla praeſtantior eſt, nulla firmior, quam cum uiri boni, moribus ſimiles, ſunt familiaritate coniuncti. illud enim honeſtum, quod ſaepe diximus, etiam ſi in alio cernimus, tamen nos mouet, atque illi, quo id ineſſe uidetur, amicos facit. & quamquam omnis uirtus nos ad ſe allicit, facitque, ut diligamus, in quibus ipſa ineſſe uideatur: tamen iuſtitia, & liberalitas id maxime efficit. nihil autem eſt amabilius, nec copulantius, quam morum ſimilitudo bonorum. in quibus enim eadem ſtudia ſunt, eaedemq. uoluntates, in his fit, ut aeque quiſque altero delectetur, ac ſe ipſo: efficiturq. id, quod Pythagoras uult in amicitia, ut unus fiat ex pluribus. Magna etiam illa communitas eſt, quae conficitur ex beneficijs ultro citroq. datis, acceptiſque. quae mutua, & grata dum ſunt, inter quos ea ſunt, firma deuinciuntur ſocietate.

urbs enī ex domibus, reſp. e ciuibus cōſtat.

erant enim & publica ciuitatis, & priuata cuiuſque familiae ſacra.

ſicuti ab alijs traditū eſt. nam ipſe nihil ſcripſit.

*tate. Sed, cum omnia ratione, animoq. luſtraueris, omnium ſocietatum nulla eſt gratior, nulla carior, quam ea, quae cum rep. eſt unicuique noſtrum. cari ſunt parentes, cari liberi, propinqui, familiares: ſed omnes omnium caritates patria una complexa eſt: pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere, ſi ei ſit profuturus? quo eſt deteſtabilior iſtorum immanitas, qui lacerarunt omni ſcelere patriam, & in ea funditus delenda occupati & *ſunt, & fuerunt. Sed ſi contentio quaedam, & comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum ſit officij: principes ſunt patria, & parentes; quorum beneficijs maxime obligati ſumus: proximi liberi, totaq. domus, quae ſpectat in nos ſolos, neque aliud ullum poteſt habere perfugium: deinceps bene conuenientes propinqui, quibus communis etiam plerumque fortuna eſt. quamobrem neceſſaria uitae praeſidia debentur ijs maxime, quos ante dixi: uita autem, uictusq. communis, conſilia, ſermones, cohortationes, conſolationes, interdum etiam obiurgationes in amicis uigent maxime; eſtq. ea iucundiſſima amicitia, quam ſimilitudo morum coniugauit. Sed in his omnibus officijs tribuendis, uidendum erit, quid cuique maxime neceſſe ſit, & quid quiſque nobiſcum, uel ſine nobis aut poſſit conſequi, aut non poſſit. ita non ijdem erunt neceſſitudinum gradus, qui & temporum. ſuntq. officia, quae alijs magis, quam alijs, debeantur: ut, uicinum citius adiuueris in frugibus percipiendis,*

de Caeſare dictum.

de M. Antonio, qui liberatã Caeſaris nece remp. rurſus opprimere conabatur. quod ei denique ſucceſſit.

habenda tẽporis ratio quandoque maior eſt, quam neceſſitudinis.

cipiendis, quàm aut fratrem, aut familiarem. at, ſi lis in iudicio ſit, propinquum potius, & amicũ, quàm uicinum defenderis. Haec igitur, & talia circumſpicienda ſunt in omni officio: & conſuetudo, exercitatioq. capienda, ut boni ratiocinatores officiorum eſſe poſſimus, & addendo, deducendoq. uidere. quae reliqui ſumma fiat, ex quo, quantum cuique debeatur, intelligas. Sed, ut nec medici, nec imperatores, nec oratores, quamuis artis praecepta perceperint, quidquam magna laude dignũ ſine uſu, & exercitatione conſequi poſſunt: ſic officij conſeruandi præcepta traduntur illa quidem, ut faciamus ipſi; ſed rei magnitudo uſum quoque, exercitationemq. deſiderat. Atque ab ijs rebus, quae ſunt in iure ſocietatis humanae, quemadmodum ducatur honeſtum, ex quo ortum eſt officium, ſatis fere diximus. Intelligendum eſt autem, cum propoſita ſint genera quattuor, e quibus honeſtas, officiumq. maneret, ſplendidiſſimum uideri, quod animo magno, elatoque, humanasq. res deſpiciente factum ſit. itaque in probris maxime in promptu eſt, ſi quid tale dici poteſt:

oratorẽ uidetur impẽratori anteponere in procemio lib. 1. de orat.

Fortitudinis deſcriptio, & laus.

Vos etenim iuuenes animum geritis muliebrem,
Illaq. uirgo uiri: & , ſi quid huiuſmodi:
Salmaci da ſpolia ſine ſanguine, & ſudore.

contraq. in laudibus; quae magno animo, & fortiter, excellenterq. geſta ſunt, ea neſcio quo modo quaſi pleniore ore laudamus. hinc rhetorum campus de Marathone, Salamine, Plataeis, Ther-

feminæ nomen uiro tribuit probri cauſſa. Str. lib. 14.

mopylis, Leuctris, Stratocle: hinc noſter Cocles, hinc Decij, hinc Cn. & P. Scipiones, hinc M. Marcellus, innumerabilesq. alij: maximeq. ipſe populus R. animi magnitudine excellit. Declaratur autẽ ſtudiũ bellicae gloriae, quòd ſtatuas quoq. uidemus ornatu fere militari. Sed ea animi elatio, quae cernitur in periculis, & laboribus, ſi iuſtitia uacat, pugnatq. non pro ſalute communi, ſed pro ſuis cõmodis; in uitio eſt. non enim modo id uirtutis non eſt, ſed potius immanitatis; omnem humanitatem repellentis. itaque probe definitur a Stoicis fortitudo, cum eam uirtutem eſſe dicunt propugnantem pro aequitate. quocirca nemo, qui fortitudinis gloriam conſecutus eſt, inſidijs, & malitia laudem eſt adeptus. nihil enim honeſtum eſſe poteſt, quod iuſtitia uacat. praeclarum igitur Platonis illud: Non ſolum, inquit, ſcientia, quae eſt remota a iuſtitia, calliditas potius, quam ſapientia, eſt appellanda; uerum etiam animus paratus ad periculum, ſi ſua cupiditate, non utilitate communi impellitur, audaciae potius nomen habeat, quam fortitudinis. itaque uiros fortes, & magnanimos, eoſdem bonos, & ſimplices, ueritatis amicos, minimeq. fallaces eſſe uolumus. quae ſunt ex media laude iuſtitiae. Sed illud odioſum eſt, quòd in hac elatione, & magnitudine animi facillime pertinacia, & nimia cupiditas principatus innaſcitur. ut enim apud Platonẽ eſt, omnem morem Lacedaemoniorum inflãmatũ eſſe cupiditate uincendi: ſic, ut quiſque animal magnitudine

enumerat, qui mortis diſcrimen forti animo adierint.

quae cõmune commodum, non priuatum, ſpectat.

quod fortitudinis prĩcipium uidetur.

tudine

tudine maxime excellit, ita maxime uult princeps omnium eſſe, uel potius ſolus eſſe. difficile autem eſt, cum præſtare omnibus concupieris, ſeruare æquitatem, quae eſt iuſtitiae maxime propria. ex quo fit, ut neque diſceptatione uinci ſe, nec ullo publico, ac legitimo iure patiantur. exiſtuntq. in rep. plerunque largitores, & factioſi, ut opes quam maximas conſequantur, & ſint ui potius ſuperiores, quam iuſtitia pares. ſed quo difficilius, hoc praeclarius. nullum enim eſt tempus, quod iuſtitia uacare debeat. fortes igitur, & magnanimi ſunt habendi, non qui faciunt, ſed qui propulſant iniuriam. uera autem, & ſapiens animi magnitudo honeſtum illud, quo maxime natura ſequitur, in factis poſitum, non in gloria iudicat, principemq. eſſe mauult, quam uideri. etenim qui ex errore imperitae multitudinis pendet, hic in magnis uiris non eſt habendus. Facillime autem ad res iniuſtas impellitur, ut quiſque eſt altiſſimo animo & gloriae cupido. qui locus eſt ſane lubricus: quòd uix inuenitur, qui, laboribus ſuſceptis, periculisq. aditis, non, quaſi mercedem rerum geſtarum, deſideret gloriam. Omnino fortis animus, & magnus duabus rebus maxime cernitur: quarum una in rerum externarum deſpicientia pontitur, cum perſuaſum ſit, nihil hominem, niſi quod honeſtum, decorumq. ſit, aut admirari, aut optare, aut expetere oportere, nullique neque homini, neque perturbationi animi, nec fortunae ſuccumbere. al-

[Margin: potētiam, non diuitias.]

[Margin: Graecis, δύσκολα τὰ καλά.]

[Margin: ex quo facile errat. itaque uirtus ipſa per ſe, non uulgi laude, aeſtimanda.]

[Margin: quā ſaepe, neglecta aequitate, appetimus.]

tera eſt res, ut, cum ita ſis affectus animo, ut ſupra dixi, res geras magnas illas quidem, & maxime utiles, ſed ut uehementer arduas, plenasq.

non inani aliquo ſtudio.

laborum, & periculorum, tum cauſſa uitae, tum multarum rerum, quae ad uitam pertinent. Harũ rerum duarum ſplendor omnis, & amplitudo eſt, addo etiam utilitatem, in poſteriore. cauſſa autem, & ratio efficiens magnos uiros eſt in priore. in eo enim eſt illud, quod excellentes animos, & humana contemnentes facit. id autem ipſum cernitur in duobus, ſi & ſolum id, quod honeſtum ſit, bonum iudices; & ab omni animi perturbatione liber ſis. nam & ea, quae eximia pleriſque, & praeclara uidentur, parua ducere; eaq. ratione ſtabili, firmaq. contemnere, fortis animi, magniq. dicendum eſt: & ea, quae uidentur acerba, quae multa, & uaria in hominum uita, fortunaq. uerſantur, ita ferre, ut nihil a ſtatu naturae diſcedas, nihil a dignitate ſapientis, robuſti animi eſt, magnaeq. conſtantiae.

concludit, qui fortis ſit, eundem eſſe temperantem.

Non eſt autem conſentaneum, qui metu non frangatur, eum frangi cupiditate; nec, qui inuictum ſe a labore praeſtiterit, uinci a uoluptate. quamobrem & hæc uitanda ſunt, & pecuniae fugienda cupiditas. nihil enim eſt tam anguſti animi, tamq. parui, quam amare diuitias: nihil honeſtius, magnificentiusque, quam pecuniá contemenre, ſi non habeas; ſi habeas, ad beneficentiam, liberalitatemq. conferre. Cauenda eſt etiam gloriae cupiditas, ut ſupra dixi. eripit enim libertatem, pro

qua

quam magnanimis uiris omnis debet eſſe contentio. Nec uero imperia expetenda, ac potius non accipienda interdum, aut deponenda non numquam. Vacandum autem eſt omni animi perturbatione, tum cupiditate, & metu, tum etiam aegritudine, & uoluptate animi, & iracundia, ut tranquillitas animi adſit, & ſecuritas, quae afferat tum conſtantiam; tum etiam dignitatem. Multi autem & ſunt, & fuerunt, qui eam, quam dico, tranquillitatem expetentes, a negotijs publicis ſe remouerunt, ad otiumq. perfugerunt. in his & nobiliſſimi philoſophi, longeq. principes, & quidam homines ſeueri, & graues nec populi, nec principum mores ferre potuerũt: uixeruntq. non nulli in agris, delectati re ſua familiari. his idem propoſitum fuit, quod & regibus, ut ne qua re egerent, ne cui parerent, libertate uterentur, cuius proprium eſt ſic uiuere, ut uelis. Quare, cum hoc commune ſit potentiæ cupidorum cum ijs, quos dixi, otioſis: alteri ſe adipiſci id poſſe arbitrantur, ſi opes magnas habeant; alteri, ſi contenti ſint & ſuo, & paruo. in quo quidem neutrorum omnino contemnenda eſt ſententia: ſed & facilior, & tutior, & minus alijs grauis, aut moleſta uita eſt otioſorum: fructuoſior autem hominum generi, & ad claritatem, amplitudinemq. aptior eorum, qui ſe ad remp. & ad magnas res gerendas accommodauerunt. quapropter & his forſitan concedendum ſit remp. non capeſſentibus, qui excellenti ingenio

ut Sylla d ... ſtaturam ... ex quo il... poſtea C... Cæſar, litt... ras neſci... ſe, cauill... tus eſt, d... ſtator ipſ... perpetuus.

ergo præſtã tior. non enim nobis tantũ ipſis nati ſumus.

doctrinae ſeſe dediderunt; & ijs, qui aut ualetudinis imbecillitate, aut aliqua grauior e cauſſa impediti, a rep. receſſerunt, cum eius adminiſtrandat poteſtatem alijs, laudemq. concederent. quibus autem talis nulla eſt cauſſa, ſi deſpicere ſe dicant ea, quae plerique admirentur, imperia, & magiſtratus, his non modo non laudi, uerum etiam uitio dandum puto. quorum iudicium in eo, quod gloriam contemnant, & pro nihilo putent, difficile factu eſt non probare: ſed uidentur labores, & moleſtias tum offenſionum, tum repulſarum, quaſi quandam ignominiam, timere, & infamiam. ſunt enim, qui in rebus contrarijs parum ſibi conſtent; uoluptatem ſeueriſſime contemnant, in dolore ſint molliores; gloriam negligant, frangantur infamia: atque ea quidem non ſatis conſtanter. Sed ijs, qui habent a natura adiumenta rerum gerendarum, abiecta omni cunctantione adipiſcendi magiſtratus ſunt, & gerenda reſp. eſt. nec enim aliter aut regi ciuitas, aut declarari animi magnitudo poteſt. Capeſſentibus autem remp. nihil minus quam philoſophis, haud ſcio an magis etiam, & magnificentia, & deſpicientia adhibenda eſt rerum humanarum, quam ſaepe dico, & tranquillitas animi, atque ſecuritas: ſiquidem nec anxij futuri ſunt, & cum grauitate, conſtantiaq. uicturi. quae eo faciliora ſunt philoſophis, quo minus patent multa in eorum uita, quae fortuna feriat; & quo minus multis rebus egent; & quia, ſi quid

non enim amāda gloria, ſed id, unde oritur gloria, honeſtum, & uirtus.

quae nō in otioſa uita, ſed i rebus gerēdis perſpicitur.

aduerſi

aduerſi eueniat, tam grauiter cadere non poſſunt. quocirca non ſine cauſſa maiores motus animorum concitantur: maioraq. efficienda remp. gerentibus, quam quietis. quo magis his & magnitudo animi eſt adhibenda, & uacuitas ab angoribus. Ad rem gerendam autem qui accedit, caueat, ne id modo conſideret, quam illa res honeſta ſit; ſed etiã, ut habeat efficiendi facultatem. in quo ipſo conſiderandum eſt, ne aut temere deſperet propter ignauiam, aut nimis confidat propter cupiditatem. in omnibus autem negotijs prius, quam aggrediare, adhibenda eſt praeparatio diligens. Sed cum plerique arbitrentur res bellicas maiores eſſe, quam urbanas; minuenda eſt haec opinio. multi enim bella ſaepe quaeſiuerũt propter gloriae cupiditatẽ: atque in magnis animis, ingenijsq. id plerumque contingit, eoq. magis, ſi ſunt ad rem militarem apti, & cupidi bellorum gerendorum. uere autem ſi uolumus iudicare, multae res extiterunt urbanae maiores, clarioresque, quam bellicae. quamuis enim Themiſtocles iure laudetur, & ſit eius nomen, quam Solonis, illuſtrius; citeturq. Salamis clariſſimae teſtis uictorae, quae anteponatur conſilio Solonis, ei, quo primum conſtituit Ariopagitas: non minus praeclarum hoc, quam illud, iudicandum eſt. illud enim ſemel profuit, hoc ſemper proderit ciuitati: hoc conſilio leges Athenienſium, hoc maiorum inſtituta ſeruantur. & Themiſtocles quidem nihil dixerit, in quo ipſe Ariopagum

tẽpus h
d iiudica
modo en
bellicae
cellunt n
do urban

Perſis Gr
cia pulſis
ac trucid
tis.

 adiuue-

adiuuerit: at ille adiuuit Themiſtoclem. eſt enim bellum geſtum conſilio ſenatus eius, qui a Solone erat conſtitutus. licet eadem de Pauſania, Lyſandroq. dicere. quorum rebus geſtis quamquam imperium Lacedaemoniorum dilatatum putatur: tamen ne minima quidem ex parte Lycurgi legibus, & diſciplinae conferendi ſunt: quin etiam ob has ipſas cauſſas & paratiores habuerunt exercitus, & fortiores. Mihi quidem neque, pueris nobis, M. Scaurus C. Mario, neque, cum uerſaremur in rep. Q. Catulus Cn. Pompeio cedere uidebatur. parua enim ſunt foris arma, niſi eſt conſilium domi. nec plus Africanus, ſingularis & uir, & imperator, in excidenda Numantia reip. profuit, quam eodem tempore P. Naſica priuatus, cum Ti. Gracchum interemit. quamquam haec quidem res non ſolum ex domeſtica eſt ratione: attingit enim & bellicam, quoniam ui, manuq. confecta eſt. ſed tamen id ipſum geſtum eſt conſilio urbano, ſine exercitu. Illud autem optimum eſt, in quo me inuadi ſolere ab inuidis, & improbis audio:

Cedant arma togae: concedat laurea linguae.

ut enim alios omittam, nobis remp. gubernantibus non ne togae arma ceſſere? neque enim in rep. periculum fuit grauius umquam, nec maius otium. ita conſilijs, diligentiaq. noſtra celeriter de manibus audaciſſimorum ciuium delapſa arma ipſa ceciderunt. quae res igitur geſta eſt umquam in bello tanta? quis triumphus conferendus? licet enim,

Marce

[margin: ...triq. praetitit Ageſilaus: ſed ab illis dilatatum magis imperium eſt.]

[margin: ...minor, Pauli filius.]

[margin: tribunum pl. pernicioſas reip. leges ferentem.]

[margin: coniuratione oppreſſa.]

Marce fili, apud te gloriari, ad quem & hereditas huius gloriae, & factorum imitatio pertinet. mihi quidem certe, uir abundans bellicis laudibus, Cn. Pompeius, multis audientibus, hoc tribuit, ut diceret, fruſtra ſe tertium[x] triumphum deportaturum fuiſſe, niſi meo in rep. beneficio, ubi triumpharet, eſſet habiturus. Sunt ergo domeſticae fortitudines non inferiores militaribus: in quibus plus etiam, quam in his, operae, ſtudijq. ponendum eſt. omnino enim illud honeſtum, quod ex animo excelſo, magnificoq. quaerimus, animi efficitur, non corporis uiribus: exercendum tamen eſt corpus, & ita afficiendum, ut obedire conſilio, rationiq. poſſit in exſequendis negotijs, & in labore tolerando. honeſtum autem id, quod exquirimus, totum eſt poſitum in animi cura, & cogitatione. in quo non minorem utilitatem afferunt, qui togati reip. praeſunt, quam qui bella gerunt. itaque eorum conſilio ſaepe aut non ſuſcepta, aut confecta bella ſunt, non numquam etiam illata, ut M. Catonis conſilio bellum tertium Punicum: in quo etiam[k] mortui ualuit auctoritas. quare expetenda quidem magis eſt decernendi ratio, quam decertandi fortitudo: ſed cauendum, ne id bellandi magis fuga, quam utilitatis ratione, faciamus. Bellum autem ita ſuſcipiatur, ut nihil aliud, niſi pax quaeſita uideatur. Fortis uero animi, & conſtantis eſt, non perturbari in rebus aſperis, nec tumultuantem de gradu deijci, ut dicitur; ſed praeſentis

Mithridat & Tigran uictis.

cum actum eſt, Caton iā mortuo de Carthagine euer tenda.

animi

animi, uti conſilio, nec a ratione diſcedere. quamquã hoc animi, illud etiam ingenij magni eſt; praecipere cogitatione futura, & aliquanto ante conſtituere, quid accidere poſſit in utranque partem; & quid agendum ſit, cum quid euenerit; nec committere aliquid, ut aliquando dicendum ſit, Non putaram. haec ſunt opera magni animi, & excelſi, & prudentia, conſilioq. fidentis. temere autem in acie uerſari, & manu cum hoſte confligere, immane quiddam, & * belluarum ſimile eſt.

iribus, nõ atione, u- entium.

ſed, cum tempus eſt, neceſſitasq. poſtulat, decertandum manu eſt, & mors ſeruituti, turpitudiniq. anteponenda. De euertendis autem, diripiendisq. urbibus ualde illud conſiderandum eſt, ne quid temere, ne quid crudeliter fiat. idq. eſt uiri magnanimi, rebus *agitatis punire ſontes, multitudinem conſeruare, in omni fortuna recta, atque honeſta retinere.

ccurate e- aminatis.

ut enim ſunt, quemadmodum ſupra dixi, qui urbanis rebus bellicas anteponunt: ſic reperias multos, quibus periculoſa, & callida conſilia quietis cogitationibus ſplendidiora, & maiora uideantur. numquam omnino periculi fuga committendum eſt, ut imbelles, timidiq. uideamur: ſed fugiendum etiam illud, ne offeramus nos periculis ſine cauſſa. quo nihil poteſt eſſe ſtultius. quapropter in adeundis periculis conſuetudo imitanda medicorum eſt, qui leuiter aegrotantes leuiter curant; grauioribus autem morbis periculoſas curationes, & *ancipites adhibere coguntur. quare in tranquillo

io diſtin- itur a for udine te eritas.

ae uel ſa em, uel eritum erant.

tranquillo tempeſtatem aduerſam optare; dementis eſt; ſubuenire autem tempeſtati quauis ratione, ſapientis, eoq. magis, ſi plus adipiſcare re explicata boni, quàm addubitata mali. Periculoſae autem rerum actiones partim ijs ſunt, qui eas ſuſcipiunt; partim reip. Itemq. alij de uita, alij de gloria, & beneuolentia ciuium in diſcrimen uocantur. promptiores igitur debemus eſſe ad noſtra pericula, quam ad communia, dimicareq. paratius de honore, & gloria; quam de ceteris commodis. inuenti autem multi ſunt, qui non modo pecunia, ſed uitam etiam profundere pro patria parati eſſent; ijdem gloriae iacturam ne minimam quidem facere uellent, ne rep. quidem poſtulante: ut Callicratidas, qui, cum Lacedaemoniorom dux eſſet Peloponneſiaco bello, multaq. feciſſet egregie, uertit ad extremum omnia, cum conſilio non paruit eorum, qui claſſem ab Arginuſis remouendam, nec cum Athenienſibus dimicandum putabant. quibus ille reſpondit; Lacedaemonios, claſſe illa amiſſa, aliam parare poſſe; ſe fugere ſine ſuo dedecore non poſſe. atque haec quidem Lacedaemonijs plaga mediocris fuit, illa peſtifera, qua, cum Cleombrotus, inuidiam timens, temere cum Epaminonda conflixiſſet, Lacedaemoniorum opes corruerunt. quanto Q. Maximus melius: de quo Ennius:

libēter & a Graecis, & a nobiliſſimis Graeciae populis exempla ſumit.

Vnus homo nobis cunctando reſtituit rem:
Non ponebat enim rumores ante ſalutem.
Ergo magisq. magisq. uiri nunc gloria claret.

hūc uerſum Virg. in lib. 6. trāſtulit, ut alios alibi ex ueteribus poetis.

quod

quod genus peccandi uitandum eſt etiam in rebus urbanis. ſunt enim, qui quod ſentiunt, etiam ſi optimum ſit, tamen inuidiae metu non audent dicere. Omnino, qui reip. praeſuturi ſunt, duo Platonis praecepta teneant; unum, ut utilitatem ciuium ſic tueantur, ut, quidquid agunt, ad eam referant, obliti commodorum ſuorum: alterum, ut totum corpus reip. curent; ne, dum partem aliquam tuentur, reliquas deſerant. ut enim tutela, ſic procuratio reip. ad utilitatem eorum, qui commiſſi ſunt, non ad eorum, quibus commiſſa, gerenda eſt. qui autem parti ciuium conſulunt, partem negligunt, rem pernicioſiſſimam in ciuitatem inducunt, ſeditionem, atque diſcordiam. ex quo euenit, ut alij populares, alij ſtudioſi optimi cuiuſque uideantur, pauci uniuerſorum. hinc apud Athenienſes magnae diſcordiae ortae, in noſtra rep non ſolum ſeditiones, ſed peſtifera etiam bella ciuilia: quae grauis & fortis ciuis, in rep. dignus principatu, fugiet, atque oderit, tradetq. ſe totum reip. neque opes, aut potentiam conſectabitur, totamq. eam ſic tuebitur, ut omnibus conſulat. Nec uero criminibus falſis in odium aut inuidiam quemquam uocabit: omninoq. ita iuſtitiae, honeſtatiq. adhaereſcet, ut, dum eam conſeruet, quamuis grauiter offendat, mortem appetat potius, quam deſerat illa, quae dixi. Miſerrima eſt omnino ambitio, honorumq. contentio: de qua praeclare apud eundem eſt Platonem: ſimiliter facere eos, qui inter ſe contenderent, uter potius

ui dicun-
ur optima
es: de qui
us multa
n oratione
ro Sextio.

remp.

remp. adminiſtret, ut, ſi nautae certarent, quis eorum potiſſimum gubernaret. idemq. praecipit, ut eos aduerſarios exiſtimemus, & qui arma cōtra ferant; non eos, qui ſuo iudicio tueri remp. uelint: qualis fuit inter P. Africanum, & Q. Metellum ſine acerbitate diſſenſio. Nec uero audiendi, qui grauiter iraſcendum inimicis putant, idq. magnanimi, & fortis uiri eſſe cenſent. nihil enim laudabilius, nihil magno, et praeclaro uiro dignius placabilitate, atque clementia. In liberis uero populis, & iuris aequabilitate, exercenda etiam eſt facilitas, & altitudo animi quae dicitur: ne, ſi iraſcamur aut intempeſtiue accidentibus, aut impudenter rogantibus, in moroſitatem inutilem, & odioſam incidamus. Et tamen ita probanda eſt manſuetudo, atque clementia, ut adhibeatur, reip. cauſſa, ſeueritas, ſine qua adminiſtrari ciuitas non poteſt. Omnis autem & animaduerſio, & caſtigatio contumelia uacare debet, neque ad eius, qui punit aliquem, aut uerbis caſtigat, ſed ad reip. utilitatem referri. Cauendum eſt etiam, ne maior pœna, quàm culpa ſit; &, ne iiſdem de cauſſis alij plectantur, alij ne appellentur quidem. Probibenda autem maxime eſt ira in puniendo. numquam enim, iratus qui accedet ad pœnam, mediocritatem illam tenebit, quae eſt inter nimium, & parum: quae placet Peripateticis & recte placet, modo ne laudarent iracundiam, & dicerent utiliter a natura datam. illa uero omnibus in rebus

eodem anno, Africanus ex Africa, Metellus ex Macedonia, triumpharūt.

ſi tantū ob egregias res iraſceremur.

bus repudianda eſt: optandumque, ut ij, qui praeſunt reip. legum ſimiles ſint: quae ad puniendum nõ iracundia, ſed aequitate ducuntur. Atque etiam in rebus proſperis, & ad uoluntatem noſtram fluentibus, ſuperbiam magnopere, faſtidium, arrogantiáq. fugiamus. nam ut aduerſas res, ſic ſecundas immoderate ferre, leuitatis eſt: praeclaraq. eſt aequabilitas in omni uita, & idem ſemper uultus, eademq. frons: ut de Socrate, item de Caio quoque Laelio accepimus. Philippum quidem, Macedonũ regem, rebus geſtis, & gloria ſuparatum a filio, facilitate uero, & humanitate uideo ſuperiorem fuiße. itaque alter ſemper magnus, alter ſaepe turpiſſimus fuit. ut recte praecipere uideantur, qui monent, ut, quanto ſuperiores ſimus, tanto nos ſummiſſius geramus. Panaetius quidem auditorẽ Africanum, & familiarem ſuum ſolitum ait dicere: ut equos, propter crebras contentiones prœliorum ferocitate exſultantes, domitoribus tradere ſoleant, ut his facilioribus poſſint uti; ſic homines, ſecundis rebus effraenatos, ſibiq. praefidentes, tamquam in gyrũ rationis, & doctrinae duci oportere, ut perſpicerent rerum humanarum imbecillitatem, uarietatemq. fortunae. Atque etiam in ſecundiſſimis rebus maxime eſt utendum conſilio amicorũ: hisq. etiam maior, quam ante, tribuenda eſt auctoritas. iiſdemq. temporibus cauendum eſt, ne aſſentatoribus patefaciamus aures, nec adulari nos ſinamus. in quo falli facile eſt. tales enim nos eſſe putamus.

ut

cũ omnia, quae uidẽtur eſſe infra noſtrã fortunam, faſtidio quodã reiicimus.

& cogitando, & diſcẽdo. nominauit enim rationem, & doctrinam.

ut iure laudemur: ex quo naſcuntur innumerabilia peccata; cum homines, inflati opinionibus, turpiter irridentur, & in maximis uerſantur erroribus. Sed haec quidem hactenus. Illud autem ſic eſt iudicandum, maximas geri res, & maximi animi ab ijs, qui remp. regant; quòd eorum administratio latiſſime pateat, ad plurimosq. pertineat: eſſe autem magni animi, & fuiſſe multos, etiam in uita otioſa, qui aut inueſtigarent, aut conarentur magna quaedam, ſeſeq. ſuarum rerum finibus continerent; aut interiecti inter philoſophos, & eos, qui remp. adminiſtrarent, delectarentur re ſua familiari, non eam quidem omni ratione exaggerantes, neque excludentes ab eius uſu ſuos, potiusq. & amicis impartientes, & reip. ſi quando uſus eſſet. quae primum bene parta ſit, nulloq. turpi quaeſtu, neque odioſo: tum, quamplurimis, modo dignis, ſe utilem praebeat: deinde, augeatur ratione, diligentia, parſimonia: nec libidini potius, luxuriaeque, quam liberalitati, & beneficentiae, pateat. haec praeſcripta ſeruantem licet magnifice, grauiter, animoſeq. uiuere, atque etiam ſimpliciter, fideliter, uitaeq. hominum amice. Sequitur, ut de illa reliqua parte honeſtatis dicendum ſit, in qua uerecundia, &, quaſi quidam ornatus uitae, temperantia, & modeſtia, omnisq. ſedatio perturbationum animi, & rerum modus cernitur. hoc loco continetur, id quod dici latine decorum poteſt: graece enim πρέπον dicitur.

quã philoſophi non curant.

tria maxime praecipiuntur in re familiari.

tẽperantia, de iis uirtutibus, unde manat honeſtũ, quarta.

huius

huius uis eſt ea, ut ab honeſto non queat ſeparari. nam & , quod decet, honeſtum eſt: & , quod honeſtum eſt, decet. qualis autem differentia ſit honeſti, & decori, facilius intelligi, quàm explanari poteſt. quidquid enim eſt, quod deceat, id tum apparet, cum antegreſſa eſt honeſtas. itaque non ſolum in hac parte honeſtatis, de qua hoc loco diſſerendum eſt, ſed etiam in tribus ſuperioribus, quid deceat, apparet. nam & ratione uti, atque oratione prudenter; & agere, quod agas, conſiderate; omniq. in re, quid ſit ueri, uidere, & tueri decet: contraq. falli, errare, labi, decipi, tam dedecet, quàm delirare, & mente captum eſſe. Et iuſta omnia decora ſunt; iniuſta omnia contra, ut turpia, ſic indecora. Similis eſt ratio fortitudinis. quod enim uiriliter, animoq. magno fit, id dignum uiro, & decorum uidetur: quod contra, id ut turpe, ſic indecorum. quare pertinet quidem ad omnem honeſtatem hoc, quod dico, decorum, & ita pertinet, ut non recondita quadam ratione cernatur, ſed ſit in promptu. eſt enim quiddam, idq. intelligitur in omni uirtute, quod deceat: quod cogitatione magis a uirtute poteſt, quàm re ſeparari. ut enim uenuſtas, & pulchritudo corporis ſecerni non poteſt a ualetudine: ſic hoc, de quo loquimur, decorum, totum quidem illud eſt cum uirtute confuſum, ſed mente, & cogitatione diſtinguitur. Eſt autem eius deſcriptio duplex. nam & generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni

iuſtitia, fortitudine, prudentia.

decorũ cũ omni uirtute confuſum eſt.

decori deſcriptio duplex.

in omni honeſtate uerſatur; & aliud huic ſubiectum, quod pertinet ad ſingulas partes honeſtatis. atque illud ſuperius ſic fere definiri ſolet: decorum id eſſe, quod conſentaneum ſit hominis excellētiae in eo, in quo natura eius a reliquis animantibus differat. Quae autē pars ſubiecta generi eſt, eam ſic definiunt, ut id decorum eſſe uelint, quod ita naturae conſentaneum ſit, ut in eo moderatio, & temperantia appareat cum ſpecie quadam liberali. haec ita intelligi a philoſophis, poſſumus exiſtimare ex eo decoro, quod poetae ſequuntur: de quo alio loco plura dici ſolēt. ſed tum ſeruare illud poetas dicimus, quod deceat, cum id, quod quaque perſona dignum eſt, & fit, & dicitur: ut, ſi aut Aeacus, aut Minos diceret,

argumentū a minori. nā ſi poetae, multo magis philoſophi.

Oderint, dum metuant; *aut,*
Natis ſepulcrum ipſe eſt parens;

Thyeſtes: cui filiū epulandum frater Atreus appoſuit uide Senecā in Thyeſte, & Horatiū in arte poetica.

indecorum uidetur, quod eos fuiſſe iuſtos accepimus. at, Atreo dicente, plauſus excitantur: eſt enim digna perſona oratio. ſed poetae, quid quemque deceat, ex perſona iudicabunt: nobis autem perſonam impoſuit ipſa natura, magna cum excellentia, praeſtantiaq; animantium reliquorū. quocirca poetae in magna ueritate perſonarum, etiam uitioſius quid conueniat, & quid deceat, uidebunt. nobis autem cum a natura conſtantiae, moderationis, temperantiae, uerecundiae partes datae ſint; cumq. eadem natura doceat non negligere, quemadmodum nos aduerſus homines gera-

mus : efficitur, ut & illud, quod ad omnem honeſtatem pertinet, decorum, quam late fuſum ſit, appareat; & hoc, quod ſpectatur in unoquoque genere uirtutis. ut enim pulchritudo corporis apta cõpoſitione membrorum mouet oculos, & delectat hoc ipſo, quod inter ſe omnes partes cũ quodam lepore conſentiunt: ſic hoc decorum, quod elucet in uita, mouet approbationem eorum, quibuſcum uiuitur, ordine, & conſtantia, moderatione dictorum omnium, atque factorum. adhibenda eſt igitur quaedam reuerentia aduerſus homines & optimi cuiuſque, & reliquorum. nam negligere, quid de ſe quiſque ſentiat. non ſolum arrogantis eſt, ſed etiam omnino diſſoluti. Eſt autem, quod differat in omni ratione habenda, inter iuſtitiam, & uerecundiam. iuſtitiae partes ſunt, non uiolare homines: uerecundiae, non offendere: in quo maxime perſpicitur uis decori. His igitur expoſitis, quale ſit id, quod decere dicimus, intellectum puto. Officium autem, quod ab eo ducitur, hanc primum habet uiam, quae deducit ad conuenientiam, conſeruationemq. naturae: quam ſi ſequemur ducem, numquã oberrabimus; ſequemurq. & id, quod acutum & perſpicax natura eſt, & id quod ad hominum ſocietatem accõmodatum; & id, quod uehemens, atque forte. ſed maxima uis decori in hac ineſt parte, de qua diſputamus. neque enim ſolum corporis, qui ad naturam apti ſunt, ſed multo etiam magis animi

motus

pulchritudinis definitio.

iuſtitia, & uerecundia in quo differant.

tres uirtutes ſignificat, prudentiam, iuſtitiam, fortitudinem: quas hoc ipſo ordine iã attigit.

motus probandi, qui item ad naturam accommodati ſunt. Duplex eſt enim uis ~~amicorum~~, atque naturae. una pars in appetitu poſita eſt; quae eſt ὁρμὴ graece; quae hominem huc, & illuc rapit: altera in ratione; quae docet, et explanat, quid faciendum, fugiendumq. ſit. ita fit, ut ratio praeſit, appetitus uero obtemperet. Omnis autem actio uacare debet temeritate, & negligentia; nec uero agere quidquã, cuius non poſſis cauſſam probabilem reddere. haec eſt enim fere deſcriptio officij. Efficiendum autem eſt, ut appetitus rationi obediant, eamq. neque praecurrant, nec propter pigritiam, aut ignauiam deſerant; ſintq. tranquilli, atque omni perturbatione animi careant. ex quo elucebit omnis cõſtantia, omnisq. moderatio. nam qui appetitus longius euagãtur, et tamquam exultantes ſiue cupiendo, ſiue fugiendo non ſatis a ratione retinentur, hi ſine dubio finem, & modũ tranſeunt. relinquunt enim, & abijciunt obedientiam, nec rationi parent, cui ſunt ſubiecti lege naturae. a quibus non modo animi perturbãtur. ſed etiã corpora. licet ora ipſa cernere iratorum, aut eorum, qui aut libidine aliqua, aut metu commoti ſunt, aut uoluptate nimia geſtiunt: quorum omnium uultus, uoces, motus, ſtatusq. mutantur. ex quibus illud intelligitur, (ut ad officij formam reuertamur) appetitus omnes contrahendo, ſedandosque, excitandamq. eſſe animaduerſionem, & diligentiam, ut ne quid temere, ac fortuitu,

animorum

appetitus rationi obediant.

appetitus rationi lege naturae ſubiecti.

attẽde, quae ſit officij forma.

inconſiderate, negligenterq. agamus. neque enim ita generati a natura ſumus, ut ad ludum, & iocum facti eſſe uideamur. ſed ad ſeueritatẽ potius, & ad quaedam ſtudia grauiora, atque maiora. Ludo autem, & ioco uti illis quidem licet, ſed, ſicut ſomno, & quietibus ceteris, tum, cum grauibus, ſeriysq. rebus ſatisfecerimus. ipſumq. genus iocandi non profuſum, nec immodeſtum, ſed ingenuum, & facetum eſſe debet. ut enim pueris non omnem licentiam ludendi damus, ſed eam, quae ab honeſtatis actionibus non ſit aliena: ſic in ipſo ioco aliquod probi ingenij lumẽ eluceat. Duplex omnino eſt iocandi genus; unum illiberale, petulans, flagitioſum, obſcenũ; alterum elegans, urbanum ingenioſum, facetum. quo genere non modo Plautus noſter, & Atticorum antiqua comoedia, ſed etiam philoſophorum Socraticorum libri referti ſunt: multaq. multorum facete dicta; ut ea, quae a ſene Catone ſunt collecta, quae uocantur ἀποφθέγματα. Facilis igitur eſt diſtinctio ingenui, & illiberalis ioci. alter eſt, ſi tempore fit, ac remiſſo animo, libero dignus: alter ne homine quidem, ſi rerum turpitudini adhibetur uerborũ obſcenitas. Ludendi etiam eſt quidam modus retinendus, ut ne nimis omnia profundamus, elatiq. uoluptate in aliquam turpitudinem delabamur. ſuppeditant autem & campus noſter, & ſtudia uenandi honeſta exempla ludendi. Sed pertinet ad omnem officij quaeſtionem, ſemper in promptu habere

natura nos ad ſeueritatẽ genuit.

duplex iocãdi genus.

Cato cenſorius ἀποφθέγματα collegit.

habere, quantum natura hominis pecudibus, reliquiſq. beſtijs antecedat. illae enim nihil ſentiunt, niſi uoluptatem, ad eamq. feruntur omni impetu: hominis autem mens diſcendo alitur, & cogitando ſemper aliquid aut inquirit, aut agit, uidendique, & audiendi delectatione ducitur. quin etiã, ſi quis eſt paullo ad uoluptates propenſior, modo ne ſit ex pecudum genere, (ſunt enim quidam homines non re, ſed nomine) ſed ſi quis eſt paullo erectior, quamuis uoluptate capiatur, occultat, & diſſimulat appetitum uoluptatis, propter uerecundiam. ex quo intelligitur, corporis uoluptatem non ſatis eſſe dignam hominis praeſtantia, eamq. contemni, & reijci oportere; ſin ſit quiſpiam, qui aliquid tribuat uoluptati, diligenter ei tenendum eſſe modum eius fruendae. itaque uictus, cultusq. corporis ad ualetudinem referantur, & ad uires, non ad uoluptatem. Atque etiam, ſi conſiderare uolumus, quae ſit in natura excellentia, & dignitas: intelligemus, quam ſit turpe diffluere luxuria, & delicate, ac molliter uiuere; quamq. honeſtum, parce, continenter, ſeuere, ſobrieque. Intelligendum eſt etiam, duabus quaſi nos a natura indutos eſſe perſonis: quarum una eſt cõmunis, ex eo, quod omnes participes ſumus rationis, praeſtantiaeq. eius, qua antecellimus beſtijs, a qua omne honeſtum, decorumq. trahitur, & ex qua ratio inueniendi officij exquiritur: altera autem, quae propriae ſingulis eſt tributa. ut enim in corpo-

beſtiae praeter uoluptatem nihil ſentiunt.

hominis mẽs diſcendo alitur.

corporis uoluptas non ſatis digna eſt hominis praeſtantia.

natura duabus perſonis hominẽ induit, una communi, altera propria.

ribus magnae diſſimilitudines ſunt: alios enim ui demus uelocitate ad curſum, alios uiribus ad luctādum ualere; itemq. in formis, alijs dignitatem ineſſe, alijs uenuſtatem) ſic & in animis exiſtunt etiam maiores uarietates: erat in L. Craſſo, & L. Philippo multus lepos, maior etiam, magisq. de induſtria in C. Caeſare L. filio. at ijſdem temporibus in M. Scauro, & in M. Druſo adoleſcente ſingularis ſeueritas. in C. Laelio multa hilaritas, in eius familiari Scipione ambitio maior, uita triſtior. de Graecis autem, dulcem, & facetum feſtiuiq. ſermonis, atque in omni oratione ſimulatorem, quem εἴρωνα Graeci nominauerunt, Socratem accepimus; contra, Pythagoram, & Periclem ſummam auctoritatem conſecutos ſine ulla hilaritate. callidū Hannibalem ex Poenorum, ex noſtris ducibus Q. Maximum accepimus, facile caelare, tacere, diſſimulare, inſidiari, praeripere hoſtium conſilia. in quo genere Graeci Themiſtoclem Athenienſem, & Phaeraeum Iaſonem ceteris anteponunt. in primisq. uerſutum, & callidū factum Solonis: qui, quo & tutior uita eius eſſet, & plus aliquanto reip. prodeſſet, furere ſe ſimulauit. Sunt his alij multum diſpares, ſimplices, & aperti, qui nihil ex occulto, nihil ex inſidijs agendum putant, ueritatis cultores, fraudis inimici: itemq. alij, qui quiduis perpetiantur, cuiuis deſeruiant, dum, quod uelint, conſequantur: ut Syllam, & M. Craſſum uidebamus. quo in genere uerſu-

uirile quiddam dignitas, muliebre uenuſtas habet. infra.

Socrates in omni oratione ſimulator.

qui niſi eſſet per inſidias interfectus, bellum aduerſus Perſarū regem, dux electus uniuerſaeGraeciae cōſenſu, geſſiſſet. Val. Max.

uerſutiſſimum, & patientiſſimum Lacedaemoniũ Lyſandrum accepimus; contraq. Callicratidam; qui praefectus claſſis proximus poſt Lyſádrũ fuit. Itemq. in ſermonibus, alium quidem uidemus, quamuis praepotens ſit, efficere, ut unus de multis eſſe uideatur. quod in Catulo, & in patre, & in filio, idemq. & in Q. Mucio Mancino uidimus. audiui & ex maioribus natu, hoc idem fuiſſe in P. Scipione Naſica; contraque, patrem eius, illum, qui Ti. Gracchi conatus perditos uindicauit, nullam comitatem habuiſſe ſermonis; nec non Xenocratem quidem ſeueriſſimũ philoſophorum, ob eamq. rem ipſam magnum, clarumq. fuiſſe. Innumerabiles aliae diſſimilitudines ſunt naturae, morũque, minime tamen uituperandorum. Admodum autem tuenda ſunt ſua cuique nõ uitioſa, ſed tamen propria, quo facilius decorum illud, quod quaerimus, retineatur. ſic enim eſt faciendũ, ut contra naturam uniuerſam nihil cõtendamus; ea tamen conſeruata, propriam naturam ſequamur; ut, etiam ſi ſint alia grauiora, atque meliora, tamen nos ſtudia noſtra naturae regula metiamur. neque enim naturae attinet repugnare, nec quidquam ſequi, quod aſſequi nequeas. ex quo magis emergit, quale ſit decorum illud: ideo quia nihil decet inuita, ut aiunt, Minerua; id eſt aduerſante, & repugnante natura. omnino, ſi quidquam eſt decorũ, nihil eſt profecto magis, quam aequabilitas uniuerſae uitae, tum ſingularũ actionum:

contrauoſũ tatem optimatum, id eſt contra remp.

ſua cuique propria tuenda.

Horat. Tu nihil inuita dices facies ue Minerua.

num: quam conſeruare non poſſis, ſi aliorum naturam imiteris, omittas tuam. ut enim ſermone eo debemus uti, qui notus eſt nobis, ne, ut quidam graeca uerba inculcantes, iure optimo rideamur: ſic in actiones, omnemq. uitam nullam diſcrepantiam cōferre debemus. atque haec differentia naturarum tantam habet uim, ut non numquam mortem ſibi ipſi alius conſciſcere debeat, alius in eadem cauſſa non debeat. non enim alia in cauſſa M. Cato fuit, alia ceteri, qui ſe in Africa Caeſari tradiderunt. atqui ceteris forſitan uitio datum eſſet, ſi ſe interemiſſent: propterea quod eorum uita lenior, & mores fuerant faciliores: Catoni autem cum incredibilem tribuiſſet natura grauitatem; eamq. ipſe perpetua conſtantia roboraſſet; ſemperq. in propoſito, ſuſceptoq. conſilio permanſiſſet; moriendum potius, quam tyranni uultus aſpiciendus fuit. Quam multa paſſus eſt Vlyſſes in illo errore diuturno, cum & mulieribus (ſi Circe, & Calypſo mulieres appellandae ſunt) inſeruiret, & in omni ſermone omnibus affabilem ſe eſſe uellet: domi uero etiam contumelias ſeruorū, ancillarumq. pertulit, ut ad id aliquando, quod cupiebat, perueniret. at Aiax, quo animo traditur, millies oppetere mortem, quam illa perpeti, maluiſſet. quae contemplantes expendere oportebit, quid quiſque habeat ſui, eaq. moderari, nec uelle experiri, quam ſe aliena deceant. id enim quemque decet, quod eſt cuiuſque ſuum maxime.

nō idē oēs decet.

ergo haec ſcripta ſunt Caeſare ~~mutuo~~ mortuo

id quemque decet, quod

ſuum

ſuum igitur quiſque noſcat ingenium, acremq. ſe & uitiorum, & bonorum ſuorum iudicem praebeat: ne ſcenici plus, quam nos, uideantur habere prudentiae. illi enim non optimas, ſed ſibi accommodatiſſimas fabulas eligunt. qui enim uoce freti ſunt, Epigonos, Medeamque; qui geſtu, Menalippam, Clytemneſtram: ſemper Rupilius, quem ego memini, Antiopam, non ſaepe Aeſopus Aiacem. ergo hiſtrio hoc uidebit in ſcena, quod non uidebit ſapiens in uita? Ad quas igitur res aptiſſimi erimus, in iis potiſſimum elaborabimus. ſin aliquando neceſſitas nos ad ea detruſerit, quae noſtri ingenij non erunt: omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea ſi non decore, at quamminimum indecore facere poſſimus: nec tam eſt enitendum, ut bona, quae nobis data non ſunt, ſequamur, quam ut uitia fugiamus. Ac duabus his perſonis, quas ſupra dixi, tertia adiungitur; quam caſus aliquis, uel tempus imponit: quarta etiam, quam nobiſmet ipſis iudicio noſtro accōmodabimus. nam regna, imperia, nobilitates, honores, diuitiae, opes, eaq. quae ſunt his contraria, in caſu ſita, temporibus gubernantur: ipſi autem quam perſonam gerere uelimus, a noſtra uoluntate proficiſcitur. itaque ſe alij ad philoſophiam, alij ad ius ciuile, alij ad eloquentiam applicant: ipſarumq. uirtutum in alia alius mauult excellere. quorum uero patres, aut maiores in aliqua gloria praeſtiterunt, eorū plerique

eſt cuiuſque ſuum maxime.

ad quas apti res ſumus, in ijs elaboremus.

diuitiae, & opes in caſu ſitae sūt.

plerique in hoc genere laudis ſtudent excellere; ut Q. Mucius P. filius in iure ciuili, Paulli filius Africanus in re militari. Quidam autem ad eas laudes, quas a patribus acceperunt, addunt aliquam ſuam: ut hic idem Africanus eloquentia cumulauit bellicam gloriam: quod idem fecit Timotheus, Cononis filius; qui, cum belli laude non inferior fuiſſet, quam pater, ad eam laudem doctrinae, & ingenij gloriam adiecit. Fit autem interdum, ut non nulli, omiſſa imitatione maiorum, ſuum quoddam inſtitutum conſequantur. maximeq. in eo plerunque elaborant ij, qui magna ſibi proponunt, obſcuris orti parentibus. Haec igitur omnia, cum quaerimus quid deceat, complecti animo, & cogitatione debemus. In primis autem conſtituendum eſt, quos nos, & quales eſſe uelimus, & in quo genere uitae. quae deliberatio eſt omnium difficillima. ineunte enim adoleſcentia, cum ineſt maxima imbecillitas conſilij, tunc id ſibi quiſque genus aetatis degendae conſtituit, quod maxime adamauit: itaque ante implicatur aliquo certo genere, curſuq. uiuēdi, quam potuit, quod optimum eſſet, iudicare. Nam, quod Herculem Prodicus dicit, (ut eſt apud Xenophontem) cum primum pubeſceret, quod tempus a natura ad deligendum, quam quiſque uiam uiuendi ſit ingreſſurus, datum eſt, exiſſe in ſolitudinem, atque ibi ſedētem diu ſecum multumq. dubitaſſe, cum duas cerneret uias, unam uoluptatis,

Aemilij, qui de Perſa Macedonū rege triumphauit.

uitae genus cōſiderate deligendū,

li. 2. memorabilium.

ptatis, alteram uirtutis, utram ingredi melius eſſet: hoc Herculi, Iouis ſatu edito, potuit fortaſſe contingere: nobis non item, qui imitamur, quos cuique uiſum eſt, atque ad eorum ſtudia, inſtitutaq. impellimur. Plerumque autem, parentum praeceptis imbuti, ad eorum conſuetudinem, morumq. deducimur. alij multitudinis iudicio feruntur, quaeq. maiori parti pulcherrima uidentur, ea maxime exoptant. non nulli tamen, ſiue felicitate quadam, ſiue bonitate naturae, ſiue parentum diſciplina, rectam uitae ſecuti ſunt uiam. Illud autem maxime rarum genus, eorum, qui aut excellente ingenij magnitudine, aut praeclara eruditione, atque doctrina, aut utraque re ornati, ſpatium deliberandi habuerunt, quem potiſſimum uitae curſum ſequi uellent. in qua deliberatione ad ſuam cuiuſque naturam conſilium eſt omne reuocandum. nam cum in omnibus, quae aguntur, ex eo modo, quo quiſque natus eſt, ut ſupra dictum eſt, quid deceat, exquirimus: tum in tota uita conſtituenda multo eſt eius rei cura maior adhibenda; ut conſtare in uitae perpetuitate poſſimus nobiſmet ipſis, nec in ullo officio claudicare. Ad hanc autem rationem quoniam maximam uim natura habet, fortuna proximam; utriuſque omnino ratio habenda eſt in deligendo genere uitae, ſed naturae magis. multo enim & firmior eſt, & conſtantior: ut fortuna non numquam ipſa mortalis cum immortali natura pugnare uideatur.

ut in fabulis.

liberum arbitrium cōceditur nobis ad imitandum.

recta uitae uia unde contingat.

in deligendo uitae genere ad ſuā quiſque naturam cōſilium omne reuocet.

fortuna mortalis, natura immortalis.

qui

qui igitur ad naturae ſuae non uitioſae genus cõſilium uitae omne contulerit, is conſtãtiam teneat: id enim maxime decet. niſi forte ſe erraſſe intellexerit in deligendo genere uitae. quod ſi acciderit; (poteſt autem accidere) facienda morum, inſtitutorumq. mutatio eſt. eam igitur mutationem, ſi tempora adiuuabunt, facilius, commodiusq. faciemus: ſin minus, ſenſim erit, pedetentimq. facienda: ut amicitias, quae minus delectent, & minus probentur, magis decere, cenſent ſapientes, ſenſim diſſuere, quam repente praecidere. commutato autem genere uitae, omni ratione curandum eſt, ut id bono conſilio feciſſe uideamur. Sed quoniam paullo ante dictum eſt, imitandos eße maiores: primum illud exceptum ſit, ne uitia ſint imitanda: deinde, ſi natura non ferret, ut quaedam imitari poſſint; ut ſuperioris Africani filius, qui hunc Paullo natum adoptauit, propter infirmitatem ualetudinis non tam potuit patris ſimiles eſſe, quam ille fuerat ſui: ſi igitur non poterit ſiue cauſſas defenſitare, ſiue populum concionibus tenere, ſiue bella gerere; illa tamen praeſtare debebit, quae erunt in ipſius poteſtate, iuſtitiam, fidem, liberalitatem, modeſtiam, temperantiam; quo minus ab eo id, quod deſit, requiratur. optima autem hereditas a patribus traditur liberis, omniq. patrimonio praeſtantior, gloria uirtutis, rerumq. geſtarum: cui dedecori eſſe, nefas, & uitium iudicandum eſt. Et quoniam

amicitiae ſenſim diſſuendae.

de quo ſaepe mentionem facimus: uel, propiorem aetati noſtrae.

optima hereditas a patribus traditur liberis, gloria uirtutis.

niam officia non eadem diſparibus aetatibus tribuuntur, aliaq. ſunt iuuenum, alia ſeniorum: aliquid etiam de hac diſtinctione dicendum eſt. Eſt igitur adoleſcentis, maiores natu uereri, ex hisq. eligere optimos, & probatiſſimos, quorum conſilio, atque auctoritate nitatur. ineuntis enim aetatis inſcitia, ſenum conſtituenda, & regenda prudentia eſt. Maxime autem haec aetas a libidinibus arcenda eſt, exercendaq. in labore, patientiaq. & animi, & corporis, ut eorum & in bellicis, & ciuilibus officijs uigeat induſtria. atque etiam cum relaxare animos, & dare ſe iucunditati uolent, caueant intemperantiam, meminerint uerecundiae: quod erit facilius, ſi eiuſmodi quoque rebus maiores natu intereſſe uelint. Senibus autem labores corporis ſunt minuendi, exercitationes animi etiam augendae uidentur: danda uero opera, ut amicos, & iuuentutem, & maxime remp. conſilio, & prudentia quamplurimum adiuuent. nihil autem magis cauendum eſt ſenectuti, quam ne languori, deſidiaeq. ſe dedat. luxuria uero cum omni aetati turpis, tum ſenectuti foediſſima eſt. ſin autem & libidinum intemperantia acceſſerit, duplex malum eſt, quod & ipſa ſenectus concipit dedecus, et facit adoleſcentium impudentiorem intemperantiam. Ac ne illud quidem alienum eſt, de magiſtratuum, de priuatorum, de ciuium, de peregrinum officijs dicere. Eſt igitur proprium munus magiſtratus,

intelligere,

adoleſcentiae ratio laudabiliter traducẽdae.

ſenib, praecepta.

ſenex in luxuria dupliciter peccat, primũ re, deinde exemplo.

intelligere, ſe gerere perſonam ciuitatis, debereq. eius dignitatem, & decus ſuſtinere, ſeruare leges, iura deſcribere, ea fidei ſuae commiſſa meminiſſe. Priuatum autem oportet aequo, & pari cū ciuibus iure uiuere, neque ſummiſſum & abiectum, neque ſe efferentem; tum in rep. ea uelle, quae tranquilla, & honeſta ſint. talem enim & ſentire, & bonum ciuem dicere ſolemus. Peregrini autem, & incolae officium eſt, nihil praeter ſuum negotium agere, nihil de alio inquirere, minimeq. in aliena eſſe rep. curioſum. ita fere officia reperientur, cum quaeretur, quid deceat, & quid aptum ſit perſonis, temporibus, aetatibus. nihil eſt autē, quod tam deceat, quam in omni re gerenda, conſilioq. capiendo ſeruare conſtantiam. Sed quoniam decorum illud in omnibus factis, & dictis, in corporis denique motu, & ſtatu cernitur, idq. poſitum eſt in tribus rebus, formoſitate, ordine, ornatu ad actionem apto; (difficilius ad eloquendum, ſed ſatis erit intelligi) in his autem tribus continetur cura etiam illa, ut probemur ab iis, cum quibus, & apud quos uiuamus: his quoque de rebus pauca dicantur. Principio, corporis noſtri magnam natura ipſa uidetur habuiſſe rationem: quae formam noſtram, reliquamq. figuram, in qua eſſet ſpecies honeſta, eam poſuit in promptu; quae autē partes corporis, ad naturae neceſſitatem datae, aſpectum eſſent deformem habiturae, atque turpem,*

cas

boni ciuis officium.

Peregrini officium.

decorū quibus ī rebus conſiſtat.

corporis humani formā honeſta ſpecie natura exornauit.

eas contexit, atque abdidit. hanc naturae tam diligentem fabricam imitata eſt hominum uerecundia. quae enim natura occultauit, eadem omnes, qui ſana mente ſunt, remouent ab oculis; ipſiq. neceſſitati, dant operam, ut quamoccultiſſime pareant: quarumq. partium corporis uſus ſunt neceſſarij; eas neque partes, neque earum uſus ſuis nominibus appellant: quodq. facere non turpe eſt, modo occulte, id dicere obſcenum eſt. itaque nec actio rerum illarum aperta petulantia uacat, nec oratio obſcenitate. Nec uero audiendi ſunt Cynici, aut ſi qui fuerunt* Stoici paene Cynici, qui reprehendunt, & irrident, quod ea, quae turpia re non ſunt, uerbi flagitioſa dicamus; illa autem, quae turpia ſint, nominibus appellemus ſuis. latrocinari, fraudare, adulterari, re turpe eſt, ſed dicitur non obſcene: liberis dare operam, re honeſtum eſt, nomine obſcenum: pluraq. in eam ſententiam ab eiſdem contra uerecundiam diſputantur. Nos autem* naturam ſequamur, & ab omni, quod abhorret ab ipſa oculorum, auriumq. comprobatione, fugiamus. ſtatus, inceſſus, ſeſſio, accubatio, uultus, oculi, manuum motus teneant illud decorum. Quibus in rebus duo ſunt maxime fugienda; ne quid effeminatum, aut molle; aut ne quid durum, aut ruſticum ſit. nec uero hiſtrionibus, oratoribusq. cócedendum eſt, ut ijs haec apta ſint, mihi diſſoluta. ſcenicorú quidem mos tantum habet a uetere diſciplina

uide epiſtolam, cuius initium eſt, Amo uerecundiam, lib.9.fam.

naturam recte ſequimur.

diſciplina uerecundiam, ut in ſcena ſine ſubligaculo prodeat nemo. uerentur enim, ne, ſi quo caſu euenerit, ut corporis partes quaedam aperiantur, aſpiciantur non decore. noſtro quidem more cum parentibus puberes filij, cum ſoceris quidem generi non lauantur. retinenda eſt igitur huius generis uerecundia, praeſertim natura ipſa magiſtra, & duce. Cum autem pulchritudinis duo genera ſint, quorum in altero uenuſtas ſit, in altero dignitas: uenuſtatem muliebrem ducere debemus, dignitatem uirilem. Ergo & a forma remoueatur omnis uiro nō dignus ornatus, et huic ſimile uitium in geſtu, motuq. caueatur. nam & palaeſtrici motus ſaepe ſunt odioſiores: & hiſtrionum non nulli geſtus ineptijs non uacant: & in utroque genere, quae ſunt recta, & ſimplicia, laudantur. Formae autem dignitas coloris bonitate tuenda eſt, color exercitationibus corporis. Adhibenda eſt paeterea munditia non odioſa, neque exquiſita nimis, tantum quae fugiat agreſtē, & inhumanam negligentiam. Eadem ratio eſt habenda ueſtitus: in quo, ſicut in plerisque rebus, mediocritas optima eſt. Cauendum eſt autem, ne aut tarditatibus utamur in greſſu mollioribus, ut ſimiles pomparum ferculis eſſe uideamur: aut in feſtinationibus ſuſcipiamus nimias celeritates: quae cum fiunt, anhelitus mouentur, uultus mutantur, ora torquentur: ex quibus magna ſignificatio fit, non adeſſe conſtantiam. Sed multo

uerecundia retinenda eſt, magiſtra & duce natura.

de geſtu.

color tuendus eſt exercitationib9 corporis.

de greſſu.

etiam

etiam magis elaborandum eſt, ne animi motus a natura recedant: quod aſſequemur, ſi cauebimus, ne in perturbationes, atque exanimationes incidamus, & ſi attentos animos ad decori conſeruationem tenebimus. Motus autem animorum duplices ſunt, alteri cogitationis, alteri appetitus. cogitatio in uero exquirendo maxime uerſatur: appetitus impellit ad agendum. curandum eſt igitur, ut cogitatione ad res quamoptimas utamur, appetitum rationi obedientem praebeamus. Et quoniam magna uis orationis eſt, eademq. duplex, altera contentionis, altera ſermonis: contentio diſceptationibns tribuatur iudiciorum, concionum, ſenatus; ſermo in circulis, diſputationibus, congreſſionibus familiarium uerſetur, perſequatur etiam conuiuia. contentionis praecepta rhetorum ſunt, nulla ſermonis. quamquam haud ſcio, an poſſint haec quoque eſſe. ſed diſcentium ſtudijs inueniuntur magiſtri: huic autem qui ſtudeant, ſunt nulli: rhetorum turba referat omnia. quamquam quae uerborum ſententiarumq. praecepta ſunt, eadem ad ſermonem pertinebunt. ſed cum orationis indicem uocem habeamus; in uoce autem duo ſequamur, ut clara ſit, ut ſuauis: utrumque omnino a natura petendum eſt; uerum alterum exercitatio augebit, alterum imitatio preſſe loquentium, & leniter. quid fuit in Catulis, ut eos exquiſito iudicio putares uti litterarum? quamquam erant litterati: ſed & alij. hi autē opti

motus animorum duplices.

orationis duplex uis.

diſcere cupientibus magiſtri nō deſunt.

& patre, & filio.

me uti lingua latina putabatur. ſonus erat dulcis: litterae neque expreſſae, neque oppreſſae; ne aut obſcurum eſſet, aut nimis putidum. ſine contentione uox nec languens, nec canora. uberior oratio L. Craſſi, nec minus faceta: ſed bene loquendi de Catulis opinio non minor. ſale uero conditus, & facetijs Caeſar, Catuli patris frater, uicit omnes; ut in ipſo illo forenſi genere dicendi contentiones aliorum, ſermone uinceret. In omnibus igitur his elaborandum eſt, ſi in omnibus, quod deceat, exquirimus. Sit igitur hic ſermo, in quo Socratici maxime excellunt, lenis, minimeq. pertinax: inſit in eo lepos. nec uero, tamquam in poſſeſſionem ſuam uenerit, excludat alios; ſed cum reliquis in rebus, tum in ſermone communi, uiciſſitudine non numquam utendum putet. ac uideat in primis, quibus de rebus loquatur: ſi ſerijs, ſeueritatem adhibeat; ſi iocoſis, leporem. in primis prouideat, ne ſermo uitium aliquod indicet ineſſe moribus. quod maxime tum ſolet euenire, cum ſtudioſe de abſentibus, detrahendi cauſſa, aut per ridiculum, aut ſeuere, maledice, contumelioſeq. dicitur. habentur autem plerunque ſermones aut de domeſticis negotijs, aut de rep. aut de artium ſtudijs, & doctrina. danda igitur opera eſt, ut, etiam ſi aberrare ad alia cœperit, ad haec reuocetur oratio; ſed utcumque aderunt res. neque enim iiſdem de rebus, nec in omni tempore, nec ſimiliter delectamur. Animaduertendum eſt

quod faſtidium pareret audiēti.

ſermo quales debeat eſſe.

ſermo index morū.

eſt etiam, quatenus ſermo delectationem habeat; & ut incipiendi ratio fuerit, ita ſit deſinendi modus. Sed quoniam in omni uita rectiſſime praecipitur, ut perturbationes fugiamus, id eſt motus animi nimios, rationi non obtemperantes: ſic eiuſmodi motibus ſermo debet uacare: ne aut ira exiſtat; aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignauia, aut quid tale appareat. maximeq. curandum eſt, ut eos, quibuſcum ſermonem conferimus, & uereri, & diligere uideamur. Obiurgationes etiam nõ numquam incidunt neceſſariae: in quibus utendum eſt fortaſſe & uocis contentione maiore, & uerborum grauitate acriore. Id agendum etiá, ut ea facere non uideamur irati, ſed, ut ad urendum, & ſecandum medici, ſic nos ad hoc genus caſtigandi raro, inuitiq. ueniamus, nec umquam, niſi neceſſario, ſi nulla reperietur alia medicina: ſed tamen ira procul abſit, cum qua nihil recte fieri, nihil conſiderate poteſt. Magna autem ex parte clementi caſtigatione licet uti, grauitate tamen adiuncta, ut ſeueritas adhibeatur, & contumelia repellatur. Atque etiam illud ipſum, quod acerbitatis habet obiurgatio, ſignificandum eſt, ipſius cauſſa, qui obiurgetur, ſuſceptum eſſe. Rectum eſt autem, etiam in illis contentionibus, quae cum inimiciſſimis fiunt, etiá ſi nobis indigna audiamus, tamen grauitatem retinere, iracundiam repellere. quae enim cum aliqua perturbatione fiunt, ea neque conſtanter fieri poſſunt, nec

modus in ſermone.

ſermo uacet omni perturbatione.

obiurgatio qualis.

cum ira recte fieri nihil poteſt.

 ab iis,

de forme eſt de ſe ipſo praedicare.

*ab ijs, qui adſunt, approbari. Deforme etiam eſt de ſe ipſo praedicare, falſa praeſertim, & cum irriſione audientium imitari militem glorioſum. Et quoniam omnia perſequimur, uolumus quidem certe; dicendum eſt etiam, qualem hominis honorati, & principis domum placeat eſſe. cuius finis eſt uſus: ad quem accommodanda eſt aedificandi deſcriptio: & tamen adhibenda dignitatis, commoditatisq. diligentia. Cn. Octauio, qui primus ex illa familia conſul factus eſt, honori fuiſſe accepimus, quod praeclaram aedificaſſet in Palatio, & plenam dignitatis domum: quae cum uulgo uiſeretur, ſuffragata domino, nouo homini, ad conſulatum putabatur. hanc Scaurus demolitus, acceſſionem adiunxit aedibus. itaque ille in ſuam domum conſulatum primus intulit: hic ſummi, & clariſſimi uiri filius, in domum multiplicatam nó *repulſam ſolum retulit, ſed ignominiam, & calamitatem. ornanda eſt enim dignitas domo, non ex domo dignitas tota quaerenda; nec domo dominus, ſed domino domus honeſtanda eſt. eſt, ut in ceteris habenda ratio non ſui ſolum, ſed etiam aliorum, ſic in domo clari hominis, in quam & hoſpites multi recipiendi, & admittenda hominum cuiuſque generis multitudo, adhibenda eſt cura laxitatis: aliter ampla domus dedecori domino ſaepe fit, ſi eſt in ea ſolitudo, & maxime, ſi aliquando alio domino ſolita eſt frequentari. odioſum eſt enim, cú a praetereuntibus dicitur; O domus*

* ĩ petitione conſulatus. atque etiam de ambitu dãnatus eſt. uide epiſt. ad Q. fratrẽ

mus Anci, quam diſpari domino dominaris. quod quidem, his temporibus, in multis licet dicere. Cauendum eſt etiam, praeſertim ſi ipſe aedifices, ne extra modum ſumptu, & magnificentia prodeas. quo in genere multum mali etiam in exemplo eſt. ſtudioſe enim plerique, praeſertim in hac parte, facta principum imitantur: ut L. Luculli, ſummi uiri, uirtutem quis? quam multi uillarum magnificentiam imitati ſunt? quarum quidem certe eſt adhibendus modus, ad mediocritatem reuocandus: eademq. mediocritas ad communẽ uſum, cultumq. uitae referenda eſt. Sed haec hactenus. cum Caeſariani habitẽt in Pompeianorum aedibus.

In omni autem actione ſuſcipienda, tria ſunt tenenda: primum, ut appetitus rationi pareat; quo nihil eſt ad officia conſeruanda accommodatius; deinde, ut animaduertatur, quanta illa res ſit, quam efficere uelimus; neu minor, neue maior cura, & opera ſuſcipiatur, quam cauſſa poſtulet. tertium eſt, ut caueamus, ut ea, quae pertinent ad liberalem ſpeciem, & dignitatem, moderata ſint. modus autem eſt optimus, decus ipſum tenere, de quo ante diximus, nec progredi longius. horum autem trium praeſtantiſſimum eſt, appetitum obtemperare rationi. tria teneantur in actione ſuſcipienda.

Deinceps de ordine rerum, & temporum opportunitate dicendum eſt. haec autem ſcientia continet eam, quam Graeci εὐταξίαν nominant, non hanc, quam interpretamur modeſtiam; quo in uerbo modus ineſt. ſed illa eſt εὐταξία, in qua intelligitur ordinis conſeruatio.

ſciētiae definitio.

uatio. itaque, ut eandem nos modeſtiam appellemus, ſic definitur a Stoicis, ut modeſtia ſit ſcientia earum rerum, quae agentur, aut dicentur, loco ſuo collocandarum. itaque uidetur eadem uis ordinis, & collocationis fore. nam & ordinem ſic definiunt, compoſitionem rerum aptis, & accommodatis locis: locum autem actionis, opportunitatem temporis eſſe dicunt. tempus autem actionis opportunum, graece εὐκαιρία, latine appellatur occaſio. ſic fit, ut modeſtia haec, quam interpretamur ita, ut dixi, ſcientia ſit oportunitatis idoneorum ad agendum temporum. ſed poteſt eadem eſſe prudentiae definitio. de qua principio diximus, hoc autem loco de moderatione, & tēperantia, & alijs ſimilibus uirtutibus quaerimus. itaque, quae erant prudentiae propria, ſuo loco dicta ſunt: quae aatem harum uirtutum, de quibus iam dudum loquimur, quae pertinent ad uerecundiam, & ad eorum approbationem, quibuſcum uiuimus, nunc dicenda ſunt. Talis eſt igitur ordo actionum adhibendus, ut, quemadmodum in oratione conſtanti, ſic in uita omnia ſint apta, & inter ſe conuenientia. turpe eſt enim, ualdeq. uitioſum, in re ſeuera conuiuio dignum, aut delicatum aliquem inferre ſermonem. bene Pericles, cum haberet collegam in praetura Sophoclem; hiq. de communi officio conueniſſent; & caſu formoſus puer praeteriret; dixiſſetq. Sophocles, o puerum pulchrum, Pericle; praetorem,

ordinis definitio.

prudentia definitur ut modeſtia.

ordo actionum quid requirat.

Anaxagorae phyſici auditor.

36

*rem, Sophocle, decet non ſolum manus, ſed etiam oculos abſtinentes habere. atque hoc idem Sophocles, ſi in athletarum approbatione dixiſſet, iuſta reprehenſione *caruiſſet. tanta uis eſt & loci, & temporis. ut, ſi quis, cum cauſſam ſit acturus, in itinere, aut in ambulatione ſecum ipſe meditetur, aut ſi quid aliud attentius cogitet; non reprehendatur: at, hoc idem ſi in conuiuio faciat, inhumanus uideatur inſcitia temporis. Sed ea, quae multum ab humanitate diſcrepant, ut ſi quis in foro cantet, aut ſi qua eſt alia magna peruerſitas, facile apparent, nec magnopere admonitionem, & praecepta deſiderant: quae autem parua uidentur eſſe delicta, neque a multis intelligi poſſunt, ab his eſt diligentius declinandum. ut in fidibus, aut in tibijs, quamuis paullum diſcrepent, tamen id a ſciente animaduerti ſolet: ſic uidendū eſt in uita, ne forte quid diſcrepet; uel multo etiam magis, quo maior, & melior actionum, quam ſonorum, concentus eſt. itaque, ut in fidibus muſicorum aures uel minima ſentiunt: ſic nos, ſi acres, ac diligentes iudices eſſe uolumus, animaduerſoresq. uitiorum, magna intelligimus ſaepe ex paruis. ex oculorum obtutu, ſuperciliorum aut remiſſione, aut contractione, ex maeſtitia, ex hilaritate, ex riſu, ex locutione, ex reticentia, ex contentione uocis, ex ſummiſſione, ex ceteris ſimilibus facile iudicabimus, quid apte eorum fiat, quid ab officio, naturaq. diſcrepet. quo in gene-*

* nudis enim corporibus athletae certabant.

maior, & melior actionū, quā ſonorū, cōcentus eſt.

enim inimica uerecundiae, ſine qua nihil rectum eſſe poteſt, nihil honeſtum. Eos autem, quorum uita perſpecta in rebus honeſtis, atque magnis eſt, de rep. ſentientes, ac bene meritos, aut merentes, aliquo honore, aut imperio affectos, obſeruare, & colere debemus, tribuere etiam multum ſenectuti; cedere ijs, qui magiſtratum habebunt; habere delectum ciuis, & peregrini; in ipſo quoque peregrino, priuatim ne, an publice uenerit: ad ſummam (ne agam de ſingulis) communem totius generis hominum conciliationem, & conſociationem colere, tueri, ſeruare debemus. Iam, de artificijs, & quaeſtibus, qui liberales habendi, qui ſordidi ſint, haec fere accepimus. Primum improbantur ij quaeſtus, qui in odia hominum incurrunt, ut portitorum, & feneratorum. illiberales autem, & ſordidi quaeſtus mercenariorum omnium, quorum operae, non quorum artes emuntur. eſt enim in illis ipſa merces auctoramentum ſeruitutis. Sordidi etiam putandi, qui mercantur a mercatoribus, quod ſtatim uendant. nihil enim proficiunt, niſi admodum mentiantur. Nec uero quidquam eſt turpius uanitate: opificesq. omnes in ſordida arte uerſantur. nec uero quidquá ingenuum poteſt habere officina: minimeq. artes probandae, quae miniſtrae ſunt uoluptatum; cetarij, lanij, coqui, fartores, piſcatores, ut ait Terentius: adde his, ſi placet, unguentarios, ſaltatores, totumq. ludum talarium. Quibus autem

ſenectuti multum tribuere debemus.

Praecepta ad mercaturam.

uanitate nihil turpius.

tem artibus aut prudentia maior ineſt, aut non mediocris utilitas quaeritur, ut medicina, architectura, ut doctrina rerum honeſtarum; hae ſunt ijs, quorum ordini conueniunt, honeſtae. Mercatura autem, ſi tenuis eſt, ſordida putanda eſt: ſin magna, & copioſa, multa undique apportans, multisq. ſine uanitate impartiens, non eſt admodum uituperanda: atque etiam, ſi ſatiata quaeſtu, uel contenta potius, ut ſaepe ex alto in portum, ſic ex ipſo portu ſe in agros, poſſeſſionesq. contulerit, uidetur iure optimo poſſe laudari. Omnium autem rerum, ex quibus aliquid exquiritur, nihil eſt agricultura melius, nil uberius, nil dulcius, nil libero homine dignius. de qua quoniam in Catone Maiore ſatis multa diximus, illinc aſſumes, quae ad hunc locum pertinebunt. Sed ab ijs partibus, quae ſunt honeſtatis, quemadmodum officia ducerentur, ſatis expoſitum uidetur. Eorum autem ipſorum, quae honeſta ſunt, poteſt incidere ſaepe contentio, & comparatio, de duobus honeſtis utrum honeſtius: qui locus a Panaetio eſt praetermiſſus. nam cum omnis honeſtas manet a partibus quattuor, quarum una ſit cognitionis, altera communitatis, tertia magnanimitatis, quarta moderationis: hae in deligendo officio ſaepe inter ſe comparentur, neceſſe eſt. placet igitur, aptiora eſſe naturae ea officia, quae ex communitate, quam ea, quae ex cognitione ducantur. idq. hoc argumento confirmari poteſt, quod, ſi contigerit

mercatura, ſi tenuis, ſordida.

agricultura nihil melius.

honeſtorũ cõparatio.

prudẽtia, iuſtitia, fortitudo, temperantia.

ea uita

ea uita ſapienti, ut omnium rerum affluentibus cōpijs ditetur; quamuis ea, quae cognitione digna ſunt, ſummo otio ſecum ipſe conſideret, & contempletur, tamen, ſi ſolitudo tanta ſit, ut hominem uidere non poſſit, excedat e uita. Princepsq. omnium uirtutum eſt illa ſapientia, quam σοφίαν Graeci uocant. prudentiam enim, quam Graeci φρόνησιν dicunt, aliam quādam intelligimus, quae eſt rerum expetendarum, fugiendarumq. ſcientia: illa autem ſapientia, quam principem dixi, rerum eſt diuinarum, atque humanarum ſcientia: in qua continetur deorum, & hominum communitas, & ſocietas ipſorum inter ipſos. ea ſi maxima eſt, ut certe; neceſſe eſt, quod a communitate ducatur officium, id eſſe maximum. etenim cognitio, contemplatioq. naturae manca quodam modo, atque inchoata ſit, ſi nulla actio rerum conſequatur. ea uero actio in hominum commodis tuendis maxime cernitur. pertinet igitur ad ſocietatem generis humani. ergo haec cognitioni anteponenda eſt. atque id optimus quiſque re ipſa oſtendit, & iudicat. quis eſt enim tam cupidus in ſperſpicienda, cognoſcendaq. rerum natura, ut, ſi ei tractanti, contemplantiq. res cognitione digniſſimas ſubito ſit allatum periculū, diſcrimenq. patriae, cui ſubuenire, opitulariq. poſſit, non illa omnia relinquat, atque abijciat, etiam ſi dinumerare ſe ſtellas, aut metiri mundi magnitudinem poſſe arbitretur? atque hoc idem in parentis, in

[Margin notes: prudentia quid. — ſapientia quid. — cognitio manca ſine actionibus. — actio cognitioni anteponenda.]

amici

amici re, aut periculo ſecerit. Quibus rebus intelligitur, ſtudijs, officijsq. ſcientiae praeponenda eſſe officia iuſtitiae, quae pertinet ad hominum utilitatem: qua nihil homini debet eſſe antiquius. Atque illi, quorum ſtudia, uitaq. omnis in rerum cognitione uerſata eſt, tamen ab augendis hominum utilitatibus, & commodis non receſſerunt. nam & erudierunt multos, quo meliores ciues, utilioresq. rebus ſuis publicis eſſent; ut Thebanū Epaminondam Lyſis Pythagoreus, Syracuſium Dionem Plato, multiq. multos: nosq. ipſi, quidquid ad remp. attulimus, (ſi modo aliquid attulimus) a doctoribus, atque doctrina instructi ad eam, & ornati acceſſimus. neque ſolum uiui, atque praeſentes ſtudioſos diſcendi erudiunt, atque docent, ſed hoc idem etiam poſt mortem monumentis litterarum aſſequuntur. nec enim locus ullus praetermiſſus eſt ab ijs, qui ad leges, qui ad mores, qui ad diſciplinam reip. pertineret, ut otium ſuum ad noſtum negotium contuliſſe uideantur. ita illi ipſi doctrinae ſtudijs, & ſapientiae dediti, ad hominum utilitatem ſuam ſapientiam, prudentiam, intelligentiamq. potiſſimum conferunt. Ob eam etiam cauſſam eloqui copioſe, modo prudenter, melius eſt, quam uel acutiſſime ſine eloquentia cogitare: quod cogitatio in ſe ipſa uertitur; eloquentia uero complectitur eos, quibuſcum communitate iuncti ſumus. atque, ut apum examina non fingendorum fauorum cauſſa congre-

homini antiquius nihil debet eſſe, hominū utilitate.

Pythagoræ] diſcipulus: de quo Dio Chryſoſtomus in oratione iſcripta, Recuſatio magiſtratus.

a Platone. hunc enim non Lyſim, ſignificat.

eloquentia] copioſa uel egregijs cogitationibus præſtat.

congregantur, ſed, cum congregabilia natura ſint, fingunt fauos: ſic homines, ac multo etiam magis, natura congregati, adhibent agendi, cogitandiq. ſollertiam. itaque, niſi ea uirtus, quae conſtat ex hominibus tuendis, id eſt ex ſocietate generis humani, attingat rerum cognitionem; ſoliuaga cognitio, & ieiuna uideatur: itemq. magnitudo animi, remota communitate, coniunctioneq. humana, feritas ſit quaedam, & immanitas. ita fit, ut uincat cognitionis ſtudium conſociatio hominum, atque communitas. Nec uerum eſt, quod dicitur a quibuſdam, propter neceſſitatem uitae, quod ea, quae natura deſideraret, conſequi ſine alijs, atque efficere non poſſemus, idcirco iſtam eſſe cum hominibus communitatem, & ſocietatem: quod, ſi omnia nobis, quae ad uictum, cultumq. pertinent, quaſi uirgula diuina, ut aiunt, ſuppeditarentur, tum optimo quiſque ingenio, negotijs omnibus omiſſis, totum ſe in cognitione, & ſcientia collocaret. non eſt ita. nam & ſolitudinem fugeret, & ſocium ſtudij quaereret: tum docere, tum diſcere uellet, tum audire, tum dicere. Ergo, omne officium, quod ad coniunctionem hominum, & ad ſocietatem tuendam ualet, anteponendum eſt illi officio, quod cognitione, & ſcientia continetur. Illud forſitan quaerendum ſit, num haec communitas, quae maxime eſt apta naturae, ſit etiam moderationi, modeſtiaeq. ſemper anteponenda. non placet. ſunt

cogitationis ſtudiũ uincit conſociatio hominum.

duobus propoſitis honeſtis, concludit hic utrum honeſtius.

enim

enim quaedam partim ita ſoeda, partim ita flagitioſa, ut ea ne conſeruandae quidem patriae cauſſa ſapiens facturus ſit. ea Poſidonius collegit permulta, ſed ita taetra quaedam, ita obſcena, ut dictu quoque uideantur turpia. haec igitur non ſuſcipiet quiſquam reip. cauſſa, nec reſp. quidem pro ſe ſuſcipi uolet. ſed haec commodius ſe res habet, quod non poteſt accidere tempus, ut interſit reip. quidquam illorum facere ſapientem. quare hoc quidem effectum ſit in officijs deligendis, hoc genus officiorum excellere, quod teneatur hominum ſocietate. etenim cognitionem, prudentiamq. ſequetur conſiderata actio. ita fit, ut, conſiderate agere, pluris ſit, quam cogitare prudenter. Atque haec quidem hactenus. patefactus eſt enim locus ipſe; ut non ſit difficile, in exquirendo officio, quod cuique ſit praeponendum, uidere. In ipſa autem communitate ſunt gradus officiorum, ex quibus, quod cuique praeſtet, intelligi poſſit; ut prima dijs immortalibus, ſecunda patriae, tertia parētibus, deinceps gradatim reliqua reliquis debeantur. Quibus ex rebus breuiter diſputatis intelligi poteſt, non ſolum id homines ſolere dubitare, honeſtum ne an turpe ſit; ſed etiam, duobus propoſitis honeſtis, utrum honeſtius. Hic locus a Panaetio eſt, ut ſupra dixi, praetermiſſus. ſed ad reliqua pergamus.

patriæ cauſſa non plane omnia ſapiens faciet.

conſiderate agere, pluris eſt, quā cogitare prudenter.

de gradibus officiorum Gell. l. 5. c. 13.

nimis tu quoque gloriam amas Cicero noſter, ſaepe enim iam hoc dixiſti.

MARCI

TVLLII CICERONIS OFFICIORVM AD MARCVM FILIVM

LIBER II.

QVEMADMODVM *officia ducerentur ab honeſtate, Marce fili, atque ab omni genere uirtutis, ſatis explicatũ arbitror libro ſuperiore. ſequitur, ut haec officiorum genera perſequar, quae pertinent ad uitae cultum & ad earum rerum, quibus utuntur homines, facultatem, ad opes, ad copias. in quo tum quaeri dixi, quid utile, quid inutile; tum, ex utilibus quid utilius, aut quid maxime utile. de quibus dicere aggrediar, ſi pauca prius de inſtituto ac de iudicio meo dixero. Quamquam enim libri noſtri complures, non modo ad legendi, ſed etiam ad ſcribẽdi ſtudium excitauerint: tamẽ interdum uereor, ne quibuſdam bonis uiris philoſophiae nomen ſit inuiſum, mirenturq. in ea tantum me operae, & temporis ponere. Ego autem, quam diu reſp. per eos regebatur, quibus ſe ipſa commiſerat, omnes meas curas, cogitationesq. in eam conferebam. cum autem dominatu unius omnia tenerentur; neque eſſet uſquam conſilio, aut auctoritati locus; ſocios denique tuendae reip. ſummos uiros amiſiſſem; nec me angoribus dedi, quibus eſſem confectus, niſi ijs reſtitiſſem; nec rurſum indignis homine*

docto

quattuor uirtutes ſignificat.

quod me ad ſcribẽdum cõtulerim.

quod auocare uideatur a rep. capeſſenda.

*docto uoluptatibus. atque utinam reſp. ſtetiſſet, quo*coeperat, ſtatu, nec in homines non tam commutandarum rerum, quam euertendarum cupidos incidiſſet. primum enim, ut ſtante rep. facere ſolebamus, in *agendo plus, quam in ſcribendo, operae poneremus: deinde, ipſis ſcriptis non ea, quae nunc, ſed actiones noſtras mandaremus, ut ſaepe*fecimus. cum autem reſp. in qua omnis mea cura, cogitatio, *opera poni ſolebat, nulla eſſet omnino; illae ſcilicet litterae cóticuerunt, forenſes, & ſenatoriae. nihil autem agere cum animus non poſſet, in ijs ſtudijs ab initio uerſatus aetatis; exiſtimaui honeſtiſſime moleſtias deponi poſſe, ſi me ad philoſophiam retuliſſem. cui cum multum adoleſcens, diſcendi cauſſa, temporis tribuiſſem; poſtea quam honoribus inſeruire coepi, meq. totum reip. tradidi, tantum erat philoſophiae loci, quantum ſuperfuerat amicorum, & reip. temporibus. id autem omne conſumebatur in legendo: ſcribendi otium non erat. Maximis igitur in malis hoc tantum boni aſſecuti uidemur, ut ea litteris mandaremus, quae nec ſatis erant nota noſtris, & erant cognitione digniſſima. quid eſt enim, per deos, optabilius ſapientia? quid praeſtantius? quid homini melius? quid homine dignius? hanc qui expetunt igitur, philoſophi nominantur: nec quidquam aliud eſt philoſophia, ſi interpretari uelis, quam ſtudium ſapientiae. *Sapientia autem eſt, ut a ueteribus philoſophis definitum eſt, rerum diuina-*

Sylla mortuo.

pleraque enim ſcripſit euerſa rep.

ſcripſit de conſulatu ſuo, & de tẽporibus ſuis, & orationes multas, quas ſignificat, cũ infert, Litterae forenſes.

ſapientiae definitio.

diuinarum, & humanarum, cauſſarumque, quibus hae res continentur, ſcientia. cuius ſtudium qui uituperat, haud ſane intelligo, quidnam ſit, quod laudandum putet. nam ſiue oblectatio quaeritur animi, requiesq. curarum; quae conferri cum eorum ſtudijs poteſt, qui ſemper aliquid acquirunt, quod ſpectet, & ualeat ad bene, beateq. uiuendum: ſiue ratio conſtantiae, uirtutisq. quaeritur; aut haec ars eſt, aut nulla omnino, per quam eas aſſequamur. nullam uero dicere maximarum rerum artem eſſe; cum minimarum ſine arte nulla ſit, hominum eſt parum conſiderate loquentium, atque in maximis rebus errantium. ſi autem eſt aliqua diſciplina uirtutis; ubi ea quaeretur, cum ab hoc diſcendi genere diſceſſeris? Sed haec, cum ad philoſophiam cohortamur, accuratius ſolent diſputari: quod alio quidem libro fecimus. hoc autem tempore tantum nobis declarandum fuit, cur, orbati reip. muneribus, ad hoc nos ſtudium potiſſimum contuliſſemus. Occurritur autem nobis, & quidem a doctis, & eruditis, quaerentibus, ſatis ne conſtanter facere uideamur, qui, cum percipi nihil poſſe dicamus, tamen & alijs de rebus diſſerere ſoleamus, & hoc ipſo tempore praecepta officij perſequamur. Quibus uellem ſatis cognita eſſet noſtra ſententia. non enim ſumus ij, quorum uagetur animus errore, nec habeat umquam, quid ſequatur. quae enim eſſet iſta mens, uel quae uita potius, non ſolum diſputandi, ſed

philoſophiae commendatio.

qui inſcribitur Hortenſius.

tãquam Academici.

etiam uiuendi ratione ſublata? nos autem, ut ceteri, qui alia certa, alia incerta eſſe dicunt, ſic, ab his diſſentientes, alia probabilia, contra alia improbabilia eſſe dicimus. quid eſt ergo, quod me impediat ea, quae mihi probabilia uideantur, ſequi; quae contra, improbare; atque affirmandi arrogantiam uitare, fugere temeritatē, quae a ſapientia diſſidet plurimum? Contra autem omnia diſputatur a noſtris, quod hoc ipſum probabile elucere non poſſet, niſi ex utraque parte cauſſarum eſſet facta contentio. Sed haec explanata ſunt in Academicis noſtris ſatis, ut arbitror, diligenter. Tibi autem, mi Cicero, quanquam in "antiquiſſima, nobiliſſimaq. philoſophia Cratippo auctore uerſaris, ijs ſimillimo, qui iſta praeclara pepererunt; tamen haec noſtra, "finitima ueſtris, ignota eſſe nolui. ſed iam ad inſtituta pergamus. Quinque igitur rationibus propoſitis officij perſequendi, quarum duae ad decus, honeſtatemq. pertinent, duae ad commoda uitae, copias, opes, facultates, quincta ad eligendi iudicium, ſi quando ea, quae dixi, pugnare inter ſe uiderentur, honeſtatis pars perfecta eſt; quam quidem tibi cupio eſſe notiſſimam. hoc autem, de quo nunc agimus, id ipſum eſt, quod utile appellatur. in quo uerbo lapſa conſuetudo deflexit de uia, ſenſimq. eo deducta eſt, ut ab honeſto utile ſecerneret, & conſtitueret honeſtum aliquod, quod utile non eſſet; & utile, quod non honeſtum. qua nulla pernicies

nihil enī affirmamus, ſed probabilia ſequimur.

ab ipſo Ariſtotele, omnium principe, nobilitata.

non enim ualde a peripateticis academici diſſētiunt, praeſertim in officij opinione.

maior

maior hominum uitae potuit afferri. Summa quidem auctoritate philoſophi ſeuere ſane, atque honeſte haec tria genera, confuſa cogitatione, diſtinguunt. quidquid enim iuſtum ſit, id utile etiam eſſe cenſent; itemque, quod honeſtum, idem eſſe iuſtum. ex quo efficitur, ut, quidquid honeſtum ſit, idem ſit utile. quod qui parum proſpiciunt, hi ſaepe uerſutos homines, & callidos admirantes, eorum malitiam, ſapientiam iudicant. quorum error eripiendus eſt: omniſq. opinio ad eam ſpem traducenda, ut honeſtis conſilijs, iuſtiſq. factis, non fraude, & malitia, ſe intelligant ea, quae uelint, conſequi poſſe.

quod iuſti idem utile

quod hone ſtum, iden utile.

Quae ergo ad uitam hominum tuendam pertinent, partim ſunt inanimata, ut aurum, argentum, ut ea, quae gignuntur e terra, ut alia eiuſdē generis; partim animalia, quae habent ſuos impetus, & rerum appetitus. eorum autem alia rationis expertia ſunt, alia ratione utentia. expertes rationis ſunt equi, boues, reliquae pecudes, apes, quarum opere efficitur aliquid ad hominum uſum, atque uitam. Ratione autem utentium duo genera ponuntur; unum deorum, alterum hominum. deos placatos pietas efficiet, & ſanctitas. proxime autem, & ſecundum deos, homines hominibus maxime utiles eſſe poſſunt. Earumq. item rerum, quae noceant, & obſint, eadem diuiſio eſt. ſed quia deos nocere non putant; his exceptis, homines hominibus plurimum obeſſe, uel prodeſſe arbitrantur. ea enim ipſa,

uita hominum inanimatis utitur, & animalibus.

ratione ut tium duo genera.

 quae

homine ... nis ma... utilitas.

quae inanimata diximus, pleraque ſunt hominum effecta operis: quae nec haberemus, niſi manus, & ars acceſſiſſet: nec his ſine hominum adminiſtratione uteremur. neque enim ualetudinis curatio, neque nauigatio, neque agricultura, neque frugum, fructuumque reliquorum perceptio, & conſeruatio, ſine opera hominum, ulla eſſe potuiſſet. Iam uero, & earum rerum, quibus abundaremus, exportatio, & earum, quibus egeremus, inuectio certe nulla eſſet, niſi his muneribus homines fungerentur. Eademq. ratione nec lapides exciderentur e terra ad uſum noſtrum neceſſarij, nec ferrum, aurum, aes, argentum effoderetur penitus abditum, ſine hominum labore, & manu. Tecta uero, quibus & frigorum uis pelleretur, & calorum moleſtiae ſedarentur, unde aut initio generi humano dari potuiſſent, aut poſtea ſubuenire, ſi aut ui tempeſtatis, aut terrae motu, aut uetuſtate cecidiſſent, niſi communis uita ab hominibus harum rerum auxilia petere didiciſſet? Adde ductus aquarum, deriuationes fluminum, agrorum irrigationes, moles oppoſitas fluctibus, portus manu factos: quae non ſine hominum opere habere poſſemus. Ex quibus omnibus, multisq. alijs perſpicuum eſt, qui fructus, quaeq. utilitates ex rebus ijs, quae ſunt inanimatae, percipiantur, eas nos nullo modo ſine hominum manu, atque opera capere potuiſſe. Qui denique ex beſtijs fructus, aut quae commoditas, niſi

...ctenus ...anima ta ...ominauit.

...unc de ani...atis, quae

niſi homines adiuuarent, percipi poſſet? nam &, qui principes inueniendi fuerunt quem ex quaque bellua uſum habere poſſemus, homines certe fuerunt: nec hoc tempore ſine hominum opera aut paſcere eas, aut domare, aut tueri, aut tempeſtiuos fructus ex his capere poſſemus: ab eiſdemq. & ea, quae nocent, interficiuntur, &, quae uſui poſſunt eſſe, capiuntur. Quid enumerem artium multitudinem, ſine quibus uita omnino nulla eſſe potuiſſet? quis enim agris ſubueniret? quae eſſet oblectatio ualentium, qui uictus, aut cultus, niſi tam multae nobis artes miniſtrarent? quibus rebus exculta hominum uita tantum diſtat a uictu, & cultu beſtiarum. Vrbes uero ſine hominum coetu non potuiſſent nec aedificari, nec frequentari: ex quo leges, moresq. conſtituti, tum iuris aequa deſcriptio, certaq. uiuendi diſciplina, per quas bene, beateq. uiuitur. quas res & manſuetudo animorum conſecuta, & uerecundia eſt: effectumq. eſt, ut eſſet uita munitior, atque ut dando, & accipiendo, permutandisq. facultatibus, & commodis nulla re egeremus. Longiores hoc loco ſumus, quam neceſſe eſt. quis eſt enim, cui non perſpicua ſint illa, quae pluribus uerbis a Panaetio commemorantur, neminem neque ducem in bello, nec principem magnas res, & ſalutares ſine hominum ſtudijs gerere potuiſſe? commemoratur ab eo Themiſtocles, Pericles, Cyrus, Ageſilaus, Alexander: quos negat ſine adiumentis

ipſa ſine
minis in
ſtria nul
fructum
rent, agg
ditur di
re.

legibus i
tra urbem
moenibus
aduerſus
teram ui

aetate ult
mus, reru

ſtarũ glo ... omniũ ... aeſtantiſ- ... nus.

ominí ab ... omine peſ ... na quaeq. ... aſcuntur.

hominum tantas res efficere potuiſſe. utitur in re non dubia teſtibus non neceſſarijs. Atque ut magnas utilitates adipiſcimur cõſpiratione hominum, atque conſenſu: ſic nulla tam deteſtabilis peſtis eſt, quae non homini ab homine naſcatur. eſt Dicaearchi liber de interitu hominum, peripatetici magni, & copioſi: qui, collectis ceteris cauſſis, eluuionis, peſtilentiae, uaſtitatis, belluarum etiam repentinae multitudinis, quarum impetu docet quaedam hominum genera eſſe conſumpta, de inde comparat, quanto plures deleti ſint homines hominum impetu, id eſt bellis, aut ſeditionibus, quam omni reliqua calamitate. Cum igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin homines plurimum hominibus & proſint, et obſint; proprium hoc ſtatuo eſſe uirtutis, conciliare ſibi animos hominum, & ad uſus ſuos adiungere. itaque, quae in rebus inanimis, quaeq. in uſu, & tractatione belluarum fiunt utiliter ad hominum uitam, artibus ea tribuuntur operoſis: hominum autem ſtudia, ad amplificationem noſtrarum rerum prompta, ac parata, uirorum praeſtantium ſapientia, & uirtute excitantur. Etenim uirtus fere omnis in tribus rebus uertitur. quarum una eſt in perſpiciendo, quid in quaque re uerum, ſincerumq. ſit, quid conſentaneum cuique, quid conſequens, ex quo quaeque gignantur, quae cuiuſque rei ſit cauſſa. alterum, cohibere motus animi turbatos, quos Graeci πάθη nominant; appetitiones, quas illi

uirtus tribus in rebus uertitur.

illi ὁρμὰς, obedientes efficere rationi. tertium, iſs, quibuſcum congregamur, uti moderate, & ſcienter, quorum ſtudijs ea, quae natura deſiderat, expleta, cumulataq. habeamus: per eos denique, ſi quid importetur nobis incommodi, propulſemus: ulciſcamurq. eos, qui nocere nobis conati ſunt; tantaq. poena afficiamus, quantam aequitas, humanitasq. patitur. Quibus autem rationibus hanc facultatem aſſequi poſſimus, ut hominum ſtudia complectamur, eaq. teneamus; dicemus, neque ita multo poſt. ſed pauca ante dicenda ſunt. Magnam uim eſſe in fortuna in utramque partem, uel ad ſecundas res, uel aduerſas, quis ignorat? nam &, cum proſpero flatu eius utimur, ad optatos exitus prouehimur: &, cum reflauit, affligimur. haec igitur ipſa fortuna ceteros caſus rariores habet; primum ab inanimis procellas, tempeſtates, naufragia, ruinas, incendia; deinde a beſtijs ictus, morſus, impetus. haec igitur, ut dixi, rariora. at uero interitus exercituum, ut proxime trium, ſaepe multorum; clades imperatorum, ut nuper ſummi, ac ſingularis uiri; inuidiae praeterea multitudinis; atque ob eas bene meritorum ſaepe ciuium expulſiones, calamitates, fugae. rurſusq. ſecundae res, honores, imperia, uictoriae, quamquam fortuita ſunt, tamen ſine hominum operibus, & ſtudijs neutram in partem effici poſſunt. hoc igitur cognito, dicendum eſt, quonam modo hominum ſtudia ad utilitates noſtras

in puniē[ndo] modus e[st] ab humani[tate] prae[scriptus].

fortunae [vis] in utrāq[ue] partē ſu[m]ma.

in Theſſal[ia] duce Pom[peio]: in A[frica], duc[e] Scipione, Pompeij [Ci]cero: in H[i]ſpania, du[ci]bus Pom[peij] filijs.

ſtras allicere, atque excitare poſſimus, quae ſi longior fuerit oratio, cum magnitudine utilitatis comparetur: ita fortaſſe etiam breuior uidebitur. Quaecumque igitur homines homini tribuunt ad eum augendum, atque honeſtandum; aut beneuolentiae gratia faciunt, cum aliqua de cauſſa quempiam diligunt; aut honoris, ſi cuius uirtutem ſuſpiciunt, & ſi quem dignum fortuna quamampliſſima putant; aut cui fidem habent, & bene rebus ſuis conſulere arbitrantur; aut cuius opes metuunt; aut contra, a quibus aliquid exſpectant, ut cum reges, populares ue homines largitiones aliquas proponunt: aut, poſtremo, pretio, aut mercede ducuntur. quae ſordidiſſima quidem eſt ratio, & inquinatiſſima & ijs, qui ea tenentur, & illis, qui ad eam confugere conantur. male enim ſe res habet, cum, quod uirtute effici debet, id tentatur pecunia. ſed quoniam non numquam ſubſidium hoc neceſſarium eſt, quemadmodum ſit utendum eo, dicemus, ſi prius ijs de rebus, quae uirtuti propiores ſunt, dixerimus, Atque etiam ſubijciunt ſe homines imperio alterius, & poteſtati pluribus de cauſſis. ducuntur enim aut beneuolentia, aut beneficiorum magnitudine, aut dignitatis praeſtantia, aut ſpe, ſibi id utile futurum; aut metu, ne ui parere cogantur; aut ſpe largitionis, promiſſionisq. capti; aut poſtremo, ut ſaepe in noſtra rep. uidemus, mercede conducti. Rerum autem omnium nec aptius eſt quidquam ad opes tuendas,

quam

Cauſſae, cur quidque fiat ab hominibus erga homines.

Uirtus pecuniae praeſtat.

Amor opes confirmat, metus euertit.

quam diligi; nec alienius, quam timeri. praeclare Ennius:

Quem metuunt, oderunt:

Quem quiſque odit, periiſſe expetit.

multorum autem odiis nullas opes poſſe obſiſtere, ſi antea fuit ignotum, nuper eſt cognitum. nec uero huius tyranni ſolum, quem armis oppreſſa pertulit ciuitas, interitus declarat, quantum odium hominum ualet ad peſtem; ſed reliquorum ſimiles exitus tyrannorum; quorum haud fere quiſquam interitum ſimilem effugit. malus enim cuſtos diuturnitatis metus: contraq. beneuolentia fidelis eſt uel ad perpetuitatem. Sed iis, qui ui oppreſſos imperio coercent, ſit ſane adhibenda ſaeuitia, ut heris in famulos, ſi aliter teneri non poſſunt. qui uero in libera ciuitate ita ſe inſtruunt, ut metuantur; his nihil poteſt eſſe dementius. quamuis enim demerſae ſint leges alicuius opibus, quamuis tremefacta libertas: emergunt tamen haec aliquando aut iudiciis tacitis, aut occultis de honore ſuffragiis. acriores autem morſu ſunt intermiſſae libertatis, quam retentae. Quod igitur latiſſime patet, neque ad incolumitatem ſolum, ſed etiam ad opes, & potentiam ualet plurimum, id amplectamur, ut metus abſit, caritas retineatur. ita facillime, quae uolumus, & priuatis in rebus, & in rep. conſequemur. etenim, qui ſe metui uolent, a quibus metuuntur, eoſdem metuant ipſi, neceſſe eſt. quid enim cenſemus ſuperiorem illum Diony-

non tame diu: quod Brutus ad M.Antoni ſcripſit. fam.lib.xı

ſaeuitia d taxat heri in famulo cōceditur

tacēt enim metu hom nes, ſed m le exiſtimā de iis, qu dominātur

yracuſium tyrannum.

[r]Dionyſium, quo cruciatu timoris angi ſolitum, qui cultros metuens tonſorios, candente carbone ſibi adurebat capillum? quid Alexandrum Pheraeum, quo animo uixiſſe arbitramur? qui, ut ſcriptum legimus, cum uxorem Theben admodum diligeret, tamen, ad eam ex epulis in cubiculum ueniens, barbarum, & eum quidem, ut ſcriptum eſt, compunctum notis Threicijs, diſtricto gladio iubebat anteire: praemittebatq. de ſtipatoribus ſuis, qui perſcrutarentur arculas muliebres, &, ne quod in ueſtimentis occultaretur telum, exquirerent. o miſerum, qui fideliorem & barbarum, & [s] ſtigmatiam putaret, quam coniugem. nec eum feſellit opinio: ab ea eſt enim ipſe propter pellicatus ſuſpicionem interfectus. Nec uero ulla uis imperij tanta eſt, quae, premente metu, poſſit eſſe diuturna. teſtis eſt Phalaris: cuius eſt praeter ceteros nobilitata crudelitas: qui non ex inſidijs interijt, ut is, quem modo dixi, Alexander; non a paucis, ut hic [t] noſter; ſed in quem uniuerſa Agrigentinorum multitudo impetum fecit. quid Macedones? non ne [u] Demetrium reliquerunt, uniuerſiq. ſe ad [y] Pyrrhum contulerunt? quid Lacedaemonios iniuſte imperantes? non ne repente omnes fere ſocij deſeruerunt, ſpectatoresq. ſe otioſos praebuerunt [x] Leuctricae calamitatis? Externa libentius in tali re, quam domeſtica recordor. uerumtamen, quam diu imperium populi R. beneficijs tenebatur, non iniurijs, bella aut pro ſocijs, aut

compunctũ notis Threicijs, proxime dixit.

Caeſar.

ſuperbiſsimum.

humaniſſimum.

cum a Thebanis profligati ſunt, duce Epaminonda.

aut de imperio gerebantur; exitus erant bellorum aut mites, aut neceſſarij. regum, populorum, nationum portus erat, & refugium ſenatus. noſtri autem magiſtratus, imperatoresq. ex una hac re maximam laudem capere ſtudebant, ſi prouincias, ſi ſocios aequitate, & fide defendiſſent. itaque illud patrocinium orbis terrae uerius, quam imperium poterat nominari. ſenſim hanc conſuetudinem, & diſciplinam iam antea minuebamus, poſt uero Syllae uictoriam penitus amiſimus. deſitum eſt enim uideri quidquam in ſocios iniquum, cum exſtitiſſet etiam in ciues tanta crudelitas. ergo in illo ſecuta eſt "honeſtam cauſſam non honeſta uictoria. eſt enim auſus dicere, haſta poſita, cum bona in foro uenderet & bonorum uirorum, & locupletum, & certe ciuium, praedam ſuam ſe uendere. Secutus eſt, qui in cauſſa impia, uictoria etiam foediore non ſolum ſingulorum ciuium bona publicaret, ſed uniuerſas quoque "prouincias regionesq. uno calamitatis iure comprehenderet. itaque, uexatis, & perditis exteris nationibus, ad exemplum amiſſi imperij portari in triumpho Maſſiliam uidimus, & ex ea urbe triumphari, "ſine qua numquam noſtri imperatores ex tranſalpinis bellis triumpharunt. multa commemorarem nefaria in ſocios, ſi hoc uno ſol quidquam uidiſſet indignius. iure igitur plectimur. niſi enim multorum impunita ſcelera tuliſſemus, numquam ad unum tanta perueniſſet licentia: a quo quidem rei

pugnauit enim pro optimatibus contra plebem.

quae pro Pōpeio ſteterant.

ſemper enī Maſſilienſium auxilijs Romani ſunt uſi.

rei familiaris ad paucos, cupiditatum ad multos improbos uenit hereditas. nec uero umquam bellorum ciuilium ſemen, & cauſſa deerit, dum homines perditi hastam illam cruentam & meminerint, & ſperabunt, quam P. Sylla cum uibraſſet, dictatore propinquo ſuo, idem ſexto & triceſimo anno poſt a ſceleratiore haſta eadem non receſſit. alter autem, qui in illa dictatura ſcriba fuerat, in hac fuit quaeſtor urbanus: ex quo debet intelligi, talibus praemijs propoſitis, numquam defutura bella ciuilia. itaque parietes urbis modo ſtant, & manent, ijq. ipſi iam extrema ſcelera metuentes: rem uero publicam penitus amiſimus. atque in has clades incidimus, (redeundũ eſt enim ad propoſitum) dum metui, quam cari eſſe, & diligi, maluimus. quae ſi populo R. iniuſte imperanti accidere potuerunt: quid debent putare ſinguli? Quod cum perſpicuum ſit, beneuolentiae uim eſſe magnam metus imbecillem: ſequitur, ut diſſeramus, quibus rebus poſſimus facillime eam, quam uolumus, adipiſci, cum honore, & fide caritatem. ſed ea non pariter omnes egemus. nam ad cuiuſque uitam inſtituendam accommodandum eſt, a multis ne opus ſit, an ſatis ſit a paucis diligi. Certum igitur hoc ſit, id quod & primum, & maxime neceſſarium, familiaritates habere fidas amantium nos amicorum, & noſtra mirantium. haec enim eſt una res prorſus, ut non differat multum inter ſummos, & mediocres uiros:

[margin: ...d quã pro ...criptorum ...iuiũ bona ...enibant.]

[margin: Caeſare do...minante. ...p. 10 lib. ...& lib. 15. ...p. 17. 19.]

[margin: ...rgumentũ ...maiori.]

[margin: ...ae enim pa...iter omnes ...gent.]

eaq.

eaq. utriſque propemodum comparanda. honore, & gloria, & beneuolentia ciuium fortaſſe non aeque omnes egent: ſed tamen, ſi haec ſuppetunt, adiuuant aliquantum tum ad cetera, tum ad amicitias comparandas. Sed de amicitia libro dictum eſt, qui inſcribitur Laelius. nunc dicamus de gloria. quamquam ea quoque de re duo ſunt noſtri libri. ſed attingamus, quandoquidem ea in rebus maioribus adminiſtrandis adiuuat plurimũ.

de quibus non ſemel in epiſt. ad Atticum.

Summa igitur, & perfecta gloria conſtat ex tribus his: ſi diligit multitudo: ſi fidem habet: ſi cum admiratione quadam, honore nos dignos putat. haec autem, ſi eſt ſimpliciter, breuiterq. dicendum, quibus rebus pariuntur a ſingulis, eiuſdem fere a multitudine. ſed eſt alius quoque quidam aditus ad multitudinem, ut in uniuerſorum animos tamquam influere poſſimus.

cauſſae gloriam gignētes.

Ac primum de illis tribus, quae ante dixi, beneuolentiae praecepta uideamus: quae quidem beneficijs capitur maxime: ſecundo autem loco benefica uoluntate beneuolentia mouetur, etiam ſi res forte non ſuppetit. uehementer autem amor multitudinis commouetur ipſa fama, & opinione liberalitatis, beneficentiae, iuſtitiae, fidei, omniumq. earum uirtutum, quae pertinent ad manſuetudinem morum, ac facilitatem.

beneuolentia unde oriatur.

etenim illud ipſum, quod decorum, honeſtumq. diximus, quia per ſe nobis placet, animoſq. omnium natura, & ſpecie ſua commouet, maximeq. quaſi perlucet ex ijs, quas commemo-

decorũ ſpecie ſua commouet animos.

raui,

raui uirtutibus, iccirco illos, in quibus eas uirtutes eſſe remur, a natura ipſa diligere cogimur. Atque hae quidem cauſſae ſunt diligendi grauiſſimae: poſſunt enim praeterea non nullae eſſe leuiores. Fides autem ut habeatur, duabus rebus effici poteſt; ſi exiſtimabimur adepti coniunctam cum iuſtitia prudentiam. nam & ijs fidem habemus, quos plus intelligere, quam nos, arbitramur; quosq. & futura proſpicere credimus, &, cum res agatur, in diſcrimenq. uentum ſit, expedire rem, & conſilium ex tempore capere poſſe: (hanc enim omnes exiſtimant utilem, ueramq. prudentiam) iuſtis autem, & fidis hominibus, id eſt bonis, ita fides habetur, ut nulla ſit in his fraudis, iniuriaeq. ſuſpicio: itaque his ſalutem noſtram, his fortunas, his liberos rectiſſime committi arbitramur. harum igitur duarum ad fidem faciendum iuſtitia plus pollet, quippe cum ea ſine prudentia ſatis habeat auctoritatis, prudentia ſine iuſtitia nihil ualeat ad faciendam fidem. quo enim quis uerſutior, & callidior eſt, hoc inuiſior, & ſuſpectior, detracta opinione probitatis. quamobrem intelligentiae iuſtitia coniuncta, quantum uolet, habebit ad faciendam fidem uirium: iuſtitia ſine prudentia multum poterit: ſine iuſtitia nihil ualebit prudentia. Sed ne quis ſit admiratus, cur, cum inter omnes philoſophos conſtet, a meq. ipſo ſaepe diſputatum ſit, qui unam haberet, omnes habere uirtutes; nunc ita ſeiungam, quaſi poſſit

fides ut acquiratur.

qui conſiliū ex tempore expedit, uere prudens eſt.

prudentia ſine iuſtitia nihil ualet ad fidem faciendam.

quiſquam, qui non idem prudens ſit, iuſtus eſſe: alia eſt illa, cum ueritas ipſa limatur in diſputatione, ſubtilitas; alia, cum ad opinionem cõmunem omnis accommodatur oratio: quamobrem, ut uulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, alios bonos uiros, alios prudentes dicamus. popularibus enim uerbis eſt agendũ, & uſitatis, cum loquamur de opinione populari: idq. eodem modo fecit Panaetius. ſed ad propoſitum reuertamur. Erat igitur ex tribus, quae ad gloriam pertinerent, hoc tertium, ut cum admiratione hominum honore ab his digni iudicaremur. Admirantur igitur communiter illi quidẽ omnia, quae magna, & praeter opinionem ſuam animaduerterunt; ſeparatim autem in ſingulis, ſi perſpiciunt nec opinata quaedam bona: itaque eos uiros ſuſpiciunt, maximisq. efferunt laudibus, in quibus exiſtimant ſe excellentes quaſdam, & ſingulares uirtutes perſpicere; deſpiciunt autem eos, & contemnunt, in quibus nihil uirtutis, nihil animi, nihil neruorum putant. non enim omnes eos contemnunt, de quibus male exiſtimant. nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciendam iniuriam inſtructos, eos haud contemnunt quidem, ſed de ijs male exiſtimant. quamobrem ut ante dixi, contemnuntur ij, qui nec ſibi, nec alteri proſunt, ut dicitur; in quibus nullus labor, nulla induſtria, nulla cura eſt: admiratione quadam uero afficiuntur ij, qui anteire ceteros uirtute putantur,

tertium de gloria com paranda.

contemnere, & male exiſtimare, non idem ſunt.

tur, & cum omni carere dedecore, tum uero iјs uitiјs, quibus aliј non facile poſſunt obſiſtere. nam & "uoluptates, blandiſſimae dominae, ſaepe maiores partes animi a uirtute detorquent: &, dolorum cum admouentur faces, praeter modum plerique exterrentur: uita, mors, diuitiae, paupertas omnes homines uehementiſſime permouent. quae qui in utramque partem excelſo animo, magnoq. deſpiciunt; cumq. aliqua his ampla, & honeſta res obiecta eſt, totos ad ſe conuertit, & rapit: tum quis non admiretur ſplendorem, pulchritudinemq. uirtutis? ergo & haec animi perſpicientia admirabilitatem magnam facit: & maxime iuſtitia, ex qua "una uirtute uiri boni appellantur, mirifica quaedam res multitudini uidetur: nec iniuria. nemo enim iuſtus eſſe poteſt, qui mortem, qui dolorē, qui exſilium, qui egeſtatem timet; aut qui ea, quae his ſunt contraria, aequitati anteponit. maximeq. admirantur eum, qui pecunia non mouetur: quod in quo uiro perſpectum ſit, hunc dignum ſpectatu arbitrantur. itaque illa tria, quae propoſita ſunt ad gloriam, omnia iuſtitia conficit; & beneuolentiam, quod prodeſſe uult plurimis; & ob eandem cauſſam fidem, & admirationem, quod eas res ſpernit, & negligit, ad quas plerique inflammati auiditate rapiuntur. Ac, mea quidem ſententia, omnis ratio, & in"ſtitutio uitae adiumenta hominum deſiderat, in primisq. ut habeas, quibuſcum poſſis familiares

confer-

[margin: uoluptates, blādiſſimae dominae.]

[margin: ex una iuſtitia boni uiri appellantur.]

[margin: iuſtitia parit omnem gloriam.]

[margin: omnis uitae inſtitutio adiumenta hominum deſiderat.]

re ſermones: quod eſt difficile, niſi ſpeciem prae te boni uiri feras. ergo etiam ſolitario homini, atque in agro uitam agenti opinio iuſtitiae neceſſaria eſt, eoq. etiam magis, quod, ſi eam non habebunt, iniuſti habebuntur; & nullis praeſidijs ſepti, multis afficientur iniurijs. Atque his etiam qui uendunt, emunt, conducunt, locant, contrahendisq. negotijs implicantur, iuſtitia ad rem gerendam neceſſaria eſt. cuius tanta uis eſt, ut nec illi quidem, qui maleficio, & ſcelere paſcuntur, poſſint ſine ulla particula iuſtitiae uiuere. nã qui eorum cuipiam, qui una latrocinantur, furatur aliquid, aut clam eripit, is ſibi ne in latrocinio quidem relinquit locum. ille autem, qui archipirata dicitur, niſi aequabiliter praedam diſpertiat, aut occidetur a ſocijs, aut relinquetur. quin etiam leges latronum eſſe dicũtur, quibus pareant, quas obſeruẽt. itaque propter aequabilem praedae partitionem & Bargulus, Illyricus latro, de quo eſt apud Theopompum, magnas opes habuit; & multo maiore Viriathus Luſitanus: cui quidem exercitus noſtri, imperatoresq. ceſſerunt: quem C. Laelius, is, qui Sapiens uſurpatur, praetor fregit, & comminuit; ferocitatemq. eius ita repreſſit, ut facile bellum reliquis traderet. Cum igitur tanta uis iuſtitiae ſit, ut etiam latronum opes firmet, atque augeat; quantam eius uim inter leges, & iudicia, & inſtituta reip. fore putamus? Mihi quidem non apud Medos ſolum, ut ait He-

iuſtitia etiã apud latrones neceſſaria.

appellari ſolitus eſt. cõſuetudinem enĩ hoc uerbum ſignificat.

rodotus, ſed apud etiam maiores noſtros fruendae iuſtitiae cauſſa uidentur olim bene morati reges conſtituti. nam, cum premeretur initio multitudo ab ijs, qui maiores opes habebant, ad unum aliquem confugiebant uirtute praeſtantem; qui, cum prohiberet iniuria tenuiores, aequitate cōſtituenda ſummos cum infimis pari iure retinebat: eademq. conſtituendarum legum fuit cauſſa, quae regum. ius enim ſemper quaeſitum eſt aequabile. neque enim aliter eſſet ius. id ſi ab uno iuſto, & bono uiro conſequebantur, eo erant contenti. cum id minus contingeret, leges ſunt inuentae, quae cū omnibus ſemper una, atque eadem uoce loquerentur. Ergo hoc quidem perſpicuum eſt, eos ad imperandum deligi ſolitos, quorum de iuſtitia magna eſſet opinio multitudinis. adiuncto uero hoc, ut ijdem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his auctoribus non poſſe conſequi ſe arbitrarentur. Omni igitur ratione colēda, & retinenda iuſtitia eſt, tum ipſa propter ſeſe, (nam aliter iuſtitia non eſſet) tum propter amplificationem honoris, & gloriae. Sed ut pecuniae quaerendae non ſolum ratio eſt, ſed etiam collocandae, quae perpetuos ſumptus ſuppeditet, nec ſolū neceſſarios, ſed etiam liberales: ſic gloria quaerenda, & collocanda ratione eſt. quamquam praeclare Socrates hanc uiam ad gloriam proximam, & quaſi compendiariam dicebat eſſe, ſi quis id ageret, ut, qualis haberi uellet, talis eſſet. Quod ſi qui

regum creandorum origo.

legum condendarum cauſſa.

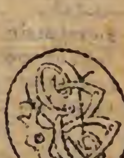
iuſtitia & propter ſe, & quia gloriam amplificat, colenda eſt.

Socratis de gloria praeceptum.

qui ſimulatione, & inani oſtentatione, ficto non modo ſermone, ſed etiam uultu ſtabilem ſe gloriā conſequi poſſe rentur; uehementer errant. uera gloria radices agit, atque etiam propagatur: ficta omnia celeriter, tamquam floſculi, decidunt; nec ſimulatum poteſt quidquam eſſe diuturnum. teſtes ſunt permulti in utramque partem: ſed, breuitatis cauſſa, familia erimus contenti una. Ti. enim Gracchus, P. filius, tam diu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum manebit: at eius filij nec uiui probabantur a bonis, & mortui numerum obtinent iure caeſorum. Qui igitur adipiſci ueram iuſtitiae gloriam uolet, iuſtitiae fungatur officijs. ea quae eſſent, dictum eſt in ſuperiore libro. Sed, ut facillime, quales ſimus, tales eſſe uideamur; etſi in eo ipſo uis maxima eſt, ut ſimus ij, qui haberi uelimus: tamen quaedam praecepta danda ſunt. Nam ſi quis ab ineunte aetate habet cauſſā celebritatis, & nominis, aut a patre acceptam, quod tibi, mi Cicero, arbitror contigiſſe, aut aliquo caſu, atque fortuna: in hunc oculi omnium conijciuntur, atque in eo, quid agat, quemadmodum uiuat, inquiritur; &, tamquam in clariſſima luce uerſetur, ita nullum obſcurum poteſt nec dictum eius eſſe, nec factum. quorum autem prima aetas, propter humilitatē, & obſcuritatem, in hominum ignoratione uerſatur, hi, ſimul ac iuuenes eſſe coeperunt, magna ſpectare, & ad ea rectis ſtudijs debent contende-

ficta, tamquam floſculi decidunt.

quia leges ferre conati ſunt pernicioſas reip.

non modo enim exſpectatur, ſed quaſi exigitur ab eo uirtus.

re. quod eo firmiore animo facient, quia non modo non inuidetur illi aetati, uerum etiam fauetur. Prima igitur eſt adoleſcenti commendatio ad gloriam, ſi qua ex bellicis rebus comparari poteſt: in qua multi apud maiores noſtros extiterunt. ſemper enim fere bella gerebantur. tua autē aetas incidit in id bellum, cuius altera pars ſceleris nimium habuit, altera felicitatis parum. quo tamē in bello, cum te Pompeius alae alteri praefeciſſet, magnam laudem & a ſummo uiro, & ab exercitu conſequebare, equitando, iaculando, omnia militari labore tolerando. atque ea quidem tua laus pariter cum rep. cecidit. mihi autem haec oratio ſuſcepta non de te eſt, ſed de genere toto. quamobrem ad ea, quae reſtant, pergamus. Vt igitur in reliquis rebus multo maiora ſunt opera animi, quam corporis: ſic eae res, quas perſequimur ingenio, ac ratione, gratiores ſunt, quā illae quas uiribus. Prima igitur commendatio proficiſcitur a modeſtia, tum pietate in parentes, tum in ſuos beneuolentia. Facillime autem in optimam partem cognoſcuntur adoleſcentes, qui ſe ad claros, & ſapientes uiros, bene conſulentes reip. contulerunt. quibuſcum ſi frequentes ſunt, opinionem afferunt populo, eorum fore ſe ſimiles, quos ſibi ipſi delegerunt ad imitandum. P. Rutilij adoleſcentiam ad opinionem & innocentiae, & iuris ſciētiae P. Mucij commendauit domus. nam L. quidem Craſſus, cum eſſet admodum adoleſcens,

Fauctur adoleſcentiae.

Caeſariana.

Pōpeiana.

animi maiora ſunt opera, quam corporis.

de hoc in Bruto.

ſcens, non aliunde mutuatus eſt, ſed ſibi ipſe peperit maximam laudem ex illa accuſatione nobili, & glorioſa. & qua aetate qui exercentur, laude affici ſolent; ut de Demoſthene accepimus; ea aetate L. Craſſus oſtendit, id ſe in foro optime iam praemeditatum facere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari. Sed cum duplex ſit ratio orationis, quarum in altera ſit ſermo, in altera contentio: non eſt id dubium, quin contentio orationis plurimum poſſit, & maiorem uim habeat ad gloriam: ea eſt enim, quam eloquentiam dicimus: ſed tamen difficile dictu eſt, quantopere conciliet animos hominum comitas, affabilitasq. ſermonis. extant epiſtolae & Philippi ad Alexādrum, & Antipatri ad Caſſandrum, & Antigoni ad Philippum, trium prudentiſſimorum: (ſic enim accepimus) quibus praecipiunt, ut oratione benigna multitudinis animos ad beneuolentiā alliciant, militesque, blande appellando, ſermone deliniant. Quae autem in multitudine cum contentione habetur oratio, ea ſaepe uniuerſam excitat gloriam. magna eſt enim admiratio copioſe, ſapienterq. dicentis: quem qui audiunt, intelligere etiam, & ſapere plus, quam ceteros, arbitrantur. ſi uero ineſt in oratione mixta modeſtiae grauitas, nil admirabilius fieri poteſt, eoq. magis, ſi ea ſunt in adoleſcente. Sed cum ſint plurima cauſſarum genera, quae eloquentiam deſiderant; multiq. in noſtra rep. adoleſcentes & apud

cum accuſa uit, & dām nauit C. Ca bonem hominem, elo quētiſſi n ū cōſularem: qui canth ridas ſumpſit. fam. li. 9. ep. 21

eius filium de quo uide uſtinum.

iudices, & apud ſenatum dicendo laudem aſſecu ti ſint: maxima admiratio eſt in iudicijs: quorum ratio duplex eſt. nam ex accuſatione, & defenſione conſtat: quarum etſi laudabilior eſt defenſio, tamen etiam accuſatio probata perſaepe eſt. dixi paullo ante de Craſſo: idem fecit adoleſcens M. Antonius: etiam P. Sulpicij eloquentiam accuſatio illuſtrauit, cum, ſeditioſum, & inutilem ciuem C. Norbanum in iudicium uocauit. ſed hoc quidem non eſt ſaepe faciendum, nec umquam, niſi aut reip. cauſſa, ut duo Luculli, aut patrocinij, ut nos pro Siculis, pro Sardis contra Albutium Iulius Caeſar. in accuſando etiam Man. Aquillio L. Fuſii cognita induſtria eſt. ſemel igitur non ſaepe certe. ſin erit, cui faciendum ſit ſaepius; reip. tribuat hoc muneris; cuius inimicos ulciſci ſaepe, non eſt reprehendendum: modus tamen adſit. duri enim hominis, uel potius uix hominis uidetur, periculum capitis inferre multis. id enim tum periculoſum ipſi eſt, tum etiam ſordidum ad famam, committere, ut accuſator nominetur. quod contigit M. Bruto, ſummo genere nato, illius filio, qui iuris ciuilis in primis peritus fuit. Atque etiã hoc praeceptum officij diligenter tenendum eſt, ne quem umquam innocentem in iudicium capitis arceſſas. id enim ſine ſcelere fieri nullo pacto poteſt. nam quid eſt tam inhumanum, quam eloquentiam, a natura ad ſalutem hominum, & ad conſeruationem datam, ad bonorum peſtem, pernicIemq.

iudiciorum ratio duplex.

Lucius, & Marcus, fratres. qui Seruilium augerẽ de peculatu accuſarunt. Plutarchus in Lucullo, & Cic. in prooemio Acad.

de hoc in libro de claris orat.

innocẽtem accuſare nõ licet.

ciemq. conuertere? Nec tamen, ut hoc fugiendum eſt, ita habendum eſt religioni contrarium, nocentem aliquando, & nefarium. impiumq. defendere. uult hoc multitudo, patitur conſuetudo, fert etiam humanitas. iudicis eſt, ſemper in cauſſis uerum ſequi; patroni, non numquam uериſimile, etiamſi minus ſit uerum, defendere: quod ſcribere, praeſertim cum de philoſophia ſcriberé, non auderem, niſi idem placeret grauiſſimo Stoicorum "Panetio. Maxime autem & gloria paritur, & gratia defenſionibus, eoq. maior, ſi quando accidit, ut ei ſubueniatur, qui potentis alicuius opibus circumueniri, urgeriq. uideatur; ut nos & ſaepe alias, & adoleſcentes contra L. Syllae dominantis opes pro Sex. Roſcio Amerino fecimus: quae, ut ſcis, extat oratio. Sed, expoſitis adoleſcentium officijs, quae ualeant ad gloriam adipiſcendam, deinde de beneficentia, ac liberalitate dicendum eſt. cuius eſt ratio "duplex. Nam aut opera benigne fit indigentibus, aut pecunia. facilior eſt haec poſterior, locupleti praeſertim; ſed illa lautior, ac ſplẽdidior, & uiro forti, claroq. dignior. quamquam enim in utroque ineſt gratificandi liberalis uoluntas: tamen altera ex arca, altera ex uirtute depromitur; "largitioque, quae fit ex re familiari, fontem ipſum benignitatis exhaurit: ita benignitate benignitas tollitur: qua quo in plures uſus ſis, eo minus in multos uti poſſis. At, qui opera, id eſt uirtute, & induſtria benefici, &

nocentem licet interdum defendere.

a quo & hoc ipſum, & alia multa in hos libros Cicero tranſtulit.

liberalitatis ratio duplex.

largitio ex re familiari fontem benignitatis exhaurit.

liberales erunt, primum, quo pluribus profuerint, eo plures ad benigne faciendum adiutores habebunt: deinde, conſuetudine beneficentiae parationes erunt, & tamquam exercitatiores ad aene de multis promerendum. praeclare in epiſtola quadam Alexandrum filium Philippus accuſat, quod largitione beneuolentiam Macedonum conſectetur. Quid te, (malum) inquit, rationis in iſtam ſpem induxit, ut eos tibi fideles putares fore, quos pecunia corrupiſſes? an tu id agis, ut Macedones non te regem ſuum, ſed miniſtrum, & praebitorem putent? quo quid ſordidius regi? Melius etiam, quod largitionem corruptelam dixit eſſe. fit enim deterior qui accipit, atque ad idem ſemper exſpectandum paratior. Hoc ille filio: ſed praeceptum putemus omnibus. Quamobrem id quidem non eſt dubium, quin illa benignitas, quae conſtat ex opera, & induſtria, & honeſtior ſit, & latius pateat, & poſſit prodeſſe pluribus. Non numquam tamen eſt largiendum: nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum eſt: & ſaepe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum, ſed diligenter, atque moderate. multi enim patrimonia effuderunt inconſulte largiendo. quid autem eſt ſtultius, quam, quod libenter facias, curare, ut id diutius facere non poſſis? Atque etiam ſequuntur largitionem rapinae. cum enim dando egere coeperunt, alienis bonis manus afferre coguntur. ita, cum beneuolentiae comparandae

quam quod accuſat de largitione.

ut Milo, is, qui Clodiũ interfecit. Pedianus.

largitionẽ inconſultã rapinae ſequuntur.

parandae cauſſa, benefici eſſe uelint, non tanta ſtudia aſſequuntur eorum, quibus dederunt, quanta odia eorum, quibus ademerunt. quamobrem nec ita claudenda eſt res familiaris, ut eam benignitas aperire non poſſit; nec ita reſeranda, ut pateat omnibus: modus adhibeatur, isq. referatur ad facultates. Omnino meminiſſe debemus id, quod a noſtris hominibus ſaepiſſime uſurpatum, iamq. in prouerbij conſuetudinem uenit, largitionem fundum non habere. etenim quis poteſt eſſe modus, cum & ijdem, qui conſueuerunt, & illud idem alij deſiderent? Omnino duo ſunt genera largorum, quorum alteri prodigi, alteri liberales: prodigi, qui epulis, & uiſcerationibus, & gladiatorum muneribus, ludorum, uenationumq. apparatu pecunias profundunt in eas res, quarum memoriam aut breuem, aut nullam ſint relicturi omnino: liberales autem, qui ſuis facultatibus aut captos a praedonibus redimunt; aut aes alienũ ſuſcipiunt amicorum cauſſa; aut in filiarum collocatione adiuuant; aut opitulantur uel in re quaerenda, uel augenda. itaque miror, quid in mentem uenerit Theophraſto in eo libro, quem de diuitijs ſcripſit: in quo multa praeclare, illud abſurde. eſt enim multus in laudanda magnificentia, & apparatione popularium munerũ: taliumq. ſumptuum facultatem, fructum diuitiarum putat. mihi autem ille fructus liberalitatis, cuius exempla pauca poſui, multo & maior uidetur, & certior.

modus adhibeatur in largiendo.

prodigi qui ſint.

liberales qui ſint.

Ariſtoteles diſſentit a Theophraſto, diſcipulo ſuo.

tior: quanto Ariſtoteles grauius, & uerius nos reprehendit, qui has effuſiones pecuniarum non admiremur, quae fiunt ad multitudinem delinienđam. at ij, qui ab hoſtibus obſidentur, ſi emere aquae ſextarium mina cogerentur, hoc primo auditu incredibile nobis uideri, omnesq. mirari: ſed, cum attenderimus, ueniam neceſſitati dare: in his immanibus iacturis, infinitisq. ſumptibus nihil nos magnopere mirari; cum praeſertim neque neceſſitati ſubueniatur, nec dignitas augeatur; ipſaq. illa delenitio multitudinis ad breue tẽpus, exiguumq. duratura ſit, eaq. a leuiſſimo quoque animo; in quo tamen ipſo una cum ſatietate memoria quoque moriatur uoluptatis. Bene etiam colligitur, haec pueris, & mulierculis, & ſeruis, & ſeruorum ſimillimis liberis eſſe grata; graui uero homini, & ea, quae fiunt, iudicio certo ponderanti, probari poſſe nullo modo. quamquam intelligo, in noſtra ciuitate inueteraſſe iam bonis temporibus, ut ſplendor aedilitatum ab optimis uiris poſtuletur. itaque P. Craſſus cum cognomine Diues, tum copijs, functus eſt aedilicio maxime munere. & paullo poſt L. Craſſus cum omnium hominum moderatiſſimo Q. Mucio magnificentiſſima aedilitate functus eſt: deinde C. Claudius, Ap. filius: multi poſt, Luculli, Hortenſius, Silanus. omnes autem P. Lentulus, me conſule, uicit ſuperiores. hunc eſt Scaurus imitatus. magnificentiſſima uero noſtri Pompeij munera ſecundo conſulatu.

ſunt enim copiarum, nõ uirtutis, ut ipſe ſcribit i epiſtola ad Curionem.

fratres, Lucius, & Marcius; quos eodem anno aedilitatem geſſiſ-

*ſulatu. in quibus omnibus, quid mihi placeat, uides. uitanda tamen eſt ſuſpicio auaritiae. nam Mamerco, homini ditiſſimo, praetermiſſio aedilitatis conſulatus, repulſam attulit. quare &, ſi poſtulatur a populo, bonis uiris ſi non deſiderantibus, attamen approbantibus, faciendum eſt, modo pro facultatibus; nos ipſi ut fecimus: &, ſi quando aliqua res maior, aut utilior populari largitione acquiritur; ut Oreſti nuper prandia in ſemitis, *decimae nomine, magno honori fuerunt. ne M. quidem Seio uitio datum eſt, quod in caritate annonae aſſe modium populo dedit. magna enim ſe, & inueterata inuidia, nec turpi iactura, quando erat aedilis, nec maxima liberauit. ſed honori ſummo nuper noſtro *Miloni fuit, quod, gladiatoribus emptis reip. cauſſa, quae ſalute noſtra continebatur, omnes P. Clodij conatus, furoresq. compreſſit. Cauſſa igitur largitionis eſt, ſi aut neceſſe eſt, aut utile. in his autem ipſis mediocritatis regula optima eſt. L. quidem Philippus, Q. filius, magno uir ingenio, in primisq. clarus, gloriari ſolebat, ſe ſine ullo munere adeptum eſſe omnia, quae haberentur ampliſſima. dicebat idem Cotta, Curio. nobis quoque licet in hoc quodam modo gloriari. nam pro amplitudine honorum, quos cunctis ſuffragijs adepti ſumus noſtro quidē anno, quod contigit eorum nemini, quos modo nominati, ſane exiguus ſumptus aedilitatis fuit. At que etiam illae impenſae meliores ſunt, muri, naualia,*

ſe, Plutarchus, & Pli. l.8.c.7. tradiderunt.

Herculi cōſecratae de bonis locu pletum.

iam mortuo.

largitionis] cauſſae probantur, neceſſitas, & utilitas.

quo primū anno per leges petere licuit. de quo ſcripſimus in l. de legibus.

ualia, portus, aquarum ductus, omniaque, quae ad uſum reip. pertinent. quamquam enim, quod praeſens tamquam in manu datur, iucundius eſt: tamen haec in poſterum gratiora, theatra, porticus, noua templa. Verecundius reprehendo propter Pompeium: ſed doctiſſimi non probant, ut & hic ipſe Panaetius, quem multum in his libris ſecutus ſum, non interpretatus; & Phalereus Demetrius, qui Periclem, principem Graeciae, uituperabat, quod tantam pecuniam in praeclara illa Propylea coniecit. Sed de hoc genere toto in ijs libris, quos de rep. ſcripſi, diligenter eſt diſputatum. Tota igitur ratio talium largitionum genere uitioſa eſt, temporibus neceſſaria, & tum ipſa & ad facultates accommodanda, & mediocritate moderanda eſt. In illo autem altero genere largiendi, quod a liberalitate proficiſcitur, non uno modo in diſparibus cauſſis affecti eſſe debemus. alia cauſſa eſt eius, qui calamitate premitur; & eius, qui res meliores quaerit, nullis ſuis rebus aduerſis. propenſior benignitas eſſe debebit in calamitoſos: niſi forte erunt digni calamitate. in ijs tamen, qui ſe adiuuari uolent, non ut ne affligantur, ſed ut ad altiorem gradum aſcendant, reſtricti omnino nullo modo eſſe debemus, ſed in deligendis idoneis iudicium, & diligentiam adhibere. nam praeclare Ennius.

qui theatrũ magnificentiſsimũ extruxerat.

propenſior benignitas debet eſſe in calamitoſos.

Benefacta male locata, malefacta arbitror.

ſenarius iambicus

Quod autem tributum eſt bono uiro, & grato, in

eo cum ex ipſo fructus eſt, tum etiam ex ceteris. temeritate enim remota, gratiſſima eſt liberalitas: eoq. eam ſtudioſius pleriquc laudant, quod ſummi cuiuſque bonitas commune perſugium eſt omnium. Danda igitur opera eſt, ut hos beneficijs quamplurimis afficiamus, quorum liberis, poſterisq. prodatur memoria, ut ſis ingratis eſſe non liceat. omnes enim immemorem beneficij oderunt; eamq. iniuriam in deterrenda liberalitate ſibi etiam fieri, eumque, qui faciat, communem hoſtem tenuiorum putant. Atque haec benignitas etiam reip. utilis eſt, redimi e ſeruitute captos, locupletari tenuiores: quod quidem uulgo ſolitum fieri ab ordine noſtro, in oratione Craſſi ſcriptum copioſe uidemus. hanc ergo conſuetudinem benignitatis largitioni munerum antepono. haec eſt grauium hominum, atque magnorum, illa quaſi aſſentatorum populi, multitudinis leuitatem uoluptate quaſi titillantium. Conuenit autem tum in dando munificum eſſe, tum in exigendo non acerbum; in omniq. re contrahenda, uendendo, emendo, conducendo, locando, in uicinitatibus, & confinijs aequum, & facilem, multa multis de iure ſuo concedentem; a litibus uero, quantum liceat, & neſcio an paullo plus etiam, quam liceat, abhorrentem. eſt enim non modo liberale paullum non numquam de ſuo iure decedere, ſed interdum etiam fructuoſum. Habenda autem eſt ratio rei familiaris; quam quidē dilabi

bonitas cōmune perſugium eſt omnium.

pro ī deterrēdis hominibus a liberalitate. minus uſitatæ loquendi forma.

in exigēdo acerbitas reprehēditur.

lites fugiēdae.

dilabi ſinere, flagitioſum eſt; ſed ita, ut illiberalitatis, auaritiaeq. abſit ſuſpicio. poſſe enim liberalitate uti, non ſpoliantem ſe patrimonio, nimirum eſt pecuniae fructus maximus. Recte etiam a Theophraſto eſt laudata hoſpitalitas. eſt enim ut mihi uidetur, ualde decorum, patere domos hominum illuſtrium illuſtribus hoſpitibus: idq. etiam reip. eſt ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in urbe noſtra non egere. eſt etiam uehementer utile ijs, qui honeſte poſſe multa uolunt, per hoſpites apud externos populos ualere opibus, & gratia. Theophraſtus quidem ſcribit, Cimonem Athenis etiam in ſuos curiales Laciadas hoſpitalem fuiſſe; ita enim inſtituiſſe, & uillicis imperaſſe, ut omnia praeberentur, quicumque Laciades in uillam ſuam diuertiſſet. Quae autem opera, non largitione, beneficia dantur; haec tum in uniuerſam remp. tum in ſingulos ciues conferuntur. nam in iure cauere, conſilio iuuare, atque hoc ſcientiae genere prodeſſe quamplurimis, uehementer & ad opes augendas pertinet, & ad gratiam. itaque cum multa praeclara maiorum, tum quam optime conſtituti iuris ciuilis ſummo ſemper in honore fuit cognitio, atque interpretatio: quam quidem ante hanc confuſionem temporum in poſſeſſione ſua principes retinuerunt: nunc, ut honores, ut omnis dignitatis gradus, ſic huius ſcientiae ſplēdor deletus eſt: idq. eo indignius, quod eo tempore hoc contigit, cum

hoſpitalitas a Theophraſto laudata.

ne quid cōtra ius committatur.

ius ciuile ſemper in honore fuit.

is

*is eſſet, *qui omnes ſuperiores quibus honore par*
eſſet, ſcientia facile uiciſſet. haec igitur opera gra
ta multis, & ad beneficijs adſtringendos homines
accommodata. Atque huic arte finitima eſt di-
cendi grauior facultas, & gratior, & ornatior.
quid enim eloquentia laudabilius, & praeſtabi-
lius, uel admiratione audientium, uel ſpe indigen
tiũ, uel eorum, qui defenſi ſunt, gratia? huic quo-
que ergo a maioribus noſtris eſt in tota dignitate
principatus datus. diſerti igitur hominis, & faci-
le laborantis, quodq. in patrijs eſt moribus, multo
rum cauſſas & non grauate, & gratuito defendẽ
tis, beneficia, & patrocinia late patent. Admone
*bat me res, ut hoc quoque loco *intermiſſionẽ elo-*
quentiae, ne dicam interitum, deplorarem, niſi ue
rerer, ne de me ipſo aliquid uiderer queri. ſed ta-
men uidemus, quibus exſtinctis oratoribus, quam
in paucis ſpes, quam in paucioribus facultas, quá
in multis ſit audacia. cum autem omnes non poſ-
ſint, ne multi quidem, aut iuris periti eſſe, aut di-
ſerti; licet tamen opera prodeſſe multis, beneficia
petentem, commendantem iudicibus, & magi-
ſtratibus, uigilantem pro re alterius, eos ipſos,
*qui aut *conſulunt, aut defendunt, rogantem: quod*
qui faciunt, plurimum gratiae conſequuntur, latiſ
ſimaeq. eorum manat induſtria. Iam, illud nõ ſunt
admonendi, (eſt enim in promptu) ut animaduer
tant, cũ alios iuuare uelint, ne quos offendant. ſae
pe enim aut eos laedunt, quos non debent; aut eos,

quos

intelligit Ser. Sulpicium, qui dialecticã ad ius ciuile adiunxit: quod Scaeuola non fecerat. uide librum de claris orat.

propter bella ciuilia.

ut iuris periti.

patet per ſe.

quos non expedit: ſi imprudentes, negligentiae eſt; ſi ſcientes, temeritatis. Vtendum etiam eſt excuſatione aduerſus eos, quos inuitos offendas, quacumque poſſis, quare id quod feceris, neceſſe fuerit, nec aliter facere potueris: certisq. operis, & officijs erit, quod uiolatum eſt, compenſandum. Sed cum in hominibus iuuandis aut mores ſpectari, aut fortuna ſoleat; dictu quidem eſt procliue, itaq. uulgo loquuntur, ſeſe in beneficijs collocandis mores hominum, non fortunam ſequi: honeſta oratio eſt: ſed quis eſt tandem, qui inopis, & optimi uiri cauſſae non anteponat in opera danda gratiam fortunati, & potentis? a quo enim expeditior, & celerior remuneratio fore uidetur, in eum fere eſt uoluntas noſtra propenſior. ſed animaduertendum eſt diligentius, quae natura rerum ſit. nimirum enim inops ille, ſi bonus eſt uir, etiam ſi referre gratiam non poteſt, habere certe poteſt. commode autem, quicumque dixit: pecuniam qui habeat, non reddidiſſe; &, qui reddiderit, non habere: gratiam autem, &, qui reddiderit, habere; &, qui habeat, retuliſſe. At qui ſe locupletes, honoratos, & beatos putant; hi ne obligari quidem beneficio uolunt: quin etiam beneficium ſe dediſſe arbitrantur, cum ipſi quamuis aliquod magnum acceperint: aeque etiam a ſe aut poſtulari, aut exſpectari aliquid ſuſpicantur. patrocinio uero ſe uſos, aut clientes appellari, mortis inſtar putant. At uero ille tenuis, cum quid

cum aliquid eo praecipue nomine faciẽdum tibi ſtatuas, ſit compenſetur quod uiolatũ eſt.

īops poteſt eſſe gratus, animo, non re.

hoc idẽ ſcribit ad Leptã; lib. VI. fam. ep. 19.

factum

factum ſit, ſeſe ſpectatum, non fortunam, putans, non modo illi, qui eſt meritus, ſed etiam illis, a quibus exſpectat, (eget enim multis) gratum ſe uideri ſtudet. neque uero uerbis auget ſuum munus, ſi quo forte fungitur, ſed etiam extenuat. Videndumq. illud item, quod, ſi opulentum, fortunatumq. defenderis, in illo uno, aut forte in liberis eius maneat gratia; ſin autem inopem, probum tamen, & modeſtum, omnes non improbi humiles, quae magna in populo multitudo eſt, praeſidium ſibi paratum uident. quamobrem melius apud bonos, quam apud fortunatos, beneficium collocari puto. danda omnino opera eſt, ut omni generi ſatisfacere poſſimus: ſed, ſi res in contentionem ueniet, nimirum Themiſtocles eſt auctor adhibendus: qui, cum conſuleretur, utrum bono uiro pauperi, an minus probato diuiti filiam collocaret; ego, inquit, malo uirum, qui pecunia egeat, quam pecuniam, quae uiro: ſed corrupti mores, deprauatiq. ſunt admiratione diuitiarum. quarum magnitudo quid ad unumquemque noſtrum pertinet? illum fortaſſe adiuuat, qui habet: ne id quidem ſemper: ſed fac iuuare: potentior ſane ſit, honeſtior uero quo modo? quod ſi etiam bonus erit uir; ne impediant diuitiae, quo minus iuuetur; modo ne adiuuent; ſitq. omne iudicium, non quam locuples, ſed qualis quiſque ſit. Extremum autem praeceptum in beneficijs, operaq. danda eſt, ne quid contra aequitatem con-

melius apud bonos uiros, quam apud fortunatos, beneficium collocatur.

ne beneficium in illũ ideo nõ cõferamus, quia diuitiis abundet: ſi modo uir bonus eſt:

H *tendas,*

tendas ; ne quid per iniuriam. fundamentum enim perpetuae commendationis, & famae eſt iuſtitia: ſine qua nihil poteſt eſſe laudabile. Sed quoniam de eo genere beneficiorum dictum eſt, quae ad ſingulos ſpectant: deinceps de iis, quae ad uniuerſos, quaeq. ad remp. pertinent, diſputandum eſt. Eorum autem ipſorum partim eiuſmodi ſunt, ut ad uniuerſos ciues pertineant, partim, ſingulos ut attingant; quae ſunt etiam gratiora. danda eſt opera omnino, ſi poſſit, utriſque, nec minus ut etiam ſingulis conſulatur; ſed ita, ut ea res aut proſit, aut certe ne obſit reip. C. Gracchi frumentaria magna largitio fuit; exhauriebat igitur aerarium: modica M. Octauii, & reip. tolerabilis, et plebi neceſſaria; ergo & ciuibus, & reip. ſalutaris. In primis autem uidendum erit ei, qui remp. adminiſtrabit, ut ſuum quiſque teneat, neque de bonis priuatorum publice deminutio fiat. perniciose enim Philippus in tribunatu, cum legem agrariam ferret; quam tamen antiquari facile paſſus eſt, & in eo uehementer ſe moderatum praebuit: ſed cum in agendo multa populariter, tum illud male; non eſſe in ciuitate duo millia hominũ, qui rem haberent. capitalis omnino oratio eſt ad aequationem bonorum pertinens; qua peſte quae poteſt eſſe maior? hanc enim ob cauſſam maxime, ut ſua tenerentur, reſp. ciuitatesq. conſtitutae ſunt. nam etſi duce natura congregabantur homines; tamen ſpe cuſtodiae rerum ſuarum, urbium praeſidia

ſed rurſus caedẽ diuitiae ne adiuuent, ideſt, ne nos ad beneficium tribuendũ magis, quam conuenit, adducant.

ad uſum reip. neceſſario conſtitutum.

ſuffragiis improbari. abrogare uero aliud ſignificat, nẽpe hoc, legem iam latam tolli.

ſidia quaerebant. Danda etiam opera eſt, ne, quod apud maiores noſtros ſaepe fiebat, propter aerarij tenuitatem, aſſiduitatemq. bellorum, tributum ſit conferendum: idq. ne eueniat, multo ante erit prouidendum. ſin qua neceſſitas huius muneris alicui reip. obuenerit: (malo enim alteri, quam noſtrae, ominari: neque tamen de noſtra, ſed de omni rep. diſputo) danda erit opera, ut omnes intelligant, ſi ſalui eſſe uelint, neceſſitati eſſe parendum. Atque etiam omnes, qui remp. guberna-bunt, conſulere debebunt, ut earum rerum copia ſit, quae ſunt neceſſariae. quarum qualis comparatio fieri ſoleat, & debeat, non eſt neceſſe diſputare. eſt enim in promptu. tamen locus attingendus fuit. Caput autem eſt in omni procuratione negotij, & muneris publici, ut auaritiae pellatur etiam minima ſuſpicio. utinam, inquit C. Pontius Samnis, ad illa tempora fortuna me ſeruaſſet, & tunc eſſem natus, quando Romani dona accipere coepiſſent: non eſſem paſſus diutius eos imperare. ne illi quidem multa ſaecula exſpectanda fuerunt. modo enim hoc malum in hanc remp. inuaſit: itaque facile patior tunc potius Pontium fuiſſe; ſiquidem in illo tantum fuit roboris. Non dum centum, & decem anni ſunt, cum de pecunijs repetundis a L. Piſone lata eſt lex, nulla antea cum fuiſſet. at uero poſtea tot leges, & proximae quaeque duriores; tot rei damnati; tantum Italicum bellum propter iudiciorum metum excita-

soluendum tributum, neceſſario impoſitú.

ſatis patet.

ut poſſet Romanum imperium pecunia largienda euertere.

eorum ope ra, qui, ne repetundarum accuſarentur, metuebant.

tum; tanta, ſublatis legibus, & iudicijs, expilatio, direptioq. ſociorum; ut imbecillitate aliorũ, non noſtra uirtute, ualeamus. Laudat Africanum Panaetius, quod fuerit abſtinens. quid ni laudetur? ſed in illo alia maiora: laus enim abſtinentiae non hominis eſt ſolum, ſed etiam temporum illorum. Omni Macedonum gaza, quae fuit maxima, potitus eſt Paullus: tantum in aerarium pecuniae inuexit, ut unius imperatoris praeda finem attulerit tributorum. at hic nihil in domum ſuam intulit, praeter memoriam nominis ſempiternam. Imitatus patrẽ Africanus nihilo locupletior Carthagine euerſa. Quid, qui eius collega in cenſura fuit, L. Mummius? numquid copioſior, cum copioſiſſimam urbem funditus ſuſtuliſſet? Italiam ornare, quam domum ſuam, maluit. quamquam Italia ornata, domus ipſa mihi uidetur ornatior. Nullum igitur uitium eſt taetrius; (ut eo, unde egreſſa eſt, referat ſe oratio) quam auaritia, praeſertim in principibus, & remp. gubernantibus. habere enim quaeſtui remp. non modo turpe eſt, ſed ſceleratum etiam, & nefarium. itaque, quod Apollo Pythius oraculo edidit, Spartam nulla re alia, niſi auaritia, eſſe perituram, is uidetur non ſolum Lacedaemonijs, ſed & omnibus opulentis populis praedixiſſe. Nulla autem re conciliare facilius beneuolentiam multitudinis poſſunt ij, qui reip. praeſunt, quam abſtinentia, et continentia. qui uero eſſe populares uolunt, ob eamq. cauſſam

bis millies centies ſeſtertium, ut ſcripſit Vellius, id eſt, ut nunc loquimur, milliones ſex, & ſcutatorum trecenta millia. Pli. lib. 33. cap. 3.

abſtinentia beneuolentiam multitudinis conciliat.

cauſſam aut agrariam rem tentant, ut poſſeſſores ſuis ſedibus pellantur, aut pecunias creditas debitoribus condonandas putant; labefactant fundamenta reip. concordiam primum tollunt, quae eſſe non poteſt, cum alijs adimuntur, alijs condonantur pecuniae; deinde aequitatem, quae tollitur omnis, ſi habere ſuum cuique non licet. id enim eſt proprium, ut ſupra dixi, ciuitatis, atque urbis, ut ſit libera, & non ſolicita ſuae rei cuiuſque cuſtodia. Atque in hac pernicie reip. ne illam quidem conſequuntur. quam putant, gratiam. nam cui res erepta eſt, inimicus; cui data eſt, etiam diſſimulat ſe accipere uoluiſſe; & maxima in pecunijs creditis occultat ſuum gaudium, ne uideatur non fuiſſe ſoluendo. at uero ille, qui accipit iniuriam, & meminit, & praeſefert dolorem ſuum. Nec, ſi plures ſunt ij, quibus improbe datú eſt, quam illi, quibus iniuſte ademptum eſt, iccirco plus etiam ualent. non enim numero haec iudicantur, ſed pondere. quam autem habet aequitatem, ut agrum, multis annis, aut etiam ſaeculis ante poſſeſſum, qui nullum habuit, habeat, qui autem habuit, amittat? at propter hoc iniuriae genus Lacedaemonij Lyſandrum Ephorum expulerunt, Agin regem, quod numquam antea apud eos acciderat, necauerunt. ex quo eo tempore tantae diſcordiae ſecutae ſunt, ut tyráni exiſterent, et optimates exterminarentur, et praeclariſſime conſtituta reſp. dilaberetur. nec uero ſolum ipſa cecidit,

concordia fundamentum reip.

ut conſeruentur non modo ciues, uerum aedificia quoque.

praeclarum ducem, optimeque de rep. meritum.

Lycurgi legibus.

cidit, ſed etiam reliquam Graeciam euertit contagionibus malorum, quae a Lacedaemonijs profectae manarũt latius. Quid? noſtros Gracchos, Ti. Gracchi, ſummi uiri, filios, Africani nepotes, nonne agrariae contentiones perdiderunt? At uero Aratus Sicyonius iure laudatur, qui, cum eius ciuitas quinquaginta annos a tyrannis teneretur, profectus Argis Sicyonem, clandeſtino introitu urbe eſt potitus; cumq. tyrannum Nicoclem improuiſo oppreſſiſſet, ſexcentos exſules, qui fuerant eius ciuitatis locupletiſſimi, reſtituit, remq. pub. aduentu ſuo liberauit. ſed, cum magnam animaduerteret in bonis, & poſſeſſionibus difficultatem; quod & eos, quos & ipſe reſtituerat, quorum bona alij poſſederant, egere iniquiſſimum arbitrabatur; et quinquaginta annorũ poſſeſſiones mouere, non nimis aequum putabat; propterea quod tam longo ſpatio multa hereditatibus, multa emptionibus, multa dotibus detinebantur: ſine iniuria, iudicauit, neque illis adimi, neque his non ſatisfieri, quorum illa fuerant, oportere. cum igitur ſtatuiſſet opus eſſe ad eam rem conſtituendam pecunia, Alexandriam ſe proficiſci uelle dixit, remq. integram ad reditum ſuum iuſſit eſſe: isq. celeriter ad Ptolemaeum, ſuum hoſpitem, uenit, qui tum regnabat alter poſt Alexandriam conditá: cui cum expoſuiſſet, patriam ſe liberare uelle, cauſſamq. docuiſſet; a rege opulento uir ſummus facile impetrauit, ut grandi pecunia adiuuaretur:

maioris: cuius ex filia Cornelia Ti. Gracchus duos filios ſuſcepit, Tiberiũ & Caium.

quam

quam cum in Sicyonem attuliſſet, adhibuit ſibi in conſilium quindecim principes, cum quibus cauſſas cognouit & eorum, qui aliena detinebant, & eorum, qui ſua amiſerant, praefecitq. aeſtimãdis poſſeſſionibus, & uti perſuaderent alijs, ut pecuniam accipere mallent, & poſſeſſionibus cederent; alijs, ut commodius putarent, numerari ſibi quod tanti eſſet, quam ſuum recuperare. ita perfectum eſt, ut omnes, conſtituta concordia, ſine querella diſcederent. O uirum magnum, dignumque, qui in noſtra rep. natus eſſet. ſic par eſt agere cum ciuibus, non, ut bis iam uidimus, haſtam in foro ponere, & bona ciuium uoci ſubijcere praeconis. at ille Graecus, id quod fuit ſapientis, & praeſtantis uiri, omnibus conſulendum putauit: eaq. eſt ſumma ratio, & ſapientia ſummi ciuis, commoda ciuium defendere, non diuellere, atque omnes aequitate eadem continere. Habitent gratis in alieno. quid ita? ut, cum ego emerim, aedificauerim, tuear, impendam, tu me inuito fruare meo? quid eſt aliud, alijs ſua eripere, alijs dare aliena? Tabulae uero nouae quid habent argumenti, niſi ut emas mea pecunia fundum, & eum tu habeas, ego non habeam pecuniam? Quamobrem, ne ſit aes alienum, quod reip. noceat, prouidendum eſt: quod multis rationibus caueri poteſt, ſi hoc non fuerit, ut locupletes ſuum perdant, debitores lucrentur alienum. nec enim ulla res uehemen-

Sylla primum, dein de Caeſare dominantibus.

debitam pecuniam largientes.

fides maxime remp. continet. tius remp. continet, quam fides, quae eſſe nulla poteſt, niſi erit neceſſario ſolutio rerum creditarum. numquam enim uehementius actum eſt, quam me conſule, ne ſolueretur: armis, & caſtris tentata res eſt ab omni genere hominum, & ordine. quibus ſic reſtiti, ut hoc tantum malum de rep. tolleretur. numquam nec maius aes alienum fuit; nec melius, nec facilius diſſolutum eſt. fraudandi enim ſpe ſublata, ſoluendi neceſſitas conſecuta eſt. At uero hic noſter uictor, nunc quidem uictus, quae cogitarat, ea perfecit, cum eius iam nihil intereſſet. tanta in eo peccandi libido fuit, ut hoc ipſum eum delectaret, peccare, etiam ſi cauſſa non eſſet. Ab hoc igitur genere largitionis, ut alijs detur, alijs auferatur, aberunt ij, qui remp. tuebuntur: in primisque operam dabunt, ut iuris & iudiciorum aequitate ſuum quiſque teneat; & neque tenuiores propter imbecillitatem circumueniantur, neque locupletibus ad ſua uel tenenda, uel recuperanda obſit inuidia. praeterea, quibuſcumque rebus uel belli, uel domi poterunt, remp. augeant imperio, agris, uectigalibus. haec magnorum hominum ſunt: haec apud maiores noſtros factitata: haec genera officiorum qui perſequuntur, cum ſumma utilitate reip. magnam ipſi adipiſcentur & gratiam, & gloriam. In his autem utilitatum praeceptis Antipater Tyrius, Stoicus, qui Athenis nuper eſt mortuus, duo praecepta cenſet eſſe a Panaetio

[Margin notes: a Catilina. — interfectus a Bruto, Caſſio, alijs. — pro ī bello, antique, & uſitate dictum, paullo tamē durius. domi, militiae, dixit. lib. de ſenectute.]

naetio praetermiſſa, ualetudinis curationē; & pecuniae. quas res a ſummo philoſopho praeteritas arbitror, quod eſſent faciles: ſunt certe utiles. Sed *ualetudo ſuſtētatur notitia ſui corporis, & obſeruatione earū rerū, quae res aut prodeſſe ſoleant, aut obeſſe; & continentia in uictu omni, atque cultu, corporis tuendi cauſſa, et praetermittendis uoluptatibus; poſtremo arte *eorum, quorum ad ſciētiam haec pertinent. Res autem familiaris quaeri debet ijs rebus, a quibus abeſt turpitudo, conſeruari autem diligentia, & parſimonia, ijſdem etiam rebus augeri. has res commodiſſime Xenophon Socraticus perſecutus eſt in eo libro, qui Oeconomicus inſcribitur: quem nos, iſta fere aetate cum eſſemus, qua es tu nunc, e graeco in latinum *conuertimus. Sed utilitatem comparatio (quoniā hic locus erat quartus a Panaetio praetermiſſus) ſaepe eſt neceſſaria. nam & corporis commoda cum externis, et externa cum corporis, et ipſa inter ſe corporis, & externa cum externis comparari ſolent. Cum externis corporis hoc modo comparantur; ualere ut malis, quam diues eſſe: cum corporis externa, hoc modo; diues eſſe potius, quam maximis corporis uiribus. Ipſa inter ſe corporis comparantur ſic: bona ualetudo uoluptati anteponatur, uires celeritati. Externorum autem, ut gloria diuitijs, uectigalia urbana ruſticis: ex quo genere comparationis illud eſt Catonis ſenis: a quo cum quaereretur, quid maxime in re familiari

ualetudinis tuendae ratio.

medicorū.

res familiaris unde cōparanda.

non ſatis egregie, ut putat diuus Hieronymus.

M. TVLLII CICERONIS OFFICIORVM AD MARCVM FILIVM

LIBER III.

P. SCIPIONEM, *Marce fili, eum, qui primus Africanus appellatus eſt, dicere ſolitum, ſcripſit Cato, qui fuit fere eius aequalis, nũquam ſe minus otioſum eſſe, quam cum otioſus; nec minus ſolum, quá cum ſolus eſſet. magnifica uero uox, & magno uiro, & ſapiente digna, quae declarat, illum & in otio de negotijs cogitare, & in ſolitudine ſecum loqui ſolitum; ut neque ceſſaret umquam, & interdum colloquio alterius non egeret. itaque duae res, quae languorem afferunt ceteris, illum acuebant, otium, & ſolitudo. Vellem, & nobis hoc idem uere dicere liceret: ſed, ſi minus imitatione tantá ingenij praeſtantiam conſequi poſſumus, uoluntate certe proxime accedimus. nam &, a rep. forenſibusq. negotijs armis impijs, uiq. prohibiti, otium perſequimur: &, ob eam cauſſam urbe relicta, rura peragrantes, ſaepe ſoli ſumus. ſed nec otium hoc cum Africani otio, nec ſolitudo cum illa comparanda eſt. ille enim, requieſcens a rep. pulcherrimis muneribus, otium ſibi ſumebat aliquando, & a coetu hominum, frequentiaq. interdum, tamquam in portum, ſe in ſolitudinem recipiebat: noſtrum autem otium negotij inopia, nec*

qui tamen Scipioni parum amicus eſſe creditus eſt. Liuius.

quodam enim modo licet, ſed non aeque, ut illi: quod & ille ingenio praeſtiterit, & meliora tempora fuerit.

re-

ſolueret, (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi ſpem auferebat) ſic ea, quae Panaetius praetermiſiſſet, & non perfeciſſet, propter eorú, quae feciſſet, praeſtantiam neminem eſſe perſecutum. Quamobrem de iudicio Panaetij dubitari nõ poteſt. Recte ne autem hanc tertiam partem ad exquirendum officium adiunxerit, an ſecus, de eo fortaſſe dubitari poteſt. nam ſiue honeſtum ſolum bonum eſt, ut Stoicis placet, ſiue, quod honeſtum eſt, id ita ſummum bonum eſt, quemadmodum Peripatcticis noſtris uidetur, ut omnia ex altera parte collocata, uix minimi momenti inſtar habeant, dubitandum non eſt, quin numquam poſſit utilitas cum honeſtate contendere. itaque accepimus, Socratem ſolitum exſecrari eos, qui primum haec, natura cohaerentia, opinione diſtraxiſſent. cui quidem ita ſunt Stoici aſſenſi, ut etiam, quidquid honeſtum eſſet, id utile eſſe cenſerent; nec utile quidquam, quod non honeſtum. Quod ſi is eſſet Panaetius, qui uirtutem propterea colendam diceret, quod ea efficiens utilitatis eſſet; ut ij, qui res expetendas uel uoluptate, uel indolentia metiuntur: liceret ei dicere, honeſtaté aliquando cum utilitate pugnare. ſed cum ſit is, qui id ſolum bonum iudicet, quod honeſtum ſit; quae autem huic repugnent ſpecie quadam utilitatis, eorú neque acceſſione meliorem uitam fieri, nec diſceſſione peiorem: non uidetur huiuſmodi debuiſſe de ſide rationem introducere; in qua, quod utile uideretur,

quoque ad Lentulum, Periucundae.

de ſummo bono controuerſia ſe re nulla eſt inter Stoicos, & Peripateticos.

Epicurei.

Stoicorum opinio.

deretur, cum eo, quod honeſtum eſt, comparetur. etenim, quod ſummum bonum a Stoicis dicitur, conuenienter naturae uiuere, id habet hanc ut opinor, ſententiam, naturam cum uirtute congruere ſemper; cetera autem, quae ſecundum naturam eſſent, ita legere, ſi ea uirtuti non repugnarent. quod cum ita ſit, putant quidam hanc comparationem recte non eſſe introductam, nec omnino de eo genere quidquam praecipiẽdum fuiſſe. Atque illud quidem honeſtum, quod proprie, uereq. dicitur, id in ſapientibus eſt ſolis, neque a uirtute diuelli umquam poteſt: in ijs autem, in quibus ſapientia perfecta non eſt, ipſum illud quidem perfectum honeſtum nullo modo eſſe poteſt, ſimilitudinis honeſti eſſe poſſunt. Haec igitur omnia officia, de quibus his libris diſputamus, media Stoici appellant; & ea communia ſunt, & late patent: quae & ingenij bonitate multi aſſequuntur, & progreſſione diſcendi. Illud autem, quod rectum ijdem appellant, perfectum, atque abſolutum eſt, &, ut ijdem dicunt, omnes numeros habet, nec, praeter ſapientem, cadere in quemquam poteſt. cum autem aliquid actum eſt, in quo media officia comparantur, id cumulate uidetur eſſe perfectum: propterea quod uulgus, quid abſit a perfecto, fere non ex toto intelligit; quatenus autem intelligit, nihil putat praetermiſſum. quod autem in poematibus, & in picturis uſu uenit, in alijsq. compluribus, ut delectentur imperiti,

honeſtum quod uere dicitur, in ſapientibus eſt ſolis.

perfectum officium in unum ſapiẽtem cadit.

riti, laudentq. ea, quae laudanda non ſint; ob eam, credo, cauſſam, quod inſit in his aliquid probi, quod capiat ignaros, qui quidem, quid in unaquaque re uitij ſit, nequeant iudicare. itaque, cum ſint docti a peritis, deſiſtunt facile a ſentẽtia. haec igitur officia, de quibus his libris diſſerimus, quaſi ſecunda quaedam honeſta dicunt eſſe, non ſapientum modo propria, ſed cum omni hominum genere communia: itaque ij omnes, in quibus eſt uirtutis indoles, commouentur. Nec uero, cum duo Decij, aut duo Scipiones, fortes uiri, commemorantur, aut cum Fabricus, aut Ariſtides iuſtus nominatur, aut ab illis fortitudinis, aut ab his iuſtitiae, tanquam a ſapientibus, petitur exẽplum. nemo enim horum ſic ſapiens, ut ſapientem intelligi hic uolumus: nec ij, qui ſapientes habiti ſunt, & nominati, M. Cato, & C. Laelius, ſapientes fuerunt; nec illi quidem ſeptem; ſed ex mediorum officiorum frequentia ſimilitudinem quandam gerebant, ſpeciemq. ſapientum. Quocirca nec id, quod uere honeſtum eſt, fas eſt cum utilitatis ratione comparari; nec id quidem, quod communiter appellamus honeſtum, quodq. colitur ab ijs, qui bonos ſe uiros haberi uolunt, cum emolumentis umquam eſt comparandum. tamq. id honeſtum, quod in noſtram intelligentiam cadit, tuendum, conſeruandumq. eſt nobis, quam id, quod proprie dicitur, uereq. eſt honeſtum, ſapientibus. aliter enim teneri non poteſt, ſi qua ad uir-

alij legunt, ijdẽ. utrumque recte.

quia pro re pub. mortẽ libenter oppetiuerunt.

quod medium Stoici appellãt.

tutem eſt facta progreſſio. Sed haec quidem de iјs, qui conſeruatione officiorum exiſtimantur boni. Qui autem omnia metiuntur emolumentis, & commodis, neque ea uolunt praeponderari honeſtate, hi ſolent in deliberando honeſtum cum eo, quod utile putant, comparare; boni uiri non ſolent. itaque exiſtimo Panaetium, cum dixerit homines ſolere in hac comparatione dubitare; hoc ipſum ſenſiſſe, quod dixerit, ſolere modo, non etiam oportere. etenim non modo pluris putare, quod utile uideatur, quam quod honeſtum, ſed haec etiam inter ſe comparare, et in his dubitare, turpiſſimum eſt. Quid eſt ergo, quod non numquam addubitationem afferre ſoleat, conſiderandumq. uideatur? credo, ſi quando dubitatio accidit, quale ſit id, de quo conſideretur. ſaepe enim tempore fit, ut, quod plerumque turpe haberi ſoleat, inueniatur non eſſe turpe. exempli cauſſa ponatur aliquid, quod pateat latius. Quod poteſt eſſe maius ſcelus, quam non modo hominem, ſed etiam familiarem occidere? num igitur ſe obſtrinxit ſcelere, ſi quis tyrannum occidit quamuis familiarem? populo quidem Romano non uidetur: qui ex omnibus praeclaris factis illud pulcherrimum exiſtimat. uicit igitur utilitas honeſtatem: immo uero honeſtas utilitatem ſecuta eſt. itaque, ut ſine ullo errore diiudicare poſſimus, ſi quando cum illo, quod honeſtum intelligitur, pugnare id uidebitur, quod appellamus utile; formula

honeſtum & utile inter ſe comparare, turpiſſimum.

de praeterito loquitur, quia iã Caeſaris necem latenter ſignificauit.

mula quaedam conſtituenda eſt; quam ſi ſequemur in comparatione rerum, ab officio numquam recedemus. erit autem haec formula Stoicorum rationi diſciplinaeq; maxime conſentanea, quam quidem in his libris propterea ſequimur, quod, quamquam a ueteribus Academicis, & Peripateticis noſtris, qui quondam ijdem erant, qui Academici, quae honeſta ſunt, anteponuntur ijs, quae uidentur utilia, tamen ſplendidius haec ab eis diſſeruntur, quibus, quidquid honeſtum eſt, idem utile uidetur, nec utile quidquam, quod non honeſtum, quam ab ijs, quibus eſt honeſtum aliquod non utile, aut utile non honeſtum. nobis autem noſtra Academia magnam licentiam dat, ut, quodcumque maxime probabile occurrat, id noſtro iure liceat defendere. ſed redeo ad formulam. Detrahere igitur aliquid alteri, & hominem hominis incommodo ſuum augere commodum, magis eſt contra naturam, quam mors, quam paupertas, quam dolor, quam cetera, quae poſſunt aut corpori accidere, aut rebus externis. nam principio tollit conuictum humanum, & ſocietatem. ſi enim ſic erimus affecti, ut propter ſuum quiſque emolumentum ſpoliet, aut uiolet alterum: diſrũpi neceſſe eſt eam, quae maxime eſt ſecũdum naturam, humani generis ſocietatem. ut, ſi unum quodque membrum ſenſum hunc haberet, ut poſſe putaret ſe ualere, ſi proximi membri ualetudinem ad ſe tranſduxiſſet, debilitari, & interire totũ cor

ſequitur enim uerisimilia, uerũ eſſe nihil affirmat.

paupertas, & dolor cõtra naturã.

ſocietas generis humani maxime eſt ſecundũ naturam.

pus neceſſe eſſet: ſic ſi unuſquiſque noſtrum rapiat ad ſe commoda aliorum, detrahatque, quod cuique poſſit, emolumenti ſui gratia; ſocietas hominum, & communitas euertatur neceſſe eſt. nam, ſibi ut quiſq. malit, quod ad uſum uitae pertineat, quam alteri acquirere, conceſſum eſt non repugnante natura. illud quidem natura non patitur, ut aliorum ſpolijs noſtras facultates, copias, opes augeamus. neque uero hoc ſolum natura, id eſt iure gentium, ſed & legibus populorum, quibus in ſingulis ciuitatibus reſp. continetur, eodem modo conſtitutum eſt, ut non liceret ſui commodi cauſſa nocere alteri. hoc enim ſpectant leges, hoc uolunt, incolumem eſſe ciuium coniunctionem: quam qui dirimunt, eos morte, exſilio, uinculis, damno coercent. atque hoc multo magis exigit ipſa naturae ratio, quae eſt lex diuina, & humana: cui parere qui uelit, (omnes autem parebunt, qui ſecundum naturam uolent uiuere) numquam committet, ut alienum appetat, & id, quod alteri detraxerit, ſibi aſſumat. etenim multo magis eſt ſecundum naturam celſitas animi, & magnitudo, itemq. comitas, iuſtitia, liberalitas, quam uoluptas, quam uita, quam diuitiae. quae quidem contemnere, & pro nihilo ducere, comparantem cum utilitate communi, magni animi, & excelſi eſt. detrahere autem alteri ſui commodi cauſſa, magis eſt contra naturam, quam mors, quam dolor, quam cetera generis eiuſdem: itemq.

ius gentiũ non diſcrepat à natura.

ſupplicij genera quattuor. mors, exſiliũ, uincula, damnum.

excelſus animus uoluptatem, uitam, diuitias contemnit.

magis eſt ſecundum naturam, pro omnibus gentibus, ſi fieri poſſit, conſeruandis, aut iuuandis maximos labores, moleſtiasq. ſuſcipere, imitantes Herculem illum, quem hominum fama, beneficiorum memor, in concilio caeleſtium collocauit, quam uiuere in ſolitudine non modo ſine ullis moleſtijs, ſed etiam in maximis uoluptatibus, abundantem omnibus copijs, ut excellas etiam pulchritudine, & uiribus: quocirca optimo quiſque ſplendidiſſimoq. ingenio longe illam uitam huic anteponit. ex quo efficitur, hominem naturae obedientem, homini nocere non poſſe. Deinde qui alterum uiolat, ut ipſe aliquid commodi conſequatur; aut nihil ſe exiſtimat contra naturam facere; aut magis fugiendum cenſet mortem, paupertatem, dolorem, amiſſionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quam facere cuiquam iniuriam. ſi nihil exiſtimat contra naturam fieri hominibus uiolandis: quid cum eo diſſeras, qui omnino hominem ex homine tollat? ſin fugiendum id quidem cenſet, ſed multo illa peiora, mortem, paupertatem, dolorem: errat in eo, quod ullum aut corporis, aut fortunae uitium, animi uitijs grauius exiſtimat. Ergo unum debet eſſe omnibus propoſitum, ut eadem ſit utilitas uniuſcuiuſque, & uniuerſorum: quam ſi ad ſe quiſque rapiat, diſſoluetur omnis humana conſociatio. atque ſi etiam hoc natura praeſcribit, ut homo homini, quicumque ſit, ob eam ipſam cauſſam tamen,

argumentū contra eos, qui alieno incommodo ſuum augent cōmodum.

animi uitia grauiora, quam corporis.

natura hominibus inter ipſos omnia communicat.

quod is homo ſit, conſultum uelit: neceſſe eſt ſecundum eandem naturam omnium utilitatem eſſe communem. quod ſi ita eſt; una continemur omnes, & eadem lege naturae. idq. ipſum ſi ita eſt; certe uiolare alterum lege naturae prohibemur. uerum autem primum: uerum igitur & extremum. Nam illud quidem abſurdum eſt, quod quidam dicunt, parenti ſe, aut fratri nihil detracturos commodi ſui cauſſa: aliam rationem eſſe ciuium reliquorum. hi ſibi nihil iuris, & nullam ſocietatem communis utilitatis cauſſa ſtatuũt eſſe cum ciuibus: quae ſententia omnem ſocietatẽ diſtrahit ciuitatis. Qui autem ciuium rationem dicunt eſſe habendam, externorum negant; hi dirimunt communem humani generis ſocietatem: qua ſublata, beneficentia, liberalitas, bonitas, iuſtitia funditus tollitur. quae qui tollunt, etiam

Societas inter homines a dijs conſtituta.

aduerſus deos immortales impij iudicandi ſunt. ab ijs enim conſtitutam inter homines ſocietatem euertunt: cuius ſocietatis arctiſſimum uinculum eſt, magis arbitrari eſſe contra naturam, hominem homini detrahere ſui commodi cauſſa, quam omnia incommoda ſubire uel externa, uel corporis, uel etiam ipſius animi, quae uacent iuſtitia.

Iuſtitia uirtutum omnium regina.

haec enim uirtus omnium eſt domina, & regina uirtutum. Forſitan quiſpiam dixerit: non ne igitur ſapiens, ſi fame ipſe conficiatur, abſtulerit cibum alteri homini, ad nullam rem utili? Minime uero. non enim mihi eſt uita mea utilior, quam animi

animi talis affectio, neminem ut uiolem commodi mei gratia. Quid? ſi Phalarim, crudelem tyrannum, & immanem, uir bonus, ne ipſe frigore conficiatur, ueſtitu ſpoliare poſſit, non ne faciat? Haec ad iudicandum ſunt facillima. nam ſi quid ab homine ad nullam partem utili utilitatis tuae cauſſa detraxeris, inhumane feceris, contraq. naturae legem. ſin autem is tu ſis, qui multam utilitatem reip. atque hominum ſocietati, ſi in uita remaneas, afferre poſſis; ſi quid ob eam cauſſam alteri detraxeris, non ſit reprehendendum. ſin autem id non ſit eiuſmodi; ſuum cuique incommodum ferendum eſt potius, quam de alterius commodis ſubtrahendum. Non igitur magis eſt contra naturam morbus, aut egeſtas, aut quid eiuſmodi, quam detractio, atque appetitio alieni, ſed communis utilitatis derelictio contra naturam eſt: eſt enim iniuſta: itaque lex ipſa naturae, quae utilitatem hominum conſeruat, & continet, decernit profecto, ut ab homine inerti, atque inutili ad ſapientem, bonum, fortemq. uirum transferantur res ad uiuendum neceſſariae; qui ſi occiderit, multum de communi utilitate detraxerit: modo hoc ita faciat, ut ne, ipſe de ſe bene exiſtimans, ſeſeq. diligens, hanc cauſſam habeat ad iniuriam. itaque ſemper officio fungatur, utilitati conſulens hominum, et ei, quam ſaepe commemoro, humanae ſocietati. Nam quod ad Phalarim attinet, perfacile iudicium eſt. nulla eſt enim

communis utilitas priuatae ante ponenda.

communis utilitatis derelictio contra naturã.

quae leuiſſima eſt: grauior autem ratio ſocietatis humanae.

ſocietas nobis cum tyrannis, ſed potius ſumma diſtractio: neque eſt contra naturam ſpoliare eum, ſi poſſis, quem honeſtum eſt necare. atque hoc omne genus peſtiferum, atque impium ex hominũ cõmunitate exterminandum eſt. etenim, ut membra quaedam amputantur, ſi & ipſa ſanguine, & tamquam ſpiritu carere coeperunt, & nocent reliquis partibus corporis: ſic iſta in figura hominis feritas, & immanitas belluae a communi tamquã humanitate corporis ſegregãda ẽſt. huius generis quaeſtiones ſunt omnes eae, in quibus ex tempore officium exquiritur. Eiuſmodi igitur credo res Panaetium perſecuturum fuiſſe, niſi aliquis caſus, aut occupatio conſilium eius praeueniſſet. ad quas ipſas conſultationes ex ſuperioribus libris ſatis multa praecepta ſunt, quibus perſpici poſſit, quid ſit propter turpitudinem fugiendum; quid ſit id, quod iccirco fugiendum non ſit, quia omnino turpe non eſt. Sed quoniam operi inchoato, prope tamen abſoluto, tamquam faſtigium imponimus, ut geometrae ſolent non omnia docere, ſed poſtulare, ut quaedam ſibi concedantur, quo facilius, quae uelint, explicent: ſic ego a te poſtulo, mi Cicero, ut mihi concedas, ſi potes, nihil praeter id, quod honeſtum ſit, eſſe propter ſe expetendum. ſin hoc non licet propter Cratippum: at illud certe dabis, quod honeſtum ſit, id eſſe maxime propter ſe expetendum. mihi utrumuis ſatis eſt; & cum hoc, tum illud probabilius uidetur.

tyrannum necare, honeſtum eſt.

qui ex Peripateticorũ ſentẽtia nõ putat, ut Stoici, ſolũ honeſtum

tur, nec praeterea quidquam probabile. Ac primum Panaetius in hoc loco defendendus eſt, quod non utilia cum honeſtis pugnare dixerit aliquando poſſe, (neque enim ei fas erat) ſed ea, quae uiderentur utilia. nihil uero utile, quod non idem honeſtum; nec honeſtum, quod non idem utile ſit; ſaepe teſtatur: negatq. ullam peſtem maiorem in uitam hominum inuaſiſſe, quam eorum opinionem, qui iſta diſtraxerint. itaque, non, ut aliquando anteponeremus utilia honeſtis, ſed ut ea ſine errore dijudicaremus, ſi quando incidiſſent, induxit eam, quae uideretur eſſe, non quae eſſet, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus, nullis adminiculis, ſed, ut dicitur, Marte noſtro. neque enim quidquam de hac parte poſt Panaetium explicatũ eſt, quod mihi probaretur, de ijs, quae in manus meas uenerunt. Cum igitur aliqua ſpecies utilitatis obiecta eſt, nos commoueri neceſſe eſt. ſed ſi, cum animum attenderis, turpitudinem uideas adiunctam ei rei, quae ſpeciem utilitatis attulerit: tunc utilitas non requirenda eſt; ſed intelligendum, ubi turpitudo ſit, ibi utilitatem eſſe non poſſe. quod ſi nihil eſt tam contra naturam, quam turpitudo; (recta enim, & conuenientia, & conſtantia natura deſiderat, aſpernaturq. contraria) nihilq. tam ſecundum naturã, quam utilitas: certe in eadem re utili turpitudo eſſe non poteſt. itemque, ſi ad honeſtatem nati ſumus; eaq. aut ſola expetenda eſt, (ut Zenoni

eſt

propter ſe expetendũ, ſed maxime propter ſe, non tamen ſolum.

ubi turpitudo, ibi utilitas eſſe non poteſt.

eſt uiſum) aut certe omni pondere grauior eſt habenda, quam reliqua omnia; quod Ariſtoteli placet: neceſſe eſt, quod honeſtum ſit, id eſſe aut ſolum, aut ſummum bonum; quod autem bonum, id certe utile; itaque, quidquid honeſtum, id utile. quare error hominum non proborum cum aliquid, quod utile uiſum eſt, arripuit, id continuo ſecernit ab honeſto. hinc ſicae, hinc uenena, hinc falſa teſtamenta naſcuntur, hinc furta, hinc peculatus, expilationes, direptionesq. ſociorum, & ciuium: hinc opum nimiarum potentiae non ferendae: poſtremo etiam in liberis ciuitatibus exſiſtunt regnandi cupiditates: quibus nihil nec taetrius, nec foedius excogitari poteſt. emolumenta enim rerum fallacibus iudicijs uident; poenam, nó dico legum, quas ſaepe perrumpunt, ſed ipſius turpitudinis, quae acerbiſſima eſt, non uident. Quamobrem hoc quidem deliberantium genus pellatur e medio, (eſt enim totum ſceleratum, & impium) qui deliberant, utrum id ſequantur, quod honeſtum eſſe uideant, an ſe ſcientes ſcelere contaminent. in ipſa enim dubitatione facinus ineſt, etiam ſi ad id non peruenerint. ergo ea deliberanda omnino non ſunt, in quibus eſt turpis ipſa deliberatio. Atque etiam in omni deliberatione, celandi, & occultandi ſpes, opinioq. remouenda eſt. ſatis enim nobis (ſi modo in philoſophia aliquid profecimus) perſuaſum eſſe debet, ſi omnes deos, hominesq. celare poſſimus, nihil tamen auare, nihil

Solum, ut Stoicis, ſummum, ut Ariſtoteli placet.

taetrũ oppónitur claro, foedum pulchro.

turpis etiã quandoque deliberatio.

delictis etiã occultis abſtinendum.

nihil iniuſte, nihil libidinoſe, nihil incontinenter eſſe faciendum. hinc ille Gyges inducitur a Platone: qui, cum terra diſceſſiſſet magnis quibuſdam imbribus, in illum hiatum deſcendit, aeneumq. equum, ut ferunt fabulae, animaduertit, cuius in lateribus fores eſſent: quibus apertis, hominis mortui uidit corpus magnitudine inuſitata, anulumq. aureum in digito: quem ut detraxit, ipſe induit. erat autem regius paſtor. tum in concilium paſtorum ſe recepit. ibi cum palam eius anuli ad palmam conuerterat, a nullo uidebatur, ipſe autem omnia uidebat: idem rurſus uidebatur, cum in lucem anulum inuerterat. itaque hac opportunitate anuli uſus, reginae ſtuprú intulit; eaq. adiutrice regem dominum interemit, ſuſtulitq. quos obſtare arbitrabatur: nec in his quiſquam eum facinoribus potuit uidere. ſic repente anuli beneficio rex ortus eſt Lydiae. Hunc igitur ipſum anulum ſi habeat ſapiens, nihil plus ſibi licere putet peccare, quam ſi non haberet. honeſta enim bonis uiris, non occulta, quaeruntur. Atque hoc loco philoſophi quidam, minime mali illi quidem, ſed non ſatis acuti, fictam, & commenticiam fabulam dicunt prolatam a Platone. quaſi uero ille aut factum id eſſe, aut fieri potuiſſe defendat. Haec eſt uis huius anuli, & huius exempli; ſi nemo ſciturus, nemo ne ſuſpicaturus quidem ſit, cum aliquid diuitiarum, potentiae, dominationis, libidinis cauſſa feceris, ſi id dijs, hominibusq.

uacuum illud in anulo, quo gemma includitur.

nihil enim dijs, & hominibus ig notú ſemper eſſe po teſt.

minibusq. futurum ſit ſemper ignotum, ſis ne facturus. negãt id fieri poſſe. quamquam non poteſt id quidem: ſed quaero, quod negant poſſe, id ſi poſſet, quidnam facerent? urgent ruſtice ſane; negant enim poſſe, & in eo perſtant: hoc uerbum quid ualeat, non uidẽt. cum enim quaerimus, ſi poſſint celare, quid facturi ſint; nõ quaerimus, poſſint ne celare, ſed tamquam tormẽta quaedam adhibemus, ut, ſi reſponderint, ſe impunitatẽ propoſita, facturos, quod expedit, facinoroſos ſe eſſe fateantur; ſi negent, omnia turpia per ſe ipſa fugienda eſſe cõcedant. ſed iam ad propoſitum reuertamur. Incidunt ſaepe multae cauſſae, quae cõturbant animos utilitatis ſpecie, non, cum hoc deliberetur, relinquenda ne ſit honeſtas propter utilitatis magnitudinem; (nam id quidem improbum eſt) ſed illud, poſſit ne id, quod utile uideatur, fieri non turpiter. Cum Collatino Tarquinio collegae Brutus imperiũ abrogabat, poterat uideri facere id iniuſte: fuerat enim in regibus expellendis ſocius Bruti, conſiliorum etiam adiutor. cum autem cõſilium hoc principes cepiſſent, cognationẽ Superbi, nomenq. Tarquiniorum, & memoriam regni eſſe tollendam; quod erat utile patriae conſulere, id erat ita honeſtum, ut etiam ipſi Collatino placere deberet. itaque utilitas ualuit propter honeſtatem: ſine qua nec utilitas quidẽ eſſe potuiſſet. At in eo rege, qui urbem condidit, non ita. ſpecies enim utilitatis animum pepulit eius: cui cum uiſum eſſet utilius,

in conſulatu.

unum regẽ expulit Brutus, ſed in poſterũ omnem ſuſtulit regnandi cõſuetudinem.

ut pote ciui patriae ſtudioſo.

ſolum

ſolum ſe, quam cum altero, regnare, fratrem interemit. omiſit hic & pietatem, & humanitatē, ut id, quod utile uidebatur, neque erat, aſſequi poſſet. & tamen muri cauſſam oppoſuit ſpeciem honeſtatis, nec probabilem, nec ſatis idoneam. peccauit igitur, pace uel Quirini, uel Romuli dixerim. Nec tamen noſtrae nobis utilitates omittendae ſunt, alijsq. tradendae, cum his ipſi egeamus: ſed ſuae cuique utilitati, quod ſine alterius iniuria fiat, ſeruiendum eſt. ſcite Chryſippus, ut multa; Qui ſtadium, inquit, currit, eniti, & contendere debet, quam maxime poſſit, ut uincat; ſupplantare eum, quicum certet, aut manu depellere nullo modo debet. ſic in uita ſibi quemque petere, quod pertineat ad uſum, non iniquum eſt; alteri ſurripere, ius non eſt. Maxime autem perturbantur officia in amicitijs, quibus & non tribuere, quod recte poſſis, & tribuere, quod non ſit aequum, contra officium eſt. ſed huius generis totius breue, & non difficile praeceptum eſt. quae enim uidentur utilia, honores, diuitiae, uoluptates, & cetera generis eiuſdem, haec amicitiae nũquam anteponenda ſunt. at neque contra remp. neque contra iuſiurandum, ac fidem, amici ſui cauſſa uir bonus faciet; nec ſi iudex quidem erit de ipſo amico. ponit enim perſonam amici, cum induit iudicis. tantum dabit amicitiae, ut ueram amici cauſſam eſſe malit; ut perorandae litis tempus, quoad per leges liceat, accommodet. cum

legē enim Romulus tulerat, ne quis moenia tranſiliret.

perturbantur officia in amicitijs.

ponit amici perſonā, qui iudicis induit.

uero

uero iurato dicenda ſententia ſit, meminerit deum ſe adhibere teſtem, id eſt, ut ego arbitror, mentem ſuam, qua nihil homini dedit ipſe deus diuinius. itaque praeclarum a maioribus accepimus morem rogandi iudicis, ſi eum teneremus, Quae ſalua fide facere poſsit. *haec rogatio ad ea pertinet, quae paullo ante dixi honeſte amico a iudice poſſe concedi. nã ſi omnia facienda ſint, quae amici uelint; non amicitiae tales, ſed cõiurationes putandae ſunt. loquor autem de communibus amicitijs. nam in ſapientibus uiris atque perfectis nihil poteſt eſſe tale. Damnum, & Pythiam, Pythagoreos, ferunt hoc animo inter ſe fuiſſe, ut, cum eorum alteri Dionyſius tyrannus diem necis deſtinauiſſet, & is, qui morti addictus eſſet, paucos ſibi dies commendandorum ſuorum cauſſa poſtulauiſſet, uas factus ſit alter eius ſiſtendi; ut, ſi ille non reuertiſſet ad diem, moriendum eſſet ſibi ipſi. qui cum ad diem ſe recepiſſet, admiratus eorum fidem tyrannus, petiuit, ut ſe in amicitiam tertium adſcriberent. Cum igitur id, quod utile uidetur in amicitia, cum eo, quod honeſtum eſt, comparatur: iaceat utilitatis ſpecies, ualeat honeſtas. cum autem in amicitia, quae honeſta non ſunt, poſtulabuntur: religio, & fides anteponatur amicitiae: & ſic habebitur is, quem exquirimus, delectus officij. Sed utilitatis ſpecie in rep. ſaepiſſime peccatur, ut in Corinthi diſturbatione noſtri, durius etiam Athenienſes,*

mente humana nihil diuinius.

par amicorum, quos celebrauit antiquitas. lib. 1. & 2. de Fin. Valerius Max. l. 4, cap. 7. Hyginius cap. 257. Lact. 1. l. 5. c. 18.

religio, & fides anteponantur amicitiae.

ſes, qui ſciuerunt, ut Aeginetis, qui claſſe uale bant, pollices praeciderentur. hoc uiſum eſt utile. nimis enim imminebat propter propinquitatem Aegina Piraeeo. ſed nihil, quod crudele, utile. eſt enim hominum naturae, quam ſequi debemus, maxime inimica crudelitas. Male etiam, qui peregrinos urbibus uti prohibent, eosq. exterminant, ut Petronius apud patres noſtros, Papius nuper. nam eſſe pro ciue, qui ciuis non ſit, rectum eſt non licere; quam tulerunt legem ſapientiſſimi conſules, Craſſus, & Scaeuola: uſu uero urbis prohibere peregrinos, ſane inhumanum eſt. illa praeclara, in quibus publicae utilita tis ſpecies prae honeſtate cõtemnitur. plena exem plorum eſt noſtra reſp. cum ſaepe alias, tum maxi me bello Punico ſecundo; quae, Cannenſi calamitate accepta, maiores animos habuit, quam umquam rebus ſecundis. nulla fuit timoris ſignificatio, nulla mentio pacis. tanta uis eſt honeſti, ut ſpe ciem utilitatis obſcuret. Athenienſes cum Perſarum impetum nullo modo poſſent ſuſtinere, ſtatuerentque, ut, urbe relicta, coniugibus, & liberis Troezene depoſitis, naues conſcenderent, libertatemq. Graeciae claſſe defenderent, Cyrſilum quendam ſuadentem, ut in urbe manerent, Xerxemq. reciperent, lapidibus obruerunt. atque ille ſequi utilitatem uidebatur; ſed ea nulla erat repugnante honeſtate. Themiſtocles poſt uictoriam eius belli, quod cum Perſis fuit, dixit in concione,

leges Petronia & Papia de ciuibus exterminandis.

Themiſtocle ſuadẽte.

cione, ſe habere conſilium reip. ſalutare, ſed id ſciri opus non eſſe: poſtulauit, ut aliquem populus daret, quicum communicaret. datus eſt Ariſtides. huic ille claſſem Lacedaemoniorum, quae ſub ducta eſſet ad Gytheum, clam incendi poſſe: quo facto frangi Lacedaemoniorum opes neceſſe eſſet. quod Ariſtides cum audiuiſſet, in concionem magna exſpectatione uenit, dixitq. perutile eſſe conſilium, quod Themiſtocles afferret, ſed minime honeſtum. itaque Athenienſes, quod honeſtum non eſſet, id ne utile quidem putarunt, totamq. eam rem, quam ne audiuerant quidem, auctore Ariſtide repudiauerunt. Melius hi, quam nos, qui piratas immunes, ſocios uectigales habemus. Maneat ergo, quod turpe ſit, id numquam eſſe utile, ne tum quidem, cum id, quod eſſe utile putes, adipiſcare. hoc enim ipſum utile putare, quod turpe ſit, calamitoſum eſt. Sed incidunt, ut ſupra dixi, ſaepe cauſſae, cum repugnare utilitas honeſtati uideatur: ut animaduertendum ſit, repugnet ne plane, an poſſit cum honeſtate coniungi. eius generis hae ſunt quaeſtiones. ſi, exempli gatia, uir bonus, ab Alexandria profectus Rhodum, magnum frumenti numerum aduexerit in Rhodiorum inopia, & fame, ſummaq. annonae caritate; ſi idem ſciat complures mercatores ab Alexandria ſoluiſſe, nauesq. in curſu frumento onuſtas petentes Rhodum uiderit; dicturus ne ſit id Rhodijs, an ſilentio ſuum quamplurimum uenditurus.

Demoſthenes in oratione de corona.

uide Plutarchum in uita Pōpeij.

libenter utitur exemplis: quia rem illuſtrant, ubi ratio paullo uidetur obſcurior.

diturus. ſapientem, & bonum uirum fingimus: de eius deliberatione, & cõſultatione quaerimus; qui celaturus Rhodios non ſit, ſi id turpe iudicet; ſed dubitet, an turpe nõ ſit. In huiuſmodi cauſſis aliud Diogeni Babylonio uideri ſolet, magno, & graui Stoico; aliud Antipatro, diſcipulo eius, homini acutiſſimo; Antipatro, omnia pateſacienda, ut ne quid omnino, quod uẽditor norit, emptor ignoret; Diogeni, uenditorem, quatenus iure ciuili conſtitutum ſit, dicere uitia oportere, cetera ſine inſidijs agere, et, quoniã uendat, uelle quamoptime uendere. aduexi, expoſui; uendo meum non pluris, quam ceteri; fortaſſe etiam minoris, cum maior eſt copia: cui fit iniuria? Exoritur Antipatri ratio ex altera parte. Quid agis? tute, cum hominibus conſulere debeas, & ſeruire humanae ſocietati; eaq. lege natus ſis, ut ea habeas principia naturae, quibus parere, & quae ſemper ſequi debeas; ut utilitas tua, cõmunis utilitas ſit; uiciſſim, et aeque communis utilitas, tua ſit: celabis homines, quid ijs adſit et cõmoditatis, & copiae? Reſpondebit Diogenes fortaſſe ſic. Aliud celare, aliud eſt tacere. neque ego nũc te celo, ſi tibi nõ dico quae natura deorũ ſit, quis ſit finis bonorum, quae tibi plus prodeſſent cognita, quam tritici uilitas: ſed nõ, quidquid tibi audire utile eſt, id mihi dicere neceſſe eſt. Immo uero, inquit ille, neceſſe eſt: ſiquidẽ inter homines natura meminiſti coniũctã ſocietatẽ. Memini, inquit ille: ſed nũ iſta ſocietas talis eſt, ut nihil ſuũ

quod non ita late patet, ut ius gẽtium, id eſt naturae.

naturae prĩcipia ſequi debemus.

K cuiuſ-

cuiuſque ſit? quod ſi ita eſt, nec uendendum quidē quidquam eſt, ſed donandum. Vides in hac tota diſceptatione non illud dici: quamuis hoc turpe ſit, tamen, quoniam expedit, faciam: ſed ita expedire, ut turpe non ſit: ex altera autem parte, ea re, quia turpe ſit, non eſſe faciendum. Vendat aedes uir bonus propter aliqua uitia, quae ipſe norit, ceteri ignorent: peſtilentes ſint, & habeantur ſalubres: ignoretur, in omnibus cubilibus apparere ſerpētes: male materiatae, ruinoſae: ſed hoc praeter dominum nemo ſciat: quaero, ſi hoc emptoribus uenditor non dixerit, aedesq. uendiderit pluris multo, quam ſe uenditurum putarit: num id iuſte, an improbe fecerit? ille uero, inquit Antipater, improbe facit. quid enim eſt aliud, erranti uiam non monſtrare, quod Athenis exſecrationibus publicis ſancitum eſt, ſi hoc non eſt, emptorē pati ruere, & per errorem in maximam fraudem incurrere? plus etiam eſt, quam uiam non monſtrare. nam eſt ſcientem in errorem alterum inducere. Diogenes contra: Num te emere coegit, qui ne hortatus quidem eſt? ille, quod non placebat, proſcripſit: tu, quod placebat, emiſti. Quod ſi, qui proſcribunt uillam bonam, ut ipſi aſſerunt, beneq. aedificatam, nō exiſtimantur feſelliſſe, etiā ſi illa nec bona eſt, nec aedificata ratione: multo minus, qui domū non laudarunt. ubi enim iudiciū emptoris eſt, ibi fraus uenditoris quae poteſt eſſe? ſin autem dictum non omne praeſtandum eſt; quod dictum

haec erat Antipatri opinio.

ex quo uerſus Ennij lib. I.

dicta nō omnia praeſtanda.

dictum non eſt, id praeſtandum putas? quid uero eſt ſtultius, quam uenditorem eius rei, quam uendat, uitia narrare? quid autem tam abſurdum, quam, ſi domini iuſſu ita praeco praedicet, domum peſtilentem uendo? Sic ergo in quibuſdam cauſſis dubijs ex altera parte defenditur honeſtas: ex altera ita de utilitate dicitur, ut id, quod utile uideatur, non modo honeſtum facere ſit, ſed etiam, nõ facere, turpe. haec eſt illa, quae uidetur utilium fieri cum honeſtis ſaepe, diſſenſio. quae diiudicanda ſunt: non enim, ut quaereremus, expoſuimus, ſed ut explicaremus. Non igitur uidetur nec frumentarius ille Rhodius, nec hic aedium uenditor celare emptores debuiſſe. neque enim id eſt celare, quidquid reticeas: ſed cum, quod tu ſcias, id ignorare emolumenti tui cauſſa uelis eos, quorum interſit id ſcire. hoc autẽ celandi genus quale ſit, & cuius hominis, quis non uidet? certe non aperti, non ſimplicis eſt, non ingenui, non iuſti, non uiri boni; uerſuti potius, obſcuri, aſtuti, fallacis, malitioſi, callidi, ueteratoris, uafri. haec tot, et alia plura nõ ne inutile eſt uitiorum ſubire nomina? Quod ſi uituperandi ſunt, qui reticuerunt: quid de ijs exiſtimandum eſt, qui orationis uanitatem adhibuerunt? C. Canius, eques R. homo nec infacetus, & ſatis litteratus, cum ſe Syracuſas otiandi cauſſa, non negotiandi, ut ipſe dicere ſolebat, contuliſſet, dictitabat ſe hortulos aliquos uelle emere, quo inuitare amicos, & ubi ſe oblectare ſine interpella-

ſolũ honeſtum, ut Stoici, Cicero ſequitur. ſentit igitur cũ Antipatro.

nomẽ a beſtiis accepe rũt multae familiae, ut Canii, Ouii, Gallii, Porcii, Aſinii.

toribus poſſet. quod cum percrebuiſſet, Pythius ei quidam, qui argētariam faceret Syracuſis, dixit, uenales quidem ſe hortos non habere, ſed licere uti Canio, ſi uellet, ut ſuis: & ſimul ad cenā inuitauit in poſterū diem. cum ille promiſiſſet, tū Pythius, ut argentarius, qui eſſet apud omnes ordines gratioſus, piſcatores ad ſe conuocauit, & ab ijs petiuit, ut ante ſuos hortulos poſtera die piſcarentur; dixitque, quid eos facere uellet. ad cenam tēpore uenit Canius. opipare paratū erat conuiuium, cymbarū ante oculos multitudo. pro ſe quiſque, quod ceperat, afferebat. ante pedes Pythij piſces abijciebantur. tū Canius, quaeſo, inquit, quid eſt o Pythi, tantum ne piſcium? tantū ne cymbarum? & ille, quid mirū? inquit: hoc loco eſt, Syracuſis quid quid eſt piſcium: hic aquatio: hac uilla iſti carere non poſſunt. incenſus Canius cupiditate, contendit a Pythio, ut uēderet. grauate ille primo. quid multa? impetrat: emit homo cupidus, & locuples tanti, quanti Pythius uoluit, et emit inſtructos: nomina facit: negotium conficit. inuitat Canius poſtera die familiares ſuos: uenit ipſe mature: ſcalmū nullum uidet: quaerit ex proximo uicino, num feriae quaedā piſcatorum eſſent, quod eos nullos uideret. nullae, quod ſciā, inquit ille: ſed hic piſcari nulli ſolēt: itaq. heri mirabar, quid accidiſſet. ſtomachari Canius: ſed quid faceret? nō dum enim Aquillius, collega, et familiaris meus, protulerat de dolo malo formulas. in quibus ipſis, cū ex eo quaereretur, quid

Cōmentū ſimile de Egeſtaeis Siciliae populis, Atheniēſes ad bellum Syracuſanum hortātibus, narrat Thucydides li. 6. argētum enim non ſolum, ſed a finitimis populis commodato acceptum, oſtentarunt.

ī praetura, quod indicat oratio pro Cluen-

quid eſſet dolus malus; reſpondebat, cũ eſſet aliud ſimulatũ, aliud actũ. hoc quidem ſane luculenter, ut ab homine perito definiendi. ergo & Pythius, & omnes aliud agentes, aliud ſimulantes, perfidi, improbi, malitioſi ſunt. nullum igitur factum eorum poteſt utile eſſe, cum ſit tot uitijs inquinatũ. quod ſi Aquilliana definitio uera eſt: ex omni uita ſimulatio, diſſimulatioq. tollenda eſt. ita nec, ut emat melius, nec, ut uendat, quiſquam ſimulabit, aut diſſimulabit uir bonus. atque iſte dolus malus etiam legibus erat uindicatus; ut tutela XII *tab. et circumſcriptio adoleſcentium lege Plaetoria, et ſine lege, iudicijs, in quibus,* Ex fide bona, *additur. reliquorum autem iudiciorũ haec uerba maxime excellunt, in arbitrio rei uxoriae,* Melius, aequius: *in fiducia,* Vt inter bonos bene agier. *quid ergo? aut in eo, quod melius, aequius eſt, poteſt ulla pars ineſſe fraudis: aut, cum dicitur, Inter bonos bene agier, quidquam agi doloſe, aut malitioſe poteſt? dolus autem malus ſimulatione, & diſſimulatione, ut ait Aquillius, continetur. tollendum eſt igitur in rebus contrahendis omne mendaciũ. non licitatorem uenditor, nec, qui contra ſe liceatur, emptor opponet: uterque, ſi ad eloquẽdũ uenerit, non plus, quam ſemel. eloquetur. Q. quidem Scaeuola, P. filius, cũ poſtulaſſet, ut ſibi fundus, cuius emptor erat, ſemel indicaretur, idq. uẽditor ita feciſſet, dixit ſe pluris aeſtimare, addidit centum millia. nemo eſt, qui hoc uiri boni*

tio. ſic & in Topicis eũ appellauit.

perfidia, improbitate, malitia.

uir bonus neque ſimulat, neque diſſimulat.

tollendũ in reb. contrahendis omne mendacium.

aeſtimaretur.

niſuiſſe neget: ſapientis negant: ut ſi minoris, quam potuiſſet, uendidiſſet. Haec igitur eſt illa pernicies, quod alios bonos, alios ſapientes exiſtimant: ex quo Ennius: Nequidquam ſapere ſapientem, qui ſibi ipſi prodeſſe nequiret. uere id quidem, ſi, quid eſſet prodeſſe, mihi cum Ennio conueniret. Hecatonem quidem Rhodium, diſcipulum Panaetij, uideo in ijs libris, quos de officijs ſcripſit Q. Tuberoni, dicere, ſapientis eſſe, nihil contra mores, leges, inſtituta facientem; habere rationem rei familiaris: neque enim ſolum nobis diuites eſſe uolumus, ſed liberis, propinquis, amicis, maximeq. reip. ſingulorum enim facultates, & copiae, diuitiae ſunt ciuitatis. huic Scaeuolae factum, de quo paullo ante dixi, placere nullo modo poteſt. etenim omnino ſe negat facturum compendij ſui cauſſa, quod non liceat. huic nec laus magna tribuenda eſt, nec gratia. Sed ſiue & ſimulatio, & diſſimulatio dolus malus eſt; perpaucae res ſunt, in quibus dolus iſte malus non uerſetur: ſiue uir bonus eſt is, qui prodeſt, quibus poteſt, nocet nemini; recte iuſtum uirum bonum non facile reperiemus. Numquam igitur eſt utile peccare, quia ſemper eſt turpe: & quia ſemper eſt honeſtum, uirum bonum eſſe, ſemper eſt utile. Ac de iure quidem praediorum ſancitum eſt apud nos iure ciuili, ut in his uendendis uitia etiam dicerentur, quae nota eſſent uenditori. nam, cum ex duodecim tabulis

cum re uera diſtigui & diſiungi nō poſſint. omnes eni ſapientes boni ſunt.

Scaeuola.

mali ni lege re, certe iſtum.

bulis

bulis ſatis eſſet cautum, ea praeſtari, quae eſſent lingua nuncupata; quae qui infitiatus eſſet, dupli poenam ſubiret: a iuriſconſultis etiam reticentiae poena eſt conſtituta. quidquid enim ineſt praedio uitij, id, ſtatuerunt, ſi uenditor ſciret, niſi nominatim dictum eſſet, praeſtari oportere. ut, cum in arce augurium augures acturi eſſent, iuſſiſſentque T. Claudium Centimalum, qui aedes in Coelio monte habebat, demoliri eas, quarum altitudo officeret auſpicijs: Claudius proſcripſit, inſulam uendidit; emit P. Calpurnius Lanarius. huic ab auguribus illud idem denunciatum eſt. itaque Calpurnius, cum demolitus eſſet, cognouiſſetq. Claudium aedes poſtea proſcripſiſſe, quam eſſet ab auguribus demoliri iuſſus, arbitrum illum adegit: Quid ſibi de ea re facere oporteret ex fide bona. *M. Cato ſententiam dixit, huius noſtri Catonis pater. ut enim ceteri ex patribus, ſic hic, qui illud lumē progenuit, ex filio eſt nominandus. is igitur iudex ita pronunciauit: cum in uenundando rem eam ſciſſet, & non pronunciauiſſet, emptori damnum praeſtari oportere. igitur ad fidem bonam ſtatuit pertinere, notum eſſe emptori uitium, quod noſſet uenditor. quod ſi recte dijudicauit; non recte frumentarius ille, non recte aedium peſtilentium uēditor tacuit. Sed huiuſmodi reticentiae iure ciuili omnes cōprehēdi non poſſunt; quae autem poſſunt, diligenter tenentur. M. Marius Gratidianus, propinquus noſter, C. Sergio*

lib. 1. de oratore.

uide Feſtū in uerbo, Arcani, & in, Auguraculum.

qui ſe Vticae ſua manu occiderat, ne ſeruientem patriam adſpiceret.

Plin. lib. 9. c. 54. Valer. lib. 9. ca. 1.

gio Oratae uendiderat aedes eas, quas ab eodem ipſe paucis ante annis emerat. hae Sergio ſeruiebant: ſed hoc in mancipio Marius non dixerat. ad ducta res in iudicium eſt. Oratam Craſſus, Gratidianum defendebat Antonius. ius Craſſus urgebat; quod uitium uenditor non dixiſſet, ſciens, id oportere praeſtari; aequitatem Antonius; quoniá id uitium ignotum Sergio nõ fuiſſet, qui illas aedes uendidiſſet, nihil fuiſſe neceſſe dici; nec eum eſſe deceptum, qui id, quod emerat, quo iure eſſet, teneret. quorſum haec? ut illud intelligas, nõ placuiſſe maioribus noſtris aſtus. ſed aliter leges, aliter philoſophi tollunt aſtutias: leges, quatenus manu tenere res poſſunt: philoſophi, quatenus ratione, & intelligentia. Ratio igitur hoc poſtulat, ne quid inſidioſe, ne quid ſimulate, ne quid fallaciter. Sunt ne igitur inſidiae, tendere plagas, etiam ſi excitaturus non ſis, nec agitaturus? ipſae enim ferae, nullo inſequente, ſaepe incidunt. ſic, tu cum aedes proſcribas, tabulam tamquam plagam ponas, domum propter uitia uendas, in eam aliquis incurrat imprudens: hoc quáquam uideo propter deprauationem conſuetudinis neque more turpe haberi, neque aut lege ſanciri, aut iure ciuili; naturae tamen lege ſancitum eſt. ſocietas enim eſt, (quod etſi ſaepe dictum eſt, dicendum tamen eſt ſaepius) latiſſime quidem quae pateat, hominum inter homines; interior eorum, qui eiuſdem gentis ſunt; propior eorum, qui eiuſdem ciuitatis.

omnium cõceſſu principes in eloquentia. uide in lib. de claris orat.

philoſophi plus ad bonitatem afferũt, quam leges.

itaque

itaque maiores aliud ius gentium, aliud ius ciuile eſſe uoluerunt. quod enim ciuile, non idem continuo gentium; quod autem gentium, idem ciuile eſſe debet. ſed nos ueri iuris, germanaeq. iuſtitiae ſolidam, & expreſſam effigiem nullam tenemus: umbra, & imaginibus utimur: easq. ipſas utinam ſequeremur. feruntur enim ex optimis naturae principijs, & ueritatis exemplis. nam quanti uerba illa? Vti ne propter te, fidemue tuam captus, fraudatus ue ſim. *quam illa aurea?* Vt inter bonos bene agier oportet, & ſine fraudatione. *ſed, qui ſint boni, & quid ſit bene agier, magna quaeſtio eſt. Quinctus quidem Scaeuola Pont. Max. ſummam uim eſſe dicebat in omnibus ijs arbitrijs, in quibus adderetur,* Ex fide bona: *fideiq. bonae nomen exiſtimabat manare latiſſime, idq. uerſari in tutelis, ſocietatibus, fiducijs, mandatis, rebus emptis, uenditis, conductis, locatis: quibus uitae ſocietas continetur: in his magni eſſe iudicis ſtatuere, praeſertim cum in pleriſque eſſent iudicia contraria, quid quemque cuique praeſtare oporteret. Quocirca aſtutiae tollendae ſunt, eaq. malitia, quae uult quidem uideri ſe eſſe prudentiam, ſed abeſt ab ea, diſtatq. plurimum. prudentia eſt enim locata in delectu bonorum, & malorum; malitia, ſi omnia, quae turpia ſunt, mala ſunt, mala bonis anteponit. Nec uero in praedijs ſolum ius ciuile, ductum a natura,*

ius gẽtium patet latius quã ius ciuile.

fidei bonae nomẽ latiſſime manat.

ra, malitiam, fraudemq. uindicat: ſed & in mancipiorum uenditione uenditorum fraus omnis excluditur. qui enim ſcire debuit de ſanitate, de fuga, de ſurtis, praeſtat edicto aedilium. heredum alia cauſſa eſt. Ex quo intelligitur, quoniam iuris natura fons ſit, hoc ſecundum naturam eſſe, neminem id agere, ut ex alterius praedetur inſcitia. nec ulla pernicies uitae maior inueniri poteſt, quam in malitia ſimulatio intelligentiae. ex quo illa innumerabilia naſcuntur: ut utilia cum honeſtis pugnare uideantur. quotus enim quiſque reperietur, qui, impunitate, & ignoratione omnium propoſita, abſtinere poſſit iniuria? periclitemur, ſi placet, in ijs quidem exemplis, in quibus peccari uulgus hominum fortaſſe non putat. neque enim de ſicarijs, ueneficis, teſtamentarijs, furibus, peculatoribus hoc loco diſſerendum eſt; qui non uerbis ſunt, & diſputatione philoſophorum, ſed uinculis, & carcere caſtigandi: ſed haec conſideremus, quae faciunt ij, qui habentur boni. L. Minucij Baſilij, locupletis hominis, falſum teſtamētum quidam a Graecia Romam attulerunt. quod quo facilius obtinerent, ſcripſerunt heredes ſecum M. Craſſum, & Q. Hortenſium, homines eiuſdem ciuitatis potentiſſimos. qui, cum illud falſum eſſe ſuſpicarentur, ſibi autem nullius eßent conſcij culpae, alieni facinoris munuſculum non repudiauerunt. quid ergo? ſatin hoc eſt, ut non deliquiſſe uideatur? mihi quidem nō uidetur: quam-

In uenditione fraus excluditur.

nulla pernicies uitae maior, quā ī malitia ſimulatio intelligentiae.

Craſſum diuitijs, Hortenſium eloquentia.

quamquam alterum amaui uiuum, alterum non odi mortuum. ſed cum Baſilius M. Satirium, ſororis filium, nomen ſuum ferre uoluiſſet, eumq. feciſſet heredem; hunc dico patronum Agri Piceni, & Sabini: (o turpem notam temporum illorum) non erat aequum, principes ciuitatis rem habere, ad Satirium nihil praeter nomen peruenire. etenim ſi is, qui non defendit iniuriam, neque propulſat a ſuis, cum poteſt, iniuſte facit, ut in primo libro diſſerui: qualis habendus eſt is, qui non modo non repellit, ſed etiam adiuuat iniuriam? mihi quidem etiam uerae hereditates non honeſtae uidentur, ſi ſint malitioſis blanditijs officiorum, non ueritate, ſed ſimulatione quaeſitae. Atqui in talibus rebus aliud utile interdum, aliud honeſtum uideri ſolet: falſo: nam eadem utilitatis, quae honeſtatis, eſt regula. qui hoc non praeuiderit, ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus. ſic enim cogitans; eſt iſtud quidem honeſtum, uerum hoc expedit; res a natura copulatas audebit errore diuellere: qui fons eſt fraudum, maleficiorum, ſcelerum omnium. itaque ſi uir bonus habeat hanc uim, ut, ſi digitis concrepuerit, poſſit in locupletium teſtamenta nomen eius irrepere, hac ui non utatur, ne ſi exploratum quidem habeat, id omnino neminem umquam ſuſpicaturum. at ſi dares hanc uim M. Craſſo, ut digitorum percuſſione heres poſſet ſcriptus eſſe, qui re uera non eſſet heres; in foro, mihi crede, ſaltaret. homo

Hortenſiũ, cuius mortem deplorat in libri prooemio, qui ĩſcribitur Brutus.

teſtamento legatae: cũ illa, proxime nominata, uera non fuerit.

præ gaudio, ut pote qui ſummũ bo-

num non in honeſto, ſed in diuitijs, opibusq. poneret.

mo autem iuſtus, & is, quem ſentimus uirum bonum, nihil cuiquam, quod in ſe transferat, detrahet. hoc qui admiratur, is ſe, quis ſit uir bonus, neſcire fatetur. At uero, ſi quis uoluerit animi ſui complicatam notionem euoluere, iam ſe ipſe doceat, eum uirum bonum eſſe, qui proſit, quibus poſſit; noceat nemini, niſi laceſſitus iniuria. quid ergo? hic non noceat, qui quodam quaſi ueneno perficiat, ut ueros heredes moueat, in eorum locum ipſe ſuccedat? Non ergo faciat, dixerit quis, quod utile ſit, quodq. expediat? Immo intelligat, nihil nec expedire, nec utile eſſe, quod ſit iniuſtum. hoc qui non didicerit, bonus eſſe non poterit. Fimbriam conſularem, audiebam de patre noſtro puer, iudicem M. Lutatio Pythiae fuiſſe, equiti R. ſane honeſto, cum is ſpóſionem feciſſet, Ni bonus uir eſſet: itaque ei dixiſſe Fimbriam, ſe illam rem numquam iudicaturum: ne aut ſpoliaret fama probatum hominem ſi contra iudicaſſet; aut ſtatuiſſe uideretur uirum bonum aliquem eſſe, cum ea res innumerabilibus officijs, & laudibus contineretur. Huic igitur uiro bono, quem Fimbria etiam, non modo Socrates, nouerat, nullo modo uideri poteſt quidquam eſſe utile, quod non honeſtum ſit. itaque talis uir non modo facere, ſed ne cogitare quidem quidquam audebit, quod non audeat praedicare. haec, non ne eſt turpe, dubitare philoſophos, quae ne ruſtici quidem dubitent? a quibus natum eſt id,

uir bonus qualis eſſe debeat.

bonitas etiam apud ruſticos laudem habet.

id, quod iam tritum eſt uetuſtate prouerbium. cum enim fidem alicuius, bonitatemq. laudāt, dignum eſſe dicunt, quicum in tenebris mices. hoc quam habet uim, niſi illam, nihil expedire, quod non deceat, etiam ſi id poſſis nullo refellente obtinere? Vides ne igitur hoc prouerbio, neque Gygi illi poſſe ueniam dari, neque huic, quem paullo ante fingebā digitorum percuſſione hereditates omnium poſſe ad ſeſe conuertere? ut enim, quod turpe eſt, id quamuis occultetur, tamen honeſtum fieri nullo modo poteſt: ſic, quod honeſtum non eſt, id utile ut ſit, effici non poteſt, aduerſante etiam, & repugnante natura. At enim, cum permagna praemia ſunt, eſt cauſſa pecandi. C. Marius, cum a ſpe conſulatus longe abeſſet, & ſeptimum annum poſt praeturam iaceret, neque petiturus umquam conſulatum uideretur, Q. Metellum, cuius legatus erat, ſummum uirum, & ciuem, cum ab eo, imperatore ſuo, Romam miſſus eſſet, apud populum R. criminatus eſt, bellum illud producere; ſi ſe conſulem feciſſent, breui tempore aut uiuum, aut mortuum Iugurtham ſe in poteſtatem populi R. redacturum. itaque factus eſt ille quidem conſul, ſed a fide, iuſtitiaq. diſceſſit, qui optimum, & grauiſſimum ciuem, cuius legatus, & a quo miſſus eſſet, in inuidiam falſo crimine adduxerit. Nec noſter quidem Gratidianus officio boni uiri functus eſt tum, cum praetor eſſet, collegiumq. praetorium tribuni pl. adhibuiſſent, ut res numma-

cum a conſulatu bienio tantū praetura legibus diſtaret.

nummaria de communi ſententia conſtitueretur. iactabatur enim temporibus illis nummus, ſic, ut nemo poſſet ſcire quid haberet. conſcripſerunt communiter edictum cum poena, atque iudicio, conſtitueruntque, ut omnes ſimul in Roſtra poſt meridiem deſcenderent. & ceteri quidem alius alio: Marius a ſubſellijs in Roſtra recta: idque, quod communiter compoſitum fuerat, ſolus edixit. & ea res, ſi quaeris, ei magno honori fuit: omnibus uicis ſtatuae factae ſunt: ad eas thus, & cerei. quid multa? nemo umquam multitudini fuit carior. Haec ſunt, quae conturbant homines in deliberatione non numquam, cum id, in quo uiolatur aequitas, non habetur ita magnum; illud autem, quod ex eo paritur, permagnum uidetur: ut Mario praeripere collegis, & tribunis pl. popularem gratiam, non ita turpe; conſulem ob eam rem fieri, quod ſibi tunc propoſuerat, ualde utile uidebatur. Sed omnium una regula eſt, quam cupio tibi eſſe notiſſimam: aut illud, quod utile uidetur, turpe ne ſit: aut, ſi turpe eſt, ne uideatur eſſe utile. Quid igitur? poſſumus ne aut illum Marium uirum bonum iudicare, aut hunc? explica, atque excute intelligentiam tuam, ut uideas, quae ſit in ea ſpecies, forma, & notio uiri boni. Cadit ergo in uirum bonum mentiri emolumenti ſui cauſſa, criminari, praeripere, fallere? nihil profecto minus. Eſt ergo ulla res tanti, aut commodum ullum tam expetendum, ut uiri

pretiũ monetae neque aureae, neque argẽteae conſiſtebat.

qui criminatus eſt Q. Metellũ ſpe conſulatus adipiſcẽdi.

boni & ſplendorem, & nomen amittas? quid eſt, quod afferre tantum utilitas iſta, quae dicitur, poſſit, quantum auferre, ſi boni uiri nomen eripuerit, fidem, iuſtitiamq. detraxerit? quid enim intereſt, utrum ex homine ſe conuertat quis in belluam, an in hominis figura immanitatem gerat belluae? Quid, qui omnia recta, & honeſta negligunt, dummodo potentiam conſequantur; non ne id faciunt, quod is, qui etiam ſocerum habere uoluit eum, cuius ipſe audacia potens eſſet? utile enim uidebatur plurimum poſſe alterius inuidia: id quam iniuſtum in patriam, quam inutile, quam turpe eſſet, non uidebat. ipſe autem ſocer in ore ſemper Graecos uerſus Euripidis de Phoeniſſis habebat: quos dicam, ut potero; incondite fortaſſe, ſed tamen ut res poſſit intelligi:

Pompeium carpit. qui ut augeret potentiam ſuam, Caeſaris filiam duxit uxorem. Suetonius in Iulio.

Nam ſi uiolandum eſt ius, regnandi gratia
Violandum eſt: alijs rebus pietatem colas.

ſenarii iambici.

capitalis Eteocles, uel potius Euripides, qui id unum ſolum, quod omnium ſceleratiſſimum fuerat, exceperit. Quid igitur minuta colligimus, hereditates, mercaturas, uenditiones fraudulentas? ecce tibi, qui rex populi R. dominusq. omnium gentium eſſe concupierit, idq. perfecerit. hanc cupiditatē ſi quis honeſtam eſſe dicit, amens eſt: probat enim legum, & libertatis interitum, earumq. oppreſſionem taetram, & deteſtabilem, glorioſam putat. qui autem fateatur, honeſtum non eſſe, in ea ciuitate, quae libera fuit, quaeq. eſſe

in pietate colenda.

debeat,

debeat, regnare, ſed ei, qui id facere poſſit, eſſe utile; qua hunc obiurgatione, aut quo potius conuicio á tanto errore coner auertere? poteſt enim, dij immortales, cuiquam eſſe utile foediſſimum, & taeterrimum parricidium patriae, quamuis, eo qui ſe obſtrinxerit, ab oppreſſis ciuibus parens nominetur? honeſtate igitur dirigenda utilitas eſt, & quidem ſic, ut haec duo uerba inter ſe diſcrepare, ſed tamen unum ſonare uideantur. Nunc abeo ad uulgi opinionem. Quae maior utilitas, quam regnandi, eſſe poſſit? nihil contra inutilius ei, qui id iniuſte conſecutus ſit, inuenio, cum ad ueritatem coepi reuocare rationem. poſſunt enim cuiquam eſſe utiles angores, ſollicitudines, diurni et nocturni metus, uita inſidiarum periculorumq. pleniſſima? Multi iniqui, atque infideles regno, pauci boni ſunt, inquit Attius: at cui regno? quod a Tantalo, & Pelope proditum iure obtinebatur. nam quanto plures ei regi putas, qui cum exercitu populi R. populum ipſum Romanum oppreſſiſſet, ciuitatemq. non modo liberam, ſed etiam gentibus imperantem ſeruire ſibi coegiſſet? hunc tu quas conſcientiae labes in animo cenſes habuiſſe? quae uulnera? cuius autem uita ipſi poteſt utilis eſſe, cum eius uitae ea condicio ſit, ut, qui illá eripuerit, in maxima gratia futurus ſit, & gloria? Quod ſi haec utilia non ſunt, quae maxime uidentur, quia plena ſunt dedecoris, ac turpitudinis: ſatis perſuaſum eſſe debet, nihil eſſe utile, quod

[Margin notes: antea quoque in hoc libro utrũque coniunxit. — Caeſari. — gratiam, & gloriam tyrannicidae conſequuntur.]

quod nō honeſtum ſit. quamquam id quidem cum ſaepe alias, tum Pyrrhi bello a C. Fabricio conſu le iterum, & a ſenatu noſtro iudicatum eſt. cum enim rex Pyrrhus populo R. bellum ultro intuliſſet; cumq. de imperio certamen eſſet cum rege generoſo, ac potente; perfuga ab eo uenit in caſtra Fabricij, eiq. eſt pollicitus, ſi praemium ei propoſuiſſet, ſe, ut clam ueniſſet, ſic clam in Pyrrhi caſtra rediturum, & eum ueneno necaturum. hunc Fabricius reducendum curauit ad Pyrrhũ: idq. eius factum a ſenatu laudatum eſt. atqui, ſi ſpeciem utilitatis, opinionemq. quaerimus; magnum illud bellum perfuga unus, & grauem aduerſarium imperij ſuſtuliſſet: ſed magnum dedecus, & flagitium, quicum laudis certamen fuiſſet, eum non uirtute, ſed ſcelere ſuperatum. Vtrum igitur utilius uel Fabricio, qui talis in hac urbe, qualis Ariſtides Athenis, fuit; uel ſenatui noſtro, qui numquam utilitatem a dignitate ſeiunxit, armis cum hoſte certare, an uenenis? ſi gloriae cauſſa imperium expetendum eſt: ſcelus abſit, in quo non poteſt eſſe gloria. ſin ipſae opes expetuntur quoquo modo: non poterunt eſſe utiles cum infamia. Non igitur utilis illa L. Philippi, Q. filij, ſententia: quas ciuitates L. Sylla, pecunia accepta, ex S. C. liberauiſſet; ut eae rurſus uectigales eſſent, neque ijs pecuniam, quam pro libertate dederant, redderemus. eſt ei ſenatus aſſenſus. turpe imperio. piratarum enim melior

medicus Pyrrhi, ut ab alijs traditum eſt.

opes cū infamia num quā utiles.

fides, quam ſenatus. At aucta uectigalia: utile igitur. Quoſque audebunt dicere, quidquam utile; quod non honeſtum? poteſt autem ulli imperio, quod gloria debet fultum eſſe, & beneuolentia ſociorum, utiles eſſe odium, & infamia? ego etiam cum Catone meo ſaepe diſſenſi. nimis enim mihi uidebatur praefracte aerarium, uectigaliaq. defendere; omnia publicanis negare, multa socijs: cum in hos beneficij eſſe deberemus, cum illis ſic agere, ut cum colonis noſtris ſoleremus: eoq. magis, quod illa ordinum coniunctio ad ſalutem reip. pertinebat. Male etiam Curio, cum cauſſam tranſpadanorum aequam eſſe dicebat; ſemper autem addebat, Vincat utilitas. potius diceret, non eſſet aequam, quia non eſſet utilis reip. quam, cum aequam eſſe diceret, non eſſe utilem fateretur. Plenus eſt ſextus liber de officijs Hecatonis talium quaeſtionum, ſit ne boni uiri, in maxima caritate annonae familiam non alere. in utranque partem diſputat: ſed tamen ad extremum utilitate putat officium dirigi magis, quam humanitate. Quaerit, ſi in mari iactura facienda ſit, equi ne pretioſi potius iacturam faciat, an ſeruuli uilis. hic alio res familiaris, alio ducit humanitas. Si tabulam de naufragio ſtultus arripuerit, extorquebit ne eam ſapiens, ſi potuerit? negat; quia ſit iniurium. Quid dominus nauis? eripiet ne ſuum? minime, non plus, quam ſi nauigantem in altum eijcere de naui uelit, quia ſua non ſit.

Imperium fulcitur gloria, & beneuolentia ſociorum.

equitum, & ſenatus, quorũ diſſẽſionis fractae ſunt opes reip.

cum tamen praeſtet eũ uiuere, qui ſit utilior reip.

quoad

quoad enim peruentum ſit eo, quo ſumpta nauis eſt, non domini eſt nauis, ſed nauigantium. Quid, ſi in una tabula ſint duo naufragi, hiq. ſint ſapientes; ſibi ne uterque rapiat, an alter cedat alteri? cedat uero, ſed ei, cuius magis interſit uel ſua, uel reip. cauſſa uiuere. quid, ſi haec paria in utroque? nullum erit certamen; ſed, quaſi in ſorte, aut in micando uictus, alteri cedet alter, Quid, ſi pater fana expilet, cuniculos agat ad aerarium, indicet ne id magiſtratibus filius? nefas id quidem eſt: quin etiam defendat patrem, ſi arguatur. non igitur patria praeſtat omnibus officijs? immo uero: ſed ipſi patriae conducit, pios habere ciues in parentes. Quid, ſi tyrannidem occupare, ſi patriam prodere conabitur pater, ſilebit ne filius? immo uero obſecrabit patrem, ne id facit: ſi nihil proficiet, accuſabit, minabitur etiam: ad extremum, ſi ad perniciem patriae res ſpectabit, patriae ſalutem anteponet ſaluti patris. Quaerit etiam, ſi ſapiens adulterinos nummos accipiet imprudens pro bonis, cum id reſcierit, ſoluturus ne ſit eos, ſi cui debeat, pro bonis. Diogenes ait, Antepater negat: cui potius aſſentior. Qui uinum fugiens uēdat ſciens, debeat ne dicere? non neceſſe putat Diogenes, Antipater uiri boni exiſtimat. Hae ſunt quaſi controuerſiae in iure Stoicorum. In mancipio uendendo, dicenda ne uitia? non ea, quae niſi dixeris, redhibeatur mancipium iure ciuili: ſed haec, mendacem eſſe, aleatorem, furacem, ebrio-

reprehēdet. nō cuī hoc loco eſt, accuſare ad iudices.

cui etiamſupra aſſenſus eſt de Rhodio frumentario.

ſum, alteri dicenda uidentur, alteri non dicenda. ſi quis aurum uendens, aurichalcum ſe putat uendere, indicet ne ei uir bonus aurum illud eſſe, an emat denario quod ſit millenarium? Perſpicuum iam eſt, & quid mihi uideatur, & quae ſit inter eos philoſophos, quos nominaui, controuerſia.

pacta, & promiſſa interdum nō ſeruanda.

Pacta, et promiſſa ſemper ne ſeruanda ſint, quae nec ui, nec dolo malo, ut praetores ſolent dicere, facta ſint? Si quis medicamentum cuipiam dederit ad aquam intercutem; pepigeritque, ne illo medicamento umquam poſtea uteretur: ſi eo medicamento ſanus factus fuerit: & annis aliquot poſt inciderit in eundem morbum, nec ab eo, quicum pepigerat, impetret, ut item eo liceat uti; quid faciendum ſit, cum ſit is inhumanus, qui non concedat uti, nec ei quidquam fiat iniuriae? uitae, & ſaluti conſulendum eſt. Quid, ſi quis ſapiens rogatus ſit ab eo, qui eum heredem faciat, cum ei teſtamento ſeſtertium millies relinquatur, ut ante quam hereditatem adeat, luce palam in foro ſaltet, idque ſe facturum promiſerit, quod aliter eum heredem ſcripturus ille non eſſet: faciat, quod promiſerat ille, nec ne? promiſiſſe nollem; & id arbitror fuiſſet grauitatis: ſed quoniam promiſit, ſi ſaltare in foro turpe ducet, honeſtius mentietur, ſi ex hereditate nihil ceperit: niſi forte eam pecuniam in reip. magnum aliquod tempus contulerit, ut, uel ſaltare eum, cum patriae conſulturus ſit, turpe non ſit.

contra utilitatem.

Ac ne illa quidem promiſſa

contra promiſſa.

ſeruanda

ſeruanda ſunt, quae non ſunt iis ipſis utilia, quibus illa promiſeris. Sol Phaetonti filio (ut redeamus ad fabulas) facturum ſe eſſe dixit, quidquid optaſſet: optauit, ut in currum patris tolleretur: ſublatus eſt inſanus: ante quam conſtitit, ictu fulminis deflagrauit. quanto melius fuerat in hoc promiſſum patris non eſſe ſeruatum? Quid, quod Theſeus exegit promiſſum a Neptuno? cui cum tres optiones Neptunus dediſſet, optauit interitum Hippolyti filij ſui, cum is patri ſuſpectus eſſet de nouerca; quo optato impetrato, Theſeus in maximis fuit luctibus. Quid Agamemnon? cum deuouiſſet Dianae, quod in ſuo regno pulcherrimum natum eſſet illo anno, immolauit Iphigeniam, qua nihil erat eo quidem anno natum pulchrius. promiſſum potius non faciendum, quam tam taetrum facinus admittendum fuit. Ergo & promiſſa non facienda non numquam Neque ſemper depoſita reddenda ſunt. Si gladium quis apud te ſanae mentis depoſuerit, repetat inſaniens; reddere, pecatum ſit; non reddere, officium. Quid, ſi is, qui apud te pecuniam depoſuerit, bellum inferat patriae, reddes ne depoſitum? non credo: facies enim cõtra remp. quae debet eſſe cariſſima. Sic multa, quae natura honeſta uidentur eſſe, temporibus fiunt non honeſta. facere promiſſa, ſtare conuentis, reddere depoſita, commutata utilitate fiunt non honeſta. Ac de iis quidem, quae uidentur eſſe utilitatis contra iuſtitiam ſimulatione

Phaedra.

contra promiſſa.

honeſta temporibus perturbantur, fiuntq. non honeſta.

*prudentiae, ſatis, arbitror, dictum. Sed quoniam a quattuor fontibus honeſtatis primo libro officia duximus, in eiſdem uerſabimur, cum docebimus, ea, quae uidentur eſſe utilia, neque ſunt, quam ſint uirtutis inimica. Ac de prudentia quidem, quam uult imitari malitia, itemq. de iuſtitia, quae ſemper eſt utilis, diſputatum eſt. Reliquae ſunt duae partes honeſtatis: quarum altera in animi excellentis magnitudine, & praeſtantia cernitur; altera in conformatione, & moderatione continentiae, & temperantiae. Vtile uidebatur Vlyſſi, (ut quidam poetae tragici prodiderunt: nam apud Homerum, optimum auctorem, talis de Vlyſſe nulla ſuſpicio eſt) ſed inſimulát eum tragoediae ſimulatione inſaniae militiam ſubterfugere uoluiſſe. non honeſtum conſilium. At utile (ut aliquis fortaſſe dixerit) regnare, & Ithacae uiuere otioſe cum parentibus, cum uxore, cum filio. Vllum tu decus in quotidianis periculis, et laboribus cum tranquillitate hac conferendum putas? ego uero *iſtam contemnendam, & abiciendam; quoniam, quae honeſta non ſit, ne utilem quidem eſſe arbitror. Quid enim auditurum putas fuiſſe Vlyſſem, ſi in illa ſimulatione perſeueraſſet? qui, cum maximas res geſſerit in bello, tamẽ haec audiuit ab Aiace:*

aggreditur de fortitudine.

trãquillitatem.

Senarij iambici.

Cuiu' ipſe princeps iuſiurandi fuit,
Quod omnes ſcitis, ſolus neglexit fidem:
*Furere aſſimulauit: ne *coiret, inſtitit.*

cũ reliquis Graecis.

Quod

Quod ni Palamedis perſpicax prudentia
Iſtiu' percepſet malitioſam audaciam;
Fides ſacratae ius perpetuo falleret.

illi uero non modo cum hoſtibus, uerum etiam cũ fluctibus, id quod fecit, dimicare melius fuit, quam deſerere cõſentientem Graeciam ad bellum barbaris inferendum. Sed dimittamus et fabulas, & externa: ad rem, factaq. ueniamus. M. Atilius Regulus, cum conſul iterum in Africa ex inſidijs captus eſset, duce Xantippo Lacedaemonio, imperatore autem patre Hannibalis Amilcare, iuratus miſsus eſt ad ſenatum, ut, niſi redditi eſſent Poenis captiui nobiles quidam, rediret ipſe Carthaginem. is, cum Romam ueniſset, utilitatis ſpeciem uidebat: ſed eam, ut res declarat, falſam iudicauit: quae erat talis, manere in patria, eſse domi ſuae cum uxore, cum liberis; quam calamitatem accepiſset in bello, communem fortunae bellicae iudicantem tenere conſularis dignitatis gradum. quis haec neget eſse utilia? quid cẽſes? magnitudo animi, & fortitudo negat. an locupletiores quaeris auctores? harum enim eſt uirtutũ proprium nil extimeſcere, omnia humana deſpicere, nihil, quod homini accidere poſſit, intolerandum putare. itaque quid fecit? in ſenatum uenit: mandata expoſuit: ſententiam ne diceret, recuſauit: quam diu iureiurando hoſtium teneretur, non eſse ſe ſenatorem. atque illud etiam; (o ſtultum hominem, dixerit quiſpiam, & repu-

non enim hoc de Vlyſſe uerũ putabat, nec omnia de bello Troiano pro certis habebãtur.

quam animi magnitudinem, & fortitudinem.

gnantem utilitati ſuae (reddi captiuos, negauit eſſe utile: illos enim adoleſcentes, & bonos duces, ſe iam confectum ſenectute. Cuius cum ualuiſſet auctoritas, captiui retenti ſunt, ipſe Carthaginē rediјt, neque eũ caritas patriae retinuit, nec ſuorum. neque uero tum ignorabat, ſe ad crudeliſſimum hoſtem, & ad exquiſita ſupplicia proficiſci: ſed iurſiurandum conſeruandum putabat. itaque tum, cum uigilando necabatur, erat in meliore cauſſa, quam ſi domi ſenex, captiuus, periurus, & conſularis remanſiſſet. At ſtulte, qui non modo non cenſuerit captiuos remittendos, uerum etiam diſſuaſerit. quo modo ſtulte? etiam ne, ſi reip. conducebat? poteſt autem, quod inutile reip. ſit, id cuiquam ciui utile eſſe? peruertunt homines ea, quae ſunt fundamenta naturae, cum utilitatem ab honeſtate ſeiungunt. omnes enim expetimus utilitatem, ad eamq. rapimur; nec facere aliter ullo modo poſſumus. nam quis eſt, qui utilia fugiat? aut quis potius, qui ea non ſtudioſiſſime perſequatur? ſed quia nuſquam poſſumus, niſi in laude, decore, honeſtate, utilia reperire; propterea illa prima, & ſumma habemus, utilitatis nomen non tam ſplendidum, quam neceſſarium ducimus. Quid eſt igitur, dixerit quis, in iureiurando? num iratum timemus Iouem? ut hoc quidem commune eſt omnium philoſophorum, non eorum modo, qui deum nihil habere ipſum negotij dicunt, & nihil exhibere alteri, ſed eorum

etiam,

Felicior erat: ſiquidē ex honeſto felicitas prouenit.

utilitas ubi ſit.

Epicureos intelligit.

etiam, qui deum ſemper agere aliquid, & moliri uolunt, numquã nec iraſci deum, nec nocere. quid autem iratus Iuppiter plus nocere potuiſſet, quã nocuit ſibi ipſi Regulus? nulla igitur uis fuit religionis, quae tantam utilitatem peruerteret. An, ne turpiter faceret? primũ minima de malis. num igitur tantum mali turpitudo iſta habebit, quantum ille cruciatus? deinde illud etiã apud Attium,

Fregiſti ne fidem? neque dedi, neque do infideli cuiquam,

quamquam ab impio rege dicitur, luculente tamẽ dicitur. Addunt etiam: quemadmodum nos dicamus, uideri quaedam utilia, quae non ſint; ſic ſe dicere, uideri quaedam honeſta, quae non ſint: ut hoc ipſum uidetur honeſtum, conſeruandi iuriſiurandi cauſſa ad cruciatum reuertiſſe, ſed ſit non honeſtũ, quia, quod per uim hoſtium eſſet actum, ratum eſſe non debuit. Addunt etiam, quidquid ualde utile ſit, id fieri honeſtum, etiam ſi antea non uideretur. Haec fere contra Regulum. ſed prima uideamus. Non fuit Iuppiter metuendus, ne iratus noceret, quia neque iraſci ſolet, neque nocere. haec quidem ratio non magis contra Regulum, quam contra omne iuſiurandum ualet. ſed in iureiurando, non qui metus, ſed quae uis ſit, debet intelligi. eſt enim iuſiurandum affirmatio religioſa. quod autem affirmate, quaſi deo teſte, promiſeris, id tenendum eſt. iam enim non ad iram deorum, quae nulla eſt, ſed ad iuſtitiam, & ad fidem pertinet. nam

debemus eligere.

ut philoſophi omnes affirmant.

nam praeclare Ennius,

O fides alma, apta pinnis, & iuſiurandú Iouis. qui igitur iuſiurandum uiolat, is fidem uiolat: quá in Capitolio uicinam Iouis Optimi Maximi, ut in "Catonis oratione eſt, maiores noſtri eſſe uoluerunt. At enim ne iuratus quidem Iupiter plus Regulo nocuiſſet, quam ſibi nocuit ipſe Regulus. certe, ſi nihil malum eſſet, niſi dolere: id autem non modo non ſummum malum, ſed nec malum quidem eſſe, maxima auctoritate philoſophi affirmant. quorum quidem teſtem non mediocrem, ſed haud ſcio an grauiſſimum, Regulum nolite, quaeſo, uituperare. quem enim locupletiorem quaerimus, quam "principem reip. qui, retinendi officij cauſſa, cruciatum ſubierit uoluntarium? Nam, quod aiunt minima de malis, id eſt ut turpiter potius, quam calamitoſe: an eſt ullum maius malum turpitudine? quae ſi in deformitate corporis habeat aliquid offenſionis, quanta illa deprauatio, & foeditas turpificati animi debet uideri? itaque, "neruoſius qui iſta diſſerunt, ſolum audent malum dicere id quod turpe ſit: quia autem "remiſſius, hi tamen non dubitant ſummum malum dicere. nam illud quidem,

censorium intelligit.

erat enim consularis.

ut Stoici.

ut peripatetici.

Neque dedi, neque do fidem infideli cuiquam, iccirco recte a poeta dicitur, quia, cum tractaretur Atreus, perſonae ſeruiendum fuit. ſed hinc ſibi ſumunt, nullam eſſe fidem, quae infideli data ſit: "uideant, ne quaeratur latebra periurio. Eſt

ſeruanda fides etiã infideli.

autem

autem etiam ius bellicum, fidesq. iuriſiurãdi ſaepe hoſti ſeruanda. quod enim ita iuratum eſt, ut mens deferentis conciperet fieri oportere, id obſeruandum eſt: quod aliter, id ſi non feceris, nullum periurium eſt: ut, ſi praedonibus pactum pro capite pretium non attuleris, nulla fraus eſt, ne ſi iuratus quidem id non feceris. nam pirata non eſt ex perduellium numero definitus, ſed communis hoſtis omnium. cum hoc non fides eſſe debet, nec iuſiurandum commune. non enim, falſum iurare, peierare eſt: ſed, quod ex animi tui ſententia iuraueris, ſicut uerbis concipitur, more noſtro, id non facere, periurium eſt. ſcite enim Euripides, non ex animi ſententia.

Iuraui lingua, mentem iniuratam gero. ſenarius in Hippolyto

Regulus uero non debuit condiciones, pactionesq. bellicas, & hoſtiles perturbare periurio. cum iuſto enim, & legitimo hoſte res gerebatur: aduerſus quem & totum ius foeciale, & multa ſunt iura communia. quod ni ita eſſet, numquam claros uiros ſenatus uinctos hoſtibus dedidiſſet. At uero T. Veturius, & Sp. Poſtumius, cum iterum conſules eſſent, quia, cum male pugnatum apud Caudium eſſet, legionibus noſtris ſub iugium miſſis, pacem cum Samnitibus fecerant, dediti ſunt his: iniuſſu enim populi, ſenatusq. fecerant. eodemq. tempore T. Numitius, Q. Melius, qui tum tribuni pl. erant, quod eorum auctoritate pax erat facta, dediti ſunt, ut pax Samnitum repudiaretur. atque huius deditionis ipſe Poſtumius, cum actum eſt de Samnitum pace repudiãda.

non cum facta pax eſt. nam extra urbem eſſe niſi per unum diem, tribunis pl. nō licebat.

mius, qui debebatur, ſuaſor, & auctor fuit. quod item multis annis poſt C. Mancinus: qui, ut Numantinis, quibuſcum ſine ſenatus auctoritate foedus fecerat, dederetur, rogationem ſuaſit eam, quam L. Furius, & Sex. Atilius ex S. C. ferebant: qua accepta, eſt hoſtibus deditus. Honeſtius hic, quam Q. Pompeius: quo, cum in eadem cauſſa eſſet, deprecante, accepta lex non eſt. hic ea, quae uidebatur, utilitas plus ualuit, quam honeſtas: apud ſuperiores utilitatis ſpecies falſa, ab honeſtatis auctoritate ſuperata eſt. At non debuit ratum eſſe, quod erat actum per uim. Quaſi uero forti uiro uis poſſit adhiberi. Cur igitur ad ſenatum proficiſcebatur, cum praeſertim de captiuis diſſuaſurus eſſet? Quod maximum in eo eſt, id reprehenditis. non enim ſuo iudicio ſtetit, ſed ſuſcepit cauſſam, ut eſſet iudicium ſenatus: cui niſi ipſe auctor fuiſſet, captiui profecto Poenis redditi eſſent. ita incolumis in patria Regulus reſtitiſſet. quod quia patriae non utile putauit, iccirco honeſtum ſibi & ſentire illa, & pati credidit. Nam quod aiunt, quod ualde utile ſit, id fieri honeſtum: immo uero, eſſe, non fieri. eſt enim nihil utile, quod idem non honeſtum: nec, quia utile, honeſtum eſt; ſed, quia honeſtum, utile. quare ex multis mirabilibus exēplis haud facile quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius, aut praeſtantius. Sed ex tota hac laude Reguli, unum illud eſt admiratione dignum, quod captiuos retinendos

cen-

cenſuerit. nam quod rediјt, nobis nũnc mirabile uidetur, illis quidem temporibus aliter facere nõ potuit. itaque iſta laus non eſt hominis, ſed temporum. nullum enim uinculum ad adſtringendam fidem iureiurãdo maiores arctius eſſe uoluerunt. id indicant leges in Duodecim tabulis, indicant ſacra, indicant foedera, quibus etiam cum hoſte deuincitur fides; indicant notationes, animaduerſionesq. cenſorum, qui nulla de re diligentius, quam de iureiurando, iudicabant. L. Manlio, A. filo, cum dictator fuiſſet, M. Pomponius tribunus pl. diem dixit, quod is paucos ſibi dies ad dictaturam gerendam addidiſſet. criminabatur etiam, quid Titum filium, qui Torquatus poſtea eſt appellatus, ab hominibus relegaſſet, & ruri habitare iuſſiſſet. quod cum audiuiſſet adoleſcens filius, negotium exhiberi patri; accurriſſe Romam, & prima luce Pomponij domum ueniſſe dicitur. cui cum eſſet nunciatum; quod illum iratum allaturum ad ſe aliquid contra patrem arbitraretur, ſurrexit e lectulo, remotisq. arbitris ad ſe adoleſcentem iuſſit uenire. at ille, ut ingreſſus eſt, confeſtim gladium diſtrinxit, iurauitq. ſe illum ſtatim interfecturum, niſi iuſiurandum ſibi dediſſet, ſe patrem miſſum eſſe facturum. iurauit hoc terrore coactus Pomponius: rem ad populum detulit: docuit, cur ſibi a cauſſa deſiſtere neceſſe eßet: Manlium mißum fecit. tantum temporibus illis iuſiurandum ualebat. atque hic T.

Manlius

iuſiurãdum uinculũ arctiſſimũ ad adſtringendam fidem.

hic poſtea filium ſuum interfici iuſſit, quod praeter mãdatum cum hoſte conflixiſſet.

Manlius is eſt, qui ad Anienem Gallo, quem ab eo prouocatus occiderat, torque detracto, cognomen inuenit: cuius tertio conſulatu Latini ad Veſerim fuſi, & fugati: magnus uir in primis. & qui nuper indulgens in patrem, idem acerbus, & ſeuerus in filium. Sed ut laudandus Regulus in conſeruando iureiurando; ſic decem illi, quos poſt Cannenſem pugnam iuratos ad ſenatum miſit Hannibal, in caſtra redituros ea, quorum erant potiti Poeni, niſi de redimendis captiuis impetrauiſſent, ſi non redierunt, uituperandi. de quibus non omnes uno modo. nam Polybius, bonus auctor in primis, ſcribit, ex decem nobiliſſimis, qui tunc erant miſſi, nouem reuertiſſe, a ſenatu re non impetrata: unum ex decem, qui paullo poſt, quam egreſſus erat e caſtris, rediſſet, quaſi aliquid eſſet oblitus, Romae remanſiſſe. reditu enim in caſtra, liberatum ſe eſſe iureiurando interpretabatur: non recte: fraus enim diſtringit, non diſſoluit periurium. fuit igitur ſtulta calliditas, peruerſe imitata prudentiam. itaque decreuit ſenatus, ut ille ueterator, & callidus uinctus ad Hannibalem duceretur. Sed illud maximum. octo hominum millia tenebat Hannibal, non quos in acie cepiſſet, aut qui periculo mortis diffugiſſent, ſed qui relicti in caſtris fuiſſent a Paullo, & Varrone conſulibus. eos ſenatus non cenſuit redimendos, cum id parua pecunia fieri potuiſſet: ut eſſet inſitum militibus noſtris aut uincere, aut emori.

maxime dignus cui aliquid narranti fides habeatur.

Romanis militibus i

quia

qua quidem re audita, fractum animum Hannibalis ſcribit idem, quod ſenatus, populusq. R. rebus afflictis tam excelſo animo fuiſſet. Sic honeſtatis comparatione ea, quae uidentur utilia, uincuntur. Atilius autem ille, qui graece ſcripſit hiſtoriam, plures ait fuiſſe, qui in caſtra reuertiſſent, eadem fraude, ut iureiurando liberarentur; eosq. a cenſoribus omnibus ignominiis notatos. Sit iam huius loci finis: perſpicuum eſt enim, quae timido animo, humili, demiſſo, fractoq. fiant, quale fuiſſet Reguli factum, ſi aut de captiuis, quod ipſi opus eſſe uideret, non quod reip. cenſuiſſent, aut domi remanere uoluiſſet, non eſſe utilia, quia ſunt flagitioſa, foeda, & turpia. Reſtat quarta pars, quae decore, moderatione, modeſtia, continentia, temperantia continetur. Poteſt igitur quidquam eſſe utile, quod ſit huic talium uirtutum choro contrarium? atqui ab Ariſtippo Cyrenaici, atque Annicerij philoſophi nominati, omne bonum in uoluptate poſuerunt; uirtutemq. cenſuerunt ob eam rem eſſe laudandam, quod efficiens eſſet uoluptatis. quibus obſoletis, floret Epicurus,, eiuſdem fere adiutor, auctorq. ſententiae. cum his, uelis equisq. (ut dicitur) ſi honeſtatem tueri, ac retinere ſententia eſt, decertandum eſt. nam ſi non modo utilitas, ſed uita omnis beata, corporis firma conſtitutione, eiusq. conſtitutionis ſpe explorata, ut a Metrodoro ſcriptum eſt, continetur: certe haec utilitas,

ſitum, aut uincere, aut mori.

turpia non ſunt utilia.

ab Annicere philoſopho.

tas, & quidem ſumma, (ſic enim cenſent) cum honeſtate pugnabit. nam ubi primum prudentiae locus dabitur? an, ut conquirat undique ſuauitates? quam miſer uirtutis famulatus ſeruientis uoluptati? quod autem munus prudentiae? an legere intelligenter uoluptates? fac nihil iſto eſſe iucundius: quid excogitari poteſt turpius? Iam, qui dolorem ſummum malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quae eſt dolorum, laborumq. contemptio? quamuis enim multis in locis dicat Epicurus, ſicut hic dicit, ſatis fortiter de dolore: tamen non id ſpectandum eſt, quid dicat, ſed quid conſentaneum ſit ei dicere, qui bona uoluptate terminauerit, mala dolore: ut ſi illum audiam de continentia, & temperantia: dicit ille quidem multa multis locis: ſed aqua haeret, ut aiunt: nam quo modo poteſt temperantiam laudare is, qui ponat ſummum bonum in uoluptate? eſt enim temperantia libidinum inimica, libidines autem conſectatrices uoluptatis. Atque in his tamē tribus generibus, quoquo modo poſſunt, non incallide tergiuerſantur. Prudentiam introducunt, ſcientiam ſuppeditantem uoluptates, depellentem dolores. Furtitudinem quoque aliquo modo expediunt, cum tradunt, rationem negligendae mortis, perpetiendiq. doloris. Etiam temperantiam inducunt, non facillime illi quidem, ſed tamen quoquo modo poſſunt: dicunt enim, uoluptatis magnitudinem doloris detractione fieri.

alij legunt, ĩtelligetur. utrũque ſententiam aliquam habet.

non progreditur eius ratio, impedimentis retinetur, ut aqua.

Iuſti-

Iuſtitia uacillat, uel iacet potius, omnesq. eae uirtutes, quae in communitate cernuntur, & in ſocietate generis humani. neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas eſſe poteſt, non plus, quam amicitia, ſi haec non per ſe expetantur, ſed ad uoluptatem, utilitatem ue referantur. Conferamus igitur in pauca. nam ut utilitatem nullam eſſe docuimus, quae honeſtati eſſet contraria: ſic omnem uoluptatem dicimus honeſtati eſſe contrariam. quo magis reprehendendos Calliphonem, & Dinomachum iudico: qui ſe dirempturos controuerſiam putauerunt, ſi cum honeſtate uoluptatem, tamquam cum homine pecudem, copulauiſſent. non recipit iſtam coniunctionem honeſtas, aſpernatur, repellit. nec uero finis bonorum, & malorum, qui ſimplex eſſe debet, ex diſſimilibus rebus miſceri, & temperari poteſt. Sed de hoc hactenus: magna enim res, alio loco pluribus uerbis diſputata. nunc ad propoſitum. Quemadmodum igitur, ſi quando ea, quae uideretur utilitas, honeſtati repugnat, dijudicanda res ſit, ſatis eſt ſupra diſputatum. ſin autem ſpeciem utilitatis etiam uoluptas habere dicatur, nulla poteſt eſſe ei cum honeſtate coniunctio. nam ut tribuamus aliquid uoluptati: condimenti fortaſſe non nihil, utilitatis certe nihil habebit. Habes a patre munus, Marce fili, mea quidem ſententia, magnum: ſed perinde erit, ut acceperis. quamquam tibi hi tres libri Cratippi inter cōmētarios,

uoluptas omnis honeſtati cōtraria.

uoluptas cum honeſtate tamquam cum homine pecus, &c.

in libris de finibus.

opis ad bene, beateq. uiuendum, iis omnis aetas grauis eſt: qui autem omnia bona a ſe ipſis petunt, iis nihil poteſt malum uideri, quod naturae neceſſitas afferat: quo in genere eſt in primis ſenectus: quam ut adipiſcantur, omnes optant; eandem accuſant adepti: tanta eſt inconſtantia, ſtultitia, atque peruerſitas. Obrepere aiunt eam citius, quam putaſſent. primum, quis coegit eos falſum putare? qui enim citius adoleſcentiae ſenectus, quam pueritiae adoleſcentia, obrepit? deinde, qui minus grauis eſſet iis ſenectus, ſi octingenteſimū annum agerent, quam ſi octogeſimum? praeterita enim aetas, quamuis longa, cum effluxiſſet, nulla conſolatione praemulcere poſſet ſtultam ſenectutem. quocirca, ſi ſapientiam meam admirari ſoletis, quae utinam digna eßet opinione ueſtra, noſtroq. cognomine; in hoc ſumus ſapientes, quod naturam optimam ducem, tamquam deum, ſequimur, eiq. paremus: a qua non ueriſimile eſt, cum ceterae partes aetatis bene deſcriptae ſint, extremum actum, tamquam ab inerti poeta, eſſe neglectum. ſed tamen neceſſe fuit eſſe aliquod extremum, &, tamquam in arborum baccis, terraeq. frugibus, maturitate tempeſtiua quaſi uietum, & caducum: quod ferendum eſt molliter ſapienti. quid enim eſt aliud, gygantum more bellare cum diis, niſi naturae repugnare? LAE. *At qui, Cato, gratiſſimum nobis, ut etiam pro Scipione pollicear, feceris, ſi, quoniam uolumus (ſperamus*

M. Cato, & C. Laelius nominati ſapiẽtes. uide lib. 3. de off. p. 65.

ramus quidem certe) ſenes fieri, multo ante a te didicerimus, quibus facillime rationibus ingraueſcentem aetatem ferre poſſimus. CA. *Faciam uero, Laeli, praeſertim ſi utrique ueſtrum gratũ, ut dicis, futurum eſt.* LAE. *Volumus ſane niſi moleſtum eſt tibi, Cato, tamquam longam aliquam uiam confeceris, qua nobis quoque ingrediendum ſit, iſtuc, quo perueniſti, uidere quale ſit.* CA. *Faciam, ut potero, Laeli: ſaepe enim interfui querellis aequalium meorum, (pares autem cum paribus, ueteri prouerbio, facillime congregantur) [1]quas C. Salinator, quas Sp. Albinus, homines conſulares, noſtri fere aequales, deplorare ſolebant; tum, quod uoluptatibus carerent, ſine quibus uitam nullam putarent; tum, quod ſpernerentur ab ijs, a quibus eſſent coli ſoliti. qui mihi non id uidebantur accuſare, quod eſſet accuſandum. nam ſi id culpa ſenectutis accideret, eadem mihi uſu euenirent, reliquisq. omnibus maioribus natu; quorum ego multorum cognoui ſenectutem ſine querella; qui ſe, & libidinum uinculis laxatos eſſe non moleſte ferrent, nec a ſuis deſpicerentur. ſed omnium iſtiuſmodi querellarum in [2]moribus eſt culpa, non in aetate. moderati enim, & nec difficiles, nec inhumani ſenes tolerabilem ſenectutem agunt: importunitas autẽ, & inhumanitas omni aetati moleſta eſt.* LAE. *Eſt, ut dicis, Cato. ſed fortaſſe dixerit quiſpiam, tibi propter opes, & copias, & dignitatem tuam, tolera-*

[1] alij putant legendum, queis: quod latine parũ uideatur dici, deplorare querellas. queis autem pro quibus, latinis uſitatũ. Virg. l. 1. Aen. Queis ante ora patrum.

[2] mores, non aetas, querellas excitant contra ſenectutẽ.

tolerabilem ſenectutem uideri, id autem non poſſe multis contingere. CA. *Eſt iſtud quidem, Laeli, aliquid, ſed nequaquam in iſto ſunt omnia: ut Themiſtocles fertur Seriphio cuidam in iurgio reſpondiſſe. cum ille dixiſſet, non eum ſua, ſed patriae gloria ſplendorem aſſecutum: Nec hercle, inquit, ſi ego Seriphius, nobilis, nec tu, ſi Athenienſis eſſes, clarus umquam fuiſſes. quod eodem modo de ſenectute dici poteſt. nec enim in ſumma inopia leuis eſſe ſenectus poteſt, ne ſapienti quidem, nec inſipienti, etiam in ſumma copia, non grauis. Aptiſſima omnino ſunt, Scipio, & Laeli, arma ſenectutis, artes, exercitationesq. uirtutum: quae in omni aetate cultae, cum diu multumq. uixeris, mirificos afferunt fructus; non ſolum, quia numquam deſerunt, ne extremo quidem tempore aetatis; (quamquam id quidem maximum eſt) uerum etiam, quia conſcientia bene actae uitae, multorumq. benefactorum recordatio iucundiſſima eſt. Ego Q. Maximum, eum, qui Tarentum recepit, ſenem adoleſcens ita dilexi, ut aequalem. erat enim in illo uiro comitate condita grauitas: nec ſenectus mores mutauerat. quamquam eũ colere coepi nõ admodum grãdem natu, ſed tamen iã aetate prouectum. anno enim poſt, quam conſul primum fuerat, ego natus ſum: cumq. eo quartum conſule adoleſcentulus miles ad Capuam profectus ſum, quinctoq. anno poſt ad Tarentum quaeſtor: deinde aedilis, quadrien-*

notat & patriam, & hominem. alij legũt, ignobilis, cõtra Plutarchi, Herodoti, Platonis auctoritatem, apud quos hoc Themiſtoclis dictum narratur.

quadriẽnio praetura diſtabat ab aedilitate

nio poſt factus ſum praetor: quem magiſtratum geſſi conſulibus Tuditano, & Cethego, cum quidem ille admodum ſenex ſuaſor legis Cinciae de donis, & muneribus fuit. hic & bella gerebat, ut adoleſcens, cum plane grandis eßet: & Hannibalem, iuueniliter exſultantem, patientia ſua molliebat: de quo praeclare familiaris noſter Ennius:

eoſdem recitat uerſus lib.1.off.

Vnus homo nobis cunctando reſtituit rem:
Non ponebat enim rumores ante ſalutem.
Ergo magisque, magisq. uiri nũc gloria claret.

*Tarentum uero qua uigilantia, quo conſilio recepit? cum quidem, me audiente, Salinatori, qui amiſſo opido, fugerat in arcem, glorianti, atque dicenti; mea opera, Q. Fabi, Tarentum recepiſti; certe, inquit, ridens: nam, niſi tu amiſiſſes, ego numquam recepißem. Nec uero in armis praeſtantior, quam in toga; qui conſul iterum, Sp. Caruilio collega quieſcente, C. *Flaminio tribuno pl. quoad potuit, reſtitit, agrum Picenum, & Gallicum uiritim contra ſenatus auctoritatem diuidenti: augurq; cum eſſet, auſus eſt dicere, optimis auſpicijs ea geri, quae pro reip. ſalute gererentur; quae contra remp. fierent, contra auſpicia fieri. Multa in eo uiro praeclara cognoui: ſed nihil eſt admirabilius, quam quo modo ille mortem Q. filij tulit, clari uiri, & conſularis. eſt in manibus laudatio: quam cum legimus, quem philoſophum non contemnimus? Nec uero ille in luce modo, atque in oculis ciuium magnus,*

* qui conſul ad Thraſimentum in proelio caeſus eſt.

laudauit filium in funere.

gnus, ſed intus, domiq. praeſtantior. qui ſermo? quae praecepta? quanta notitia antiquitatis? quae ſciẽtia iuris augurij? multae etiã, ut in homine Romano, litterae: omnia memoria tenebat non domeſtica ſolum, ſed etiam externa bella. cuius ſermone ita tum cupide fruebar, quaſi diuinarẽ id, quod euenit, illo extincto, fore, unde diſcerem, neminẽ. quorſum igitur haec tã multa de Maximo? quia profecto uidetis, nefas eſſe dictu, miſeram fuiſſe talem ſenectutem. nec tamen omnes poſſunt eſſe Scipiones, aut Maximi, ut urbiũ expugnationes, ut pedeſtres, nauales ue pugnas, ut bella a ſe geſta, ut triumphos recordentur. eſt etiam quiete, & pure, atque elegãter actae aetatis placida, ac lenis ſenectus: qualem accepimus Platonis; qui uno & octogeſimo anno ſcribens eſt mortuus: qualẽ Iſocratis; qui eum librum, qui Panathenaicus inſcribitur, quarto & nonageſimo anno ſcripſiſſe dicitur, uixitq. quinquennium poſtea: cuius magiſter Leõtinus Gorgias cẽtum & ſeptem compleuit annos; neque umquã in ſuo ſtudio, atque opere ceſſauit. qui, cum ex eo quaereretur, cur tamdiu eſſe uellet in uita, Nihil habeo, inquit, quod accuſem ſenectutem. praeclarum reſponſum, & docto homine dignum. ſua enim uitia inſipientes, & ſuam culpam in ſenectutem conferunt: quod non faciebat is, cuius modo mentionem feci, Ennius.

literarum laudem Romani Graeciae concedebãt, militarem ſibi aſſumebãt.

maiorẽ Africanum ſignificat.

ſua uitia inſipiẽtes cõferunt in ſenectutem.

Sicut fortis equus, ſpatio qui ſaepe ſupremo
Vicit Olympia, nunc ſenio confectus quieſcit.

equi

equi fortis, & uictoris ſenectuti comparat ſuam: quem quidem meminiſſe probe poteſtis: anno enim undeuigeſimo poſt eius mortem hi conſules, T. Flamininus, & M'. Acilius, facti ſunt: ille autem Caepione, & Philippo iterum conſulibus mortuus eſt, cum ego, quinque & ſexaginta annos natus, legem Voconiam magna uoce, & bonis lateribus ſuaſiſſem. ſed annos ſeptuaginta natus (tot enim uixit) Ennius ita ferebat duo, quae maxima putantur, onera, paupertatem, & ſenectutē, ut eis paene delectari uideretur. etenim, cum complector animo, quattuor reperio cauſſas, cur ſenectus miſera uideatur; unam, quod auocet a rebus gerendis; alteram, quod corpus faciat infirmum; tertiam, quod priuet omnibus fere uoluptatibus; quartam, quod haud procul abſit a morte. earum, ſi placet, cauſſarum quantum quaeque ualeat, quamq. ſit iuſta, uideamus. A rebus gerendis ſenectus abſtrahit: quibus? an iis, quae iuuentute geruntur, & uiribus? nullaene igitur res ſunt ſeniles, quae uel infirmis corporibus, animo tamen, adminiſtrentur? nihil ergo agebat Q. Maximus? nihil L. Paullus, pater tuus, Scipio, ſocer optimi uiri, filij mei? ceteri ſenes, Fabricij, Curij, Coruncanij, cum remp. conſilio, & auctoritate defendebant, nihil agebant? ad Ap. Claudij ſenectutem accedebat etiam, ut caecus eſſet: tamen, cum ſententia ſenatus inclinaret ad pacem cum Pyrrho foedusq. faciendum,

de mulierũ hereditatibus.

ſenectus miſera uidetur ob quattuor cauſſas.

ideo laudat, quia perierat iã: infra quoque probitatem eius cõmendat.

dum, non dubitauit illa dicere, quae uerſibus perſecutus eſt Ennius:

Quo uobis mentes, rectae quae ſtare ſolebant
Antehac, dementi ſeſe flexere ruina?

ceteraq. grauiſſime. notum enim uobis carmen eſt: & tamen ipſius Appij exſtat oratio. atque haec ille egit ſeptem & decem annis poſt alterum conſulatum; cum inter duos cōſulatus anni decem interfluxiſſent, cenſorq. ante ſuperiorem conſulatum fuiſſet. ex quo intelligitur, Pyrrhi bello grandē ſane fuiſse: & tamen ſic a patribus accepimus. Nihil igitur afferunt, qui in re gerenda uerſari ſenectutem negant: ſimilesq. ſunt, ut ſi quis gubernatorem in nauigando nihil agere dicat, cum alij malos ſcandant, alij per foros curſent, alij ſentinam exhauriant; ille autem, clauum tenens, quietus ſedeat in puppi. Non facit ea, quae iuuenes. At uero multo maiora, & meliora facit: non enim uiribus, aut uelocitatibus, aut celeritate corporis res magnae geruntur, ſed conſilio, auctoritate, ſententia: quibus non modo non orbari, ſed etiam augeri ſenectus ſolet. niſi forte ego uobis, qui & miles, & tribunus, & legatus, & conſul uerſatus ſum in uario genere bellorum, ceſſare nunc uideor, cum bella non gero: at ſenatui, quae ſunt gerenda, praeſcribo; & Carthagini, male iam diu cogitanti, bellum multo ante denuncio. de qua uereri non ante deſinam, quam illam exciſam eſſe cognouero. quā palmam uti-

quod lex tum quidē nulla iubebat, ut exēpla declarant, ſed poſtea iuſſit, lata a L. Sylla.

ſenex gubernatori ſimilis.

ſuſpicor hoc abundare, cū ſequatur proxime, Aut celeritate.

praeſertim in Hiſpania Liuius. Plutarchus, alij.

ſcentia ſuiſſet. Ego L. Metellum memini puer, qui cum quadriennio poſt alterum conſulatum pontifex maximus factus eßet, uiginti & duos annos ei ſacerdotio praefuit, ita bonis eſſe uiribus extremo tempore aetatis, ut adoleſcentiam non requireret. Nihil neceſſe eſt mihi de me ipſo dicere. quamquam eſt id quidem ſenile, aetatiq. noſtrae conceditur. uidetis enim, ut apud Homerum ſaepiſſime Neſtor de uirtutibus ſuis praedicet. tertiam enim iam aetatem hominum uiuebat: nec erat ei uerendum, ne, uera praedicans de ſe, nimis uideretur aut inſolens, aut loquax. etenim (ut ait Homerus) ex eius lingua melle dulcior fluebat oratio: quam ad ſuauitatem nullis egebat corporis uiribus. & tamen dux ille Graeciae nunquam optat, ut Aiacis ſimiles habeat decem, at ut Neſtoris: quod ſi acciderit, non dubitat quin breui ſit Troia peritura. ſed redeo ad me. Quartum ago annum & octogeſimum. uellem id quidem poſſe, quod Cyrus: ſed tamen hoc queo dicere, non me quidem iis eſſe uiribus, quibus aut miles bello Punico, aut quaeſtor eodem bello, aut conſul in Hiſpania fuerim, aut quadriennio poſt cum tribunus militum depugnaui apud Thermopylas Man. Acilio Glabrione conſule: ſed tamen, ut uidetis, non plane me eneruauit, non afflixit ſenectus, non curia uires meas deſiderat, non Roſtra, non amici, non clientes, non hoſpites. nec enim umquam ſum aſſenſus illi ueteri, lauda-

cap. 31.

Il. primo.

Agamemnon.

contra regem Antiochum.

N tcq.

mature fieri ſenem oportet, ſi diu uelis ſenex eſſe.

toq. prouerbio, quod monet mature fieri ſenem, ſi diu uelis ſenex eſſe. ego uero me minus diu ſenem eſſe mallem, quam eſſe ſenem ante, quam eſſem: itaque nemo adhuc conuenire me uoluit, quin fuerim occupatus. At minus habeo uirium, quam ueſtrum uteruis. nec uos quidem T. Pontij centurionis uires habetis. num idcirco eſt ille praeſtantior? moderatio modo uirium adſit, & tantum, quantum poteſt, quiſque nitatur: nae ille non magno deſiderio tenebitur uirium. Olimpiae per ſtadium ingreſſus eſſe Milo dicitur, cum humeris ſuſtineret bouem. utrum igitur has corporis, an Pythagorae tibi malis uires ingenij dari? Denique iſto bono utare, dum adſit: cum abſit, ne requiras. niſi forte adoleſcentes pueritiam paullulum aetate progreſſi adoleſcentiam debent requirere. curſus eſt certus aetatis, & uia una naturae, eaq. ſimplex, ſuaq. cuiq. parti aetatis tempeſtiuitas eſt data. ut enim infirmitas puerorum eſt, ferocitas iuuenum, grauitas iam conſtantis aetatis: ſic ſenectutis maturitas naturale quiddam habet, quod ſuo tempore percipi debeat. Arbitror te audire, Scipio, hoſpes tuus Maſſiniſſa quae faciat hodie, nonaginta annos natus: cum ingreſſus iter pedibus ſit, in equum omnino non aſcendere; cum equo, ex equo non deſcendere: nullo imbre, nullo frigore adduci, ut capite operto ſit: ſummam in eo eſſe corporis ſiccitatem; itaque exſequi omnis regis officia, & munera.

Crotoniata de quo paullo ante.

ferocitas iuuenum eſt.

nera. poteſt igitur exercitatio, & temperantia in ſenectute etiam aliquid conſeruare priſtini roboris. Non ſunt in ſenectute uires. nec poſtulantur quidem uires a ſenectute. ergo, & legibus, & inſtitutis, uacat aetas noſtra muneribus ijs, quae non poſſunt ſine uiribus ſuſtineri. itaque non modo, quod non poſſumus, ſed ne quantum poſſumus quidem, cogimur. At ita multi ſunt imbecilli ſenes, ut nullum officij, aut omnino uitae munus exſequi poſſint. At id quidem non proprium ſenectutis eſt uitium, ſed commune inualetudinis. quam fuit imbecillus P. Africani filius, is, qui te adoptauit? quam tenui, aut nulla potius ualetudine? quod niſi ita fuiſſet, alterum ille extitiſſet lumen ciuitatis. ad paternam enim magnitudiné animi doctrina uberior acceſſerat. quid mirum igitur in ſenibus, ſi infirmi ſunt aliquando, cum ne id quidem adoleſcentis effugere poſſint? Reſiſtendum, Laeli, & Scipio, ſenectuti eſt, eiusq. uitia diligentia compenſanda ſunt: pugnandum, tamquam contra morbum, ſic contra ſenectutem: habenda ratio ualetudinis, utendum exercitationibus modicis: tantum cibi, & potionis adhibendum, ut reficiantur uires, non opprimantur. Nec uero corpori ſolum ſubueniendum eſt, ſed menti, atque animo multo magis. nam haec quoque, niſi tamquam lumini oleum inſtilles, extinguuntur ſenectute. Et corpora quidem exercitationum defatigatione ingraueſcunt: animi au-

exercitatio, & temperãtia robur in ſenectute conſeruat.

maioris, fratris Corneliae Gracchorum matri.

reſiſtendum ſenectuti.

menti, atq. animo magis, quàm corpori, in ſenectute ſubueniendum.

tem exercendo leuantur. nam, quos ait Caecilius comicos ſtultos ſenes, hos ſignificat credulos, obliuioſos, diſſolutos. quae uitia ſunt non ſenectutis, ſed inertis, ignauae, ſomniculoſae ſenectutis. ut petulantia, ut libido magis eſt adoleſcentium, quam ſenum, nec tamen omnium adoleſcentium, ſed non proborum: ſic iſta ſenilis ſtultitia, quae deliratio appellari ſolet, ſenum leuium eſt, non omnium. Quattuor robuſtos filios, quinque filias, tantam domum, tantas clientelas Appius regebat & ſenex, & caecus. intentum enim animum, tamquam arcum, habebat; nec langueſcens ſuccumbebat ſenectuti: tenebat non modo auctoritatem, ſed etiam imperium in ſuos: metuebant eum ſerui, uerebantur liberi, carum omnes habebant. uigebat in illa domo mos patrius, & diſciplina. ita enim ſenectus honeſta eſt, ſi ſe ipſa defendit, ſi ius ſuum retinet, ſi nemini mancipata eſt, ſi uſque ad ultimum ſpiritum dominatur in ſuos. ut enim adoleſcentem, in quo aliquid ſenile, ſic ſenem, in quo aliquid eſt adoleſcentis, probo. quod qui ſequitur, corpore ſenex eſſe poterit, animo numquam erit. Septimus mihi liber Originum eſt in manibus: omnia antiquitatis monumenta colligo: cauſſarum illuſtrium, quaſcumque defendi, nunc quammaxime orationes conficio: ius augurum, pontificum, ciuile tracto: multum etiam graecis litteris utor: Pythagoreorumq. more exercendae memoriae gratia, quid quoque die dixerim,

deliratio appellatur, ſenilis ſtultitia.

adoleſcens, in quo aliquid ſenile, probatur, & ſenex, in quo aliquid adoleſcẽti.

in quibus eum Lyſiae cõparat Cicero in lib. de claris orat.

xerim, audiuerim, egerim, commemoro ueſperi. haec ſunt exercitationes ingenij, haec curricula mẽtis: in his deſudans, atque elaborans, corporis uires nõ magnopere deſidero: adſum amicis: uenio in ſenatum frequens: ultroq. affero res multum & diu cogitatas, easq. tueor animi, non corporis uiribus. quae ſi exſequi nequirẽ, tamẽ me lectulus oblectaret, ea ipſa cogitantem, quae iam agere non poſſem: ſed, ut poſſim, facit acta uita. ſemper enim in his ſtudijs, laboribusq. uiuenti non intelligitur, quando obrepat ſenectus. ita ſenſim ſine ſenſu aetas ſeneſcit, nec ſubito frãgitur, ſed diuturnitate exſtinguitur. Sequitur tertia uituperatio ſenectutis, quod eã carere dicũt uoluptatibus. O praeclarum munus aetatis: ſiquidem id aufert a nobis, quod eſt in adoleſcentia uitioſiſſimum. accipite enim, optimi adoleſcentes, ueterẽ orationem Archytae Tarentini, magni in primis, & praeclari uiri: quae mihi tradita eſt, cum eſſem adoleſcẽs Tarenti cum Q. Maximo. nullam capitaliorem peſtem, quam uoluptatem corporis, hominibus dicebat a natura datã: cuius uoluptatis auidae libidines, temere, & effrenate ad potiundum incitarentur: hinc patriae proditiones, hinc rerump. euerſiones, hinc cum hoſtibus clandeſtina colloquia naſci: nullum denique ſcelus, nullum malum facinus eſſe, ad quod ſuſcipiendum nõ libido uoluptatis impelleret: ſtupra uero, & adulteria, & omne tale flagitiũ nullis alijs illecebris excitari, niſi uoluptatis.

ſemper egregijs in ſtudijs uiuẽti non intelligitur, quãdo obrepat ſenectus.

peſtis nulla capitalior, quam uoluptas corporis.

tis. cumq. homini ſiue natura, ſiue quis deus nihil mente praeſtabilius dediſſet; huic diuino muneri, ac dono nihil eſſe tam inimicum, quam uoluptatem: nec enim, libidine dominante, temperantiae locum eſſe, nec omnino in uoluptatis regno uirtutem poſſe conſiſtere. quod quo magis intelligi poſſet, fingere animo iubebat tanta incitatum aliquem uoluptate corporis, quanta poſſet maxima. nemini cenſebat fore dubium, quin tam diu, dum ita gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione conſequi poſſet: quo circa nihil eſſe tam delectabile, tamq. peſtiferum, quam uoluptatem; ſiquidem ea, cum maior eſſet, atque longinquior, omne animi lumen extingueret, Haec cum C. Pontio Samnite, patre eius, a quo Caudino proelio Sp. Poſtumius, T. Veturius conſules ſuperati ſunt, locutum Archytam, Nearchus Tarentinus, hoſpes noſter, qui in amicitia populi R. permanſerat, ſe a maioribus natu accepiſſe dicebat; cum quidem ei ſermoni interfuiſſet Plato Athenienſis: quem Tarentum ueniſſe L. Camillo, P. Claudio conſulibus, reperio. Quorſum haec? ut intelligeretis, ſi uoluptatem aſpernari ratione, & ſapientia non poſſemus, magnam habendam ſenectuti gratiam, quae efficeret, ut id non liberet, quod non oporteret. impedit enim conſilium uoluptas. rationis inimica; ac mentis (ut ita dicam) praeſtringit oculos; nec habet ullum cum uirtute commerciũ.

[Margin notes: ...menti nihil ...am inimi-...um, quam ...uoluptas. — ...animi lumẽ ...uoluptas ex-...tinguit. — uoluptas nullum habet cũ uirtute cõmercium.]

Inuitus

*Inuitus feci, ut fortiſſimi uiri T. Flaminini fratrem, L. Flamininum e ſenatu eijcerem ſeptem annis poſtquam conſul fuiſſet: ſed notandam putaui libidinem. ille enim, cum eſſet conſul in Gallia, exoratus in conuiuio a ſcorto eſt, ut ſecuri feriret aliquem eorum, qui in uinculis eſſent damnati rei capitalis. hic Tito, fratre ſuo, cenſore, qui proximus ante me fuerat, elapſus eſt. mihi uero, & Flacco neutiquam probari potuit tam flagitioſa, & tam perdita libido, quae cum probro priuato coniungeret *imperij dedecus. Saepe audiui a maioribus natu, qui ſe pueros porro a ſenibus audiſſe dicebant, mirari ſolitum C. Fabricium, quod, cum apud Pyrrhum regem legatus eſſet, audiſſet a Theſſalo Cinea, eſſe quendam Athenis, qui ſe ſapientem profiteretur, eumq. dicere, omnia, quae faceremus, ad uoluptatem eſſe referenda: quod ex eo audientes Man. Curium, & Ti. Coruncanium, optare ſolitos, ut id Samnitibus, ipſiq. Pyrrho perſuaderetur; quo facilius uinci poſſent, cum ſe uoluptatibus dedidiſſent. uixerat Man. Curius cum P. Decio, qui quinquennio ante eum conſulem ſe pro rep. quarto conſulatu deuouerat. norat eundem Fabricius, norat Coruncanius: qui cum ex ſua uita, tum ex eius, quem dico, P. Decij facto iudicabant eſſe profecto aliquid natura pulchrum, atque praeclarum, quod ſua ſponte peteretur, quodque, ſpreta, & contempta uoluptate, optimus quiſque ſequeretur. Quorſum*

* cum id flagitij conſu' admiſiſſet

Gallico proelio. Liuius lib. x.

igitur haec tam multa de uoluptate? quia non modo uituperatio nulla, ſed etiam ſumma laus ſenectutis eſt, quod ea uoluptates nullas magnopere deſiderat. caret epulis, exſtructisq. menſis, & frequentibus poculis: caret etiam uinolentia, & cruditate, & inſomnijs. ſed, ſi aliquid dandum eſt uoluptati, quoniam eius blanditijs non facile obſiſtimus: (diuinitus enim Plato[x] eſcam malorum appellat uoluptatem, quod ea uidelicet homines capiantur, ut piſces) quamquam immoderatis epulis caret [a]ſenectus, modicis tamen delectari poteſt. C. Duillium, M. filium, qui Poenos primus claſſe deuicerat, redeuntem a cena ſenem ſaepe uidebam puer. delectabatur cereo[x]funali, et tibicine: quae ſibi, nullo exemplo, priuatus ſumpſerat: tantum licentiae dabat gloria. Sed quid ego alios? ad me ipſum reuertor. primum habui ſemper ſodales. ſodalitates autem me quaeſtore conſtitutae ſunt, ſacris Idaeis[a] Magnae Matris acceptis. epulabar igitur cum ſodalibus, omnino modice, ſed erat quidam feruor aetatis; qua progrediente, omnia fiunt in dies mitiora. neque enim ipſorum conuiuiorum delectationem uoluptatibus corporis magnis, quam coetu amicorum, & ſermonibus metiebar. bene enim maiores accubationem epularem amicorum, quia uitae coniunctionem haberet, [x]conuiuium nominarunt, melius, quam Graeci, qui hoc idem tum compotationem, tum concenationem uocant: ut, quod in eo gene-

uoluptas malorum eſca.

ſenectus modicis epulis delectari poteſt.

uide Pl. de uiris illuſtribus. c. 38.

quae Peſinunte antea ſimulacrum ac templũ habuerat.

in epiſtola ad Paetum, l. 9. fam.

*genere minimum eſt, id maxime probare uideantur. ego uero, propter ſermonis delectationem, *tempeſtiuis quoque conuiuijs delector, nec cum aequalibus ſolum, qui pauci iam admodum reſtant, ſed cum ueſtra etiam aetate, atque uobiſcum: habeoq. ſenectuti magnam gratiam, quae mihi ſermonis auiditatem auxit, potionis, & cibi ſuſtulit. quod ſi quem etiam iſta delectant, ne omnino bellum indixiſſe uidear uoluptati, cuius eſt etiam fortaſſe quidem naturalis motus: non intelligo, ne in iſtis quidem uoluptatibus ipſis carere ſenſu ſenectutem. me uero & *magiſteria delectant a maioribus inſtituta; & is ſermo, qui, more maiorum, a ſummo magiſtro adhibetur in poculo; & pocula, ſicut in Sympoſio Xenophontis, minuta, atque rorantia; & refrigeratio aeſtate, & uiciſſim aut ſol, aut ignis hibernus: quae quidem etiam in *Sabinis perſequi ſoleo: conuiuiumq. uicinorum quotidie compleo; quod ad multam noctem, quam maxime poſſumus, uario ſermone producimus. At non eſt uoluptatum tanta quaſi titillatio in ſenibus. credo: ſed nec deſideratio quidem: nihil autem moleſtum, quod non deſideres. Bene Sophocles, cum ex eo quidam iam affecta aetate quaereret, uteretur ne rebus Venereis, Dij *meliora, inquit: libenter uero iſtinc, ſicut a domino agreſti, ac furioſo, profugi. cupidis enim rerum talium odioſum fortaſſe, & moleſtum eſt carere: ſatiatis uero, & expletis iucun-*

alibi quoque ſic appellat Cicero ea conuiuia, quibus intereſſe licet. nec enĩ oĩbus honeſte licet. ep. 1. lib. 9. ad Att.

unde magiſter cõuiuij

ubi uillam habuit, ſimpliciter & rudi forma aedificatã.

poteſt etiã legi, dic meliora: ut ad graecanı loquendi conſuetudinem reſpõdeat, ἐυφύμει.

ſic & Plutarchus in Catone maiore, & Plato Politicorum 1. locutus eſt.

iucundius eſt carere, quam frui. quamquam non caret is, qui non deſiderat. hoc ego, non deſiderare, dico eſſe iucundius. Quodſi iſtis ipſis uoluptatibus bona aetas fruitur libentius: primum paruulis fruitur rebus, ut diximus; deinde ijs, quibus ſenectus, ſi non abunde potitur, non omnino caret. ut Turpione Ambiuio magis delectatur, qui in prima cauea ſpectat; delectatur tamen etiam, qui in ultima: ſic adoleſcentia, uoluptates prope intuens, magis fortaſſe laetatur: ſed delectatur etiam ſenectus, procul eas ſpectans tantum, quantum ſat eſt. At illa quanti ſunt, animum, tamquam emeritis ſtipẽdijs libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatum omnium, ſecum eſſe, ſecumque, ut dicitur, uiuere? ſi uero habet aliquod tamquam pabulum ſtudij, atque doctrinae, nihil eſt otioſa ſenectute iucundius. Mori uidebamus in ſtudio dimetiendi paene caeli atque terrae *Gallum, familiarem patris tui, Scipio. quoties illum lux, noctu aliquid deſcribere ingreſſum, quoties nox oppreſſit, cum mane coepiſſet? quam delectabat eum, defectiones ſolis, & lunae multo nobis ante praedicere? Quid in leuioribus ſtudijs, ſed tamen acutis? quam gaudebat bello ſuo Punico Naeuius? quam Truculento *Plautus? quam Pſeudolo? uidi etiam ſenem Liuium: qui, cum ſeptem annis ante, quam ego natus ſum, fabulam docuiſſet, Centhone, Tuditanoq. conſulibus, uſque ad adoleſcentiam

Sulpicium Gallum; de quo lib. 1. & ĩ Laelio, in extremo, & apud Plinium.

uixit igitur Catonis aetate.

ſcentiam meam proceſſit aetate. Quid de P. Licinij Craſſi & pontificij, & ciuilis iuris ſtudio loquar? aut de huius P. Scipionis, qui his paucis diebus pontifex maximus factus eſt? atque eos omnes, quos commemoraui, his ſtudijs flagrantes ſenes uidimis. M. uero Cethegum, quem recte ſuadae medullam dixit Ennius, quanto ſtudio exerceri in dicendo uidebamus etiam ſenem? Quae ſunt igitur epularum, aut ludorum, aut ſcortorum uoluptates cum his uoluptatibus comparandae? Atque haec quidem ſtudia doctrinae, prudentibus, & bene inſtitutis pariter cum aetate creſcunt: ut honeſtum illud Solonis ſit, quod ait uerſiculo quodam, ut ante dixi, ſeneſcere ſe multa in dies diſcentem: qua uoluptate animi nulla certe poteſt eſſe maior. Venio nunc ad uoluptates agricolarum: quibus ego incredibiliter delector: quae nec ulla impediuntur ſenectute, & mihi ad ſapientis uitam proxime uidentur accedere. habent enim rationem cum terra; quae numquam recuſat imperium, nec umquam ſine uſura reddit, quod accepti, ſed alias minore, plerumque maiore cum foenore. quamquam me quidem non fructus modo, ſed etiam ipſius terrae uis, ac natura delectant. quae cum gremio mollito, ac ſubacto ſparſum ſemen excepit, primum id occatum cohibet; ex quo occatio, quae hoc efficit, nominata eſt: deinde tepefactum uapore, & complexu ſuo diffundit, & elicit herbeſcentem ex

uide lib. de claris orat. non longe ab initio. p. 146.

impedium, legendū uidetur, ut ad Atti. l. 6. ep. 1.

eo

uide quam elegãter ea quae ad agriculturã pertinent, explicet. cũ latinae orationis facultatem, quocũque uellet, ingenij praeſtãtia, traduceret.

*eo uiriditatem: quae nixa fibris ſtirpium ſenſim adoleſcit, culmoq. erecta geniculato, uaginis iam quaſi pubeſcens includitur: e quibus cum emerſit, fundit frugem ſpicae ordine ſtructam, & contra auium minorum morſus munitur uallo ariſtarum. Quid ego uitium ſatus, ortus, incrementa commemorem? ſatiari delectatione non poſſum: ut meae ſenectutis requietem, oblectamentumq. noſcatis. Omitto enim uim ipſam omnium, quae generantur e terra, quae ex fici tantulo grano, aut ex acino uinaceo, aut ex ceterarum frugum, ac ſtirpium minutiſſimis ſeminibus tantos truncos, ramosq. procreat: malleoli, plantae, ſarmenta, uiuiradices, propagines non ne ea efficiunt, ut quemuis cum admiratione delectent? uitis quidem, quae natura caduca eſt, niſi fulta eſt, fertur ad terram; eadem, ut ſe erigat, clauiculis ſuis, quaſi manibus, quidquid eſt nacta, complectitur: quam ſerpentem multiplici lapſu, & erratico, ferro amputans coercet ars agricolarum, ne ſilueſcat ſarmentis, & in omnes partes nimia fundatur. itaque ineunte uere, in ijs, quae relicta ſunt, exſiſtit tamquam ad articulos ſarmentorum ea, quae gemma dicitur: a qua oriens uua ſe oſtendit: quae & ſucco terrae, et calore ſolis augeſcens, primo eſt peracerba guſtatu; deinde maturata dulceſcit; ueſtitaq. pampinis nec modico tepore caret, & nimios ſolis *defendit ardores: qua quid poteſt eſſe cum fructu laetius, tum adſpectu pul-*

ſic dicebãt, litus mare defendit, pro arcet.

pulchrius? cuius quidem non utilitas me ſolum, ut ante dixi, ſed & cultura, & natura ipſa delectat, adminiculorum ordines, capitum iugatio, religatio, & propagatio uitium, ſarmentorum ea, quam dixi, aliorum amputatio, aliorum immiſſio. Quid ego irrigationes, quid agri foſſiones, repaſtinationesq. proferam, quibus fit multo terra fecundior? Quid de utilitate loquar ſtercorandi? dixi in eo libro, quem de rebus ruſticis ſcripſi: de qua doctus Heſiodus ne uerbum quidem fecit, cum de cultura agri ſcriberet. at Homerus, qui multis, ut mihi uidetur, ante ſaeculis fuit, Laertem lenientem deſiderium, quod capiebat e filio, colentem agrum, & eum ſtercorantem facit. Nec uero ſegetibus ſolum, et pratis, & uineis, & arbuſtis res ruſticae laetae ſunt, ſed hortis etiam, atque pomarijs, tum pecudum paſtu, apum examinibus, florum omnium uarietate. nec conſitiones modo delectant, ſed etiam inſitiones: quibus nihil inuenit agricultura ſollertius. Poſſum perſequi multa oblectamenta rerum ruſticarum: ſed ea ipſa, quae dixi, fuiße ſentio longiora. ignoſcetis autem. nam & ſtudio rerum ruſticarum prouectus ſum: & ſenectus eſt natura loquacior, ne ab omnibus eam uitijs uidear uindicare. Ergo in hac uita Man. Curius, cum de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphaſſet, conſumpſit extremũ tẽpus aetatis. cuius ego uillam cõtemplans, (abeſt enim nõ longe a mea) admirari

qui nunc extat.

rei ruſticae partes, ſegetes, prata, uineae, arbuſta, horti, apum examina.

uilla Curij, nullo ſum-

ſatis

ptu, nullo ornatu extructa.

ſatis non poßum uel hominis continentiá, uel temporum diſciplinam. Curio ad focum ſedenti magnum auri pondus Samnites cum attuliſſent, repudiati ab eo ſunt. non enim, aurum habere, praeclarum ſibi uideri dixit, ſed ijs, qui haberent aurum, imperare. poterat ne tantus animus non efficere iucundam ſenectutem? Sed uenio ad agricolas; ne a me ipſo recedam. In agris erant tunc ſenatores, ideſt ſenes; ſiquidem aranti L. Quinctio Cincinnato nunciatum eſt, eum dictatorem eſſe dictum. cuius dictatoris iuſſu, magiſter equitum C. Seruilius Ahala Sp. Melium, regnum appetentem, *occupatum interemit. a uilla in ſenatum accerſebantur & Curius, & ceteri ſenes: ex quo, qui eos accerſebant, uiatores nominati ſunt. num igitur eorum ſenectus miſerabilis fuit, qui ſe agricultione oblectabant? mea quidem ſententia, haud ſcio, an ulla poſſit eſſe beatior uita; neque ſolum officio, quod hominum generi uniuerſo cultura agrorum eſt ſalutaris; ſed & delectatione, quam dixi, & ſaturitate, copiaq. rerum omnium, quae ad uictum hominum, ad cultum etiam deorum pertinent. Et quoniam haec quidam deſiderant, in gratiam iam cum uoluptate redeamus. ſemper enim boni, aſſiduiq. domini referta caella uinaria, olearia, & poenaria eſt: uillaq. tota locuples abundat porco, hoedo, agno, gallina, lacte, caſeo, melle. iam, hortum ipſi agricolae ſuccidiam alteram appellant. condi-

oppreſſum ante quam potiretur elegans, nec tamen ſatis notum, loquendi genus. alibi, occupaui, te fortuna.

hortum agriculae ſuccidiā alteram appellant.

condiciora facit haec ſuperuacaneis operis aucupium, atque uenatio. Quid de pratorum uiriditate, aut arborum ordinibus, aut uinearum, oliuetorum ue ſpecie dicam? breui praecidam. agro bene culto nihil poteſt eſſe nec uſu uberius, nec ſpecie ornatius: ad quem fruendum non modo non retardat, uerum etiam inuitat, atque allectat ſenectus. ubi enim poteſt illa aetas aut caleſcere uel apricatione melius, uel igni; aut uiciſſim umbris aquis ue refrigerari ſalubrius? Sibi habeant igitur arma, ſibi equos, ſibi haſtas, ſibi clauam, & pilam, ſibi nationes, atque curſus; nobis ſenibus ex luſionibus multis talos relinquant, & teſſeras; id ipſum, utrum lubebit: quoniam ſine his beata eſſe ſenectus poteſt. Multas ad res perutiles Xenophontis libri ſunt: quos legite, quaeſo, ſtudioſe, ut facitis. quam copioſe ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui eſt de tuenda re familiari, qui Oeconomicus inſcribitur? atque, ut intelligatis nihil ei tam regale uideri, quam ſtudium agri colendi, Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo, Cyrum minorem, Perſarum regem, praeſtanti ingenio, atque imperij gloria, cum Lyſander Lacedaemonius, uir ſummae uirtutis, ueniſſet ad eum Sardis, eiq. dona a ſocijs attuliſſet, & ceteris in rebus comẽ erga Lyſandrũ, atque humanum fuiſſe, et ei quendam conſeptum agrum, diligenter conſitum, oſtendiſſe: cum autem admiraretur Lyſander & proceritates arbo-rum,

ſenibus talorum, & teſſerarum luſus conceditur.

Xenophontis libri per utiles.

in re milita ri: tamen a Conone na uali pugna poſtremo uictus eſt. Iuſtinus lib. 6.

rum, & directos in quincuncem ordines, & humum ſubactam, atque puram, & ſuauitatem odorum, qui afflarentur e floribus, tum eum dixiſſe, mirari ſe non modo diligentiam, ſed etiam ſollertiam eius, a quo eſſent illa dimenſa, atque deſcripta: & ei Cyrum reſpondiſſe: atqui ego ſum omnia iſta dimenſus: mei ſunt ordines mea deſcriptio: multae etiam iſtarum arborum mea manu ſunt ſatae: tum Lyſandrum, intuentem purpuram eius, & nitorem corporis, ornatumq. Perſicum multo auro, multisq. gemmis, dixiſſe: recte uero te Cyre beatum ferunt, quoniam uirtuti tuae fortuna coniuncta eſt. Hac igitur fortuna frui licet ſenibus: nec aetas impedit, quo minus & ceterarum rerum, & in primis agri colendi ſtudia teneamus uſque ad ultimum tempus ſenectutis. M. quidem Valerium Coruinum ad centeſimum annum accepimus uitá perduxiſſe, cum eſſet acta iam aetate in agris, eosq. coleret: cuius inter primum & ſextum conſulatum octo & quadraginta anni interfuerunt. ita, quantum ſpatium aetatis maiores ad ſenectutis initium eſſe uoluerunt, tantus illi curſus honorum fuit. atque huius extrema aetas hoc beatior, quam media, quod auctoritatis habebat plus, laboris minus. apex autem ſenectutis auctoritas. Quanta fuit in L. Caecilio Metello, quanta in Atilio Calatino, in quem illud elogium, Vnicum plurimae conſentiunt gentes, populi primarium fuiſſe

quẽ Liuius Alexandro Magno cõparat in re bellica.

apex ſenectutis auctoritas. de Fin l. 2. in extremo.

ſe uirum. *notum eſt carmen inciſum ſepulcro. iure igitur grauis, cuius de laudibus omnium eſſet fama conſentiens. Quem uirum nuper P. Craſſum, pontificem maximum, quem poſtea M. Lepidum, eodem ſacerdotio praeditum, uidimus? quid de Paullo, aut Africano loquar? aut iam ante de Maximo? quorum non in ſententia ſolum, ſed etiam in nutu reſidebat auctoritas. Habet ſenectus, honorata praeſertim, tantam auctoritatem, ut ea pluris ſit, quam omnes adoleſcentiae uoluptates. ſed in omni oratione mementote eam me laudare ſenectutem, quae fundamentis adoleſcentiae conſtituta ſit. ex quo efficitur id, quod ego magno quondam cum aſſenſu omnium dixi, miſeram eſſe ſenectutem, quae ſe oratione defenderet. non cani, non rugae repente auctoritatem afferre poſſunt: ſed honeſte acta ſuperior aetas fructus capit auctoritatis extremos. haec enim ipſa ſunt honorabilia, quae uidentur leuia, atque communia, ſalutari, appeti, decedi, aſſurgi, deduci, reduci, conſuli: quae & apud nos, & in alijs ciuitatibus, ut quaeque optime morata, ita diligentiſſime obſeruantur. Lyſandrum Lacedaemonium, cuius modo mentionem feci, dicere aiunt ſolitum, Lacedaemone eſſe honeſtiſſimum domicilium ſenectutis. nuſquam enim tantum tribuitur aetati; nuſquam eſt ſenectus honoratior. quin etiam memoriae proditum eſt: cum Athenis, ludis, quidam in theatrum grandis natu*

Fabio, cum quo ſe militaſſe iam dixit.

miſera ſenectus, quae ſe oratione defendit.

Lacedaemone domiciliũ ſenectutis honeſtiſſimũ.

ueniſſet, magno conſeſſu locum ei nuſquam datum a ſuis ciuibus: cum autem ad Lacedaemonios acceſſiſſet, qui, legati cum eſſent, certo in loco conſederant, conſurrexiſſe omnes, & ſenem ſeſſum recepiſſe: quibus cum a cuncto conſeſſu plauſus eſſet multiplex datus, dixiſſe ex ijs quendam, Athenienſes ſcire, quae recta eſſent, ſed facere nolle. Multa in noſtro collegio praeclara, ſed hoc, de quo agimus, in primis, quod, ut quiſque aetate antecedit, ita ſententiae principatum tenet: neque ſolum honore antecedentibus, ſed ijs etiam, qui cum imperio ſunt, maiores natu augures anteponuntur. Quae ſunt igitur uoluptates corporis cum auctoritatis praemijs comparandae? quibus qui ſplendide uſi ſunt, ij mihi uidentur fabulam aetatis peregiſſe, nec, tamquam inexercitati hiſtriones, in extremo actu corruiſſe. At ſunt moroſi, & anxij, & iracundi, & difficiles ſenes: ſi quaerimus, etiam auari: ſed haec morum uitia ſunt, non ſenectutis. ac moroſitas tamen, & ea uitia, quae dixi, habent aliquid excuſationis, non illius quidem iuſtae, ſed quae probari poſſe uideatur. contemni ſe putant, deſpici, illudi: praeterea in fragili corpore odioſa omnis offenſio eſt. quae tamen omnia dulciora fiunt & moribus bonis, & artibus: idq. cum in uita, tum in ſcena intelligi poteſt ex ijs fratribus, qui in Adelphis ſunt. quanta in altero duritas, in altero comitas? ſic ſe res habet. ut enim non omne uinum, ſic non omnis

qui ſenectuti honorem habebant. Gellius lib. 11. c. 15.

augurum.

morũ uitia ſunt, quae ſenectuti tribuũtur.

non omnis natura uetuſtate coaceſcit.

natura uetuſtate coaceſcit. ſeueritatem in ſenectute probo, ſed eam, ſicut alia, modicam; acerbitatem nullo modo. auaritia uero ſenilis quid ſibi uelit, non intelligo. poteſt enim quidquam eſſe abſurdius, quam, quo minus uiae reſtat, eo plus uiatici quaerere? Quarta reſtat cauſſa, quae maxime angere, atque ſolicitam habere noſtram aetatem uidetur, appropinquatio mortis, quae certe a ſenectute non poteſt longe abeſſe. o miſerum ſenem, qui mortem contemnendam eſſe in tam longa aetae non uiderit: quae aut plane negligenda eſt, ſi omnino extinguit animum; aut etiam optanda, ſi aliquo eum deducit, ubi ſit futurus aeternus. atqui tertium certe nihil inueniri poteſt. quid igitur timeam, ſi aut non miſer poſt mortem, aut beatus etiam futurus ſum? quamquam quis eſt tam ſtultus, quamuis ſit adoleſcens, cui ſit exploratum, ſe ad ueſperum eſſe uicturum? quin etiam aetas illa multo plures, quam noſtra, mortis caſus habet: facilius in morbos incidunt adoleſcentes: grauius aegrotant: triſtius curantur: itaque perpauci ueniunt ad ſenectutem. quod ni ita accideret, melius, & prudentius uiueretur. mens enim, & ratio, & conſilium in ſenibus eſt: qui ſi nulli fuiſſent, nullae omnino ciuitates fuiſſent. Sed redeo ad mortem impendentem. Quod illud eſt crimen ſenectutis, cum illud uideatis cum adoleſcentia eſſe commune? ſenſi ego tum in optimo filio meo, tum in exſpectatis ad ampliſſimam di-

ſeuera, non acerba, debet ſenectus eſſe.

mẽs, ratio, conſiliũ in ſenibus.

Paulli filiis, qui adhuc pueri ſunt exſtincti. Liuius, & alij.

gnitatem "fratribus tuis, Scipio, omni aetati mortem eſſe communem. At ſperat adoleſcens, diu ſe eſſe uicturum; quod ſperare idem ſenex non poteſt. Inſipienter ſperat. quid enim ſtultius, quam incerta pro certis habere, falſa pro ueris? At ſenex ne quod ſperet quidem habet. Eſt eo meliore condicione, quam adoleſcens; cum id, quod ſperat ille, hic iam conſecutus eſt. ille uult diu uiuere: hic diu uixit. quamquam, o dij boni, quid eſt in hominis uita diu? da enim ſupremum tempus: exſpectemus Tarteſſiorum regis aetatem. fuit enim, ut ſcriptum uideo, Arganthonius quidam Gadibus, qui octoginta regnauit annos, "centum & uiginti uixit. ſed mihi ne "diuturnum quidem quidquam uidetur, in quo eſt aliquid extremum. cum enim id aduenit, tunc illud, quod praeterijt, effluxit: tantum manet, quod uirtute, & recte factis ſis conſecutus: horae quidem cedunt, & dies, & menſes, & anni; nec praeteritum tempus umquá reuertitur; nec, quid ſequatur, ſciri poteſt. quod cuique temporis ad uiuendum datur, eo debet eſſe contentus. neque enim hiſtrioni, ut placeat, peragenda fabula eſt, modo, in quocumque fuerit actu, probetur: neque ſapienti uſque ad, Plaudite, ueniendum. breue enim tempus aetatis ſatis eſt longum ad bene, honeſteq. uiuendum. ſin proceſſeris longius; non magis dolendum eſt, quam agricolae dolent, praeterita uerni temporis ſuauitate, aeſtatem, autumnumq. ueniſſe. uer enim, tamquam adole-

ſic & Plinius.

nihil diuturnum, in quo eſt aliquid extremum.

adoleſcentia, ſignificat, oſtenditq. fructus futuros: reliqua tempora demetendis fructibus, & percipiendis accōmodata ſunt. fructus autem ſenectutis eſt, ut ſaepe dixi, ante partorum bonorum memoria, & copia. omnia uero, quae ſecundum naturam fiunt, ſunt habenda in bonis. quid eſt autē tam ſecundum naturam, quam ſenibus emori? quod idem contingit adoleſcentibus, aduerſante & repugnāte natura. itaque adoleſcentes ſic mihi mori uidentur, ut cum aquae multitudine flammae uis opprimitur; ſenes autem, ſicut cum ſua ſponte, nulla adhibita ui, conſumptus ignis extinguitur. & quaſi poma ex arboribus, ſi cruda ſunt, ui auelluntur; ſi matura, & cocta, decidunt: ſic uitam adoleſcentibus uis aufert, ſenibus maturitas: quae mihi quidem tam iucunda eſt, ut, quo propius ad mortem accedam, quaſi terram uidere uidear, aliquandoq. in portum ex longa nauigatione eſſe uenturus. ſenectutis autem nullus certus eſt terminus: recteq. in ea uiuitur, quoad munus officij exſequi, & tueri poſſis, & tamen mortem contemnere. ex quo fit, ut animoſior etiam ſenectus ſit, quam adoleſcentia, & fortior. hoc illud eſt, quod Piſiſtrato tyranno a Solone reſponſum eſt, cum illi quaerenti, qua tandem ſpe fretus, ſibi tam audacter obſiſteret, reſpondiſſe dicitur, ſenectute. Sed uiuendi finis eſt optimus, cum, integra mente, certisq. ſenſibus, opus ipſa ſuum eadem, quae coagmentauit, natu-

adoleſcentia uer aetatis.

mors quaſi terra nauigantibus.

Solonis dictum.

ra diſſoluit. ut nauem, ut aedificium idem deſtruit facillime, qui conſtruxit: ſic hominem eadem optime, quae conglutinauit, natura diſſoluit. nam omnis conglutinatio recens, aegre; inueterata, facile diuellitur. ita fit, ut illud breue uitae reliquũ nec auide appetendum ſenibus, nec ſine cauſſa deſerendum ſit. uetat Pythagoras, iniuſſu imperatoris, ideſt dei, de praeſidio, & ſtatione uitae decedere. Solonis quidem ſapientis elogium eſt, quo ſe negat uelle ſuam mortem dolore amicorum & lamentis uacare. uult credo ſe eſſe carum ſuis ſed haud ſcio, an melius Ennius:

Solonis, & Ennij ſententiae diuerſae.

Nemo me lacrymis decoret, neq. funera fletu Faxit. Non cenſet lugendam eſſe mortem, quam immortalitas conſequatur. Iam, ſenſus moriendi, ſi quis poteſt eſſe, is ad exiguum tempus durat, praeſertim ſeni: poſt mortem quidem ſenſus aut optandus, aut nullus eſt. ſed hoc meditatum ab adoleſcentia debet eſſe, mortem ut negligamus: ſine qua meditatione tranquillo eſſe animo nemo poteſt. moriendũ enim certe eſt; & id, incertum, an eo ipſo die. mortem igitur, omnibus horis impendentem, timens, qui poterit animo conſiſtere? de qua non ita longa diſputatione opus eſſe uidetur, cum recordarer non L. Brutum, qui in liberanda patria eſt interfectus; non duos Decios, qui ad uoluntariam mortem curſum equorum incitauerunt; non M. Atilium, qui ad ſupplicium eſt profectus, ut fidem hoſti datam conſeruaret;

mors negligenda.

ab Arunte, Tarquinij regis filio: & ab ipſo item Arũs occiſus eſt.

non

non duos Scipiones, qui iter Poenis uel corporibus ſuis obſtruere uoluerunt; non auum tuum L. Paullum, qui morte ſua luit collegae in Cannenſi ignominia temeritatem; non M. Marcellum, cuius interitum ne crudeliſſimus quidem [a] *hoſtis honore ſepulturae carere paſſus eſt; ſed* [b] *legiones noſtras, quod ſcripſi in Originibus, in eum ſaepe locum profectas alacri animo, & erecto, unde ſe numquam redituras arbitrarentur. quod igitur adoleſcentes, & ij quidem non ſolum indocti, ſed etiam* [c] *ruſtici contemnunt, id docti ſenes extimeſcent? omnino, ut mihi quidem uidetur, rerum omnium ſatietas, uitae facit ſatietatem. ſunt pueritiae certa ſtudia: num igitur ea deſiderant adoleſcentes? ſunt & ineuntis adoleſcentiae: num ea iam conſtans requirit aetas, quae media dicitur? ſunt etiam eius aetatis: ne ea quidem a ſenectute quaeruntur. ſunt extrema quaedam ſtudia ſenectutis. ergo, ut ſuperiorum aetatum ſtudia* [d] *occidunt, ſic occidunt etiam ſenectutis. quod cum euenit, ſatietas uitae tempus maturum mortis affert. Equidem non uideo, cur, quid ipſe ſentiam de morte, non audeam dicere. quod eo melius mihi cernere uideor, quo ab ea* [e] *propius abſum. Ego ueſtros patres, P. Scipio, tuq. C. Laeli, uiros clariſſimos, mihi amiciſſimos, uiuere arbitror, & eam quidem uitam, quae eſt ſola uita numeranda. nam, dum ſumus in his incluſi compagibus corporis, munere quodam neceſſitatis, & graui*

[a] Annibal.

[b] idē Tuſculana 1.

[c] ex agris enim in militiā proficiſcebātur.

[d] occidūt ſtudia omniū aetatum.

[e] pro minus dicto. ſic locutus eſt epiſt. 1. ad Atticum.

opere perſungimur. eſt enim caeleſtis animus ex altiſſimo domicilio depreſſus, & quaſi demerſus in terram, locum diuinae naturae, aeternitatiq. contrarium. ſed credo deos immortales ſparſiſſe animos in corpora humana, ut eſſent, qui terras tuerentur, quiq. caeleſtium ordinem contemplantes, imitarentur eum uitae modo, atque conſtantia. Nec me ſolum ratio, ac diſputatio impulit, ut ita crederem, ſed nobilitas etiam ſummorum philoſophorum, & auctoritas. Audiebam, Pythagoram, Pythagoreosque, incolas paene noſtros, qui eſſent Italici philoſophi quondam nominati, numquam dubitaſſe, quin ex uniuerſa mente diuina delibatos animos haberemus. Demonſtrabantur mihi praeterea, quae Socrates ſupremo uitae die de immortalitate animorum diſſeruiſſet, is, qui eſſet ſapiētiſſimus oraculo Apollinis iudicatus. Quid multa? ſic mihi perſuaſi, ſic sētio: *cum tanta celeritas ſit animorum, tanta memoria praeteritorū, ſuturorumq. prudentia, tot artes, tot ſcientiae, tot inuenta, non poſſe eam naturam, quae res eas contineat, eſſe mortalem: *cumq. animus ſemper agitetur, nec principium motus habeat, quia ipſe ſe moueat, nec finem quidem habiturum eſſe motus, quia numquam ſe ipſe ſit relicturus: &, cum *ſimplex animi ſit natura, neque habeat in ſe quidquam admiſtum, diſpar ſui, atque diſſimile, non poſſe eum diuidi: quod ſi non poſſit, non poſſe interire: magnoq. eſ-*

ſe

tenuerant enim Italiae partem, quae magna Graecia uocabatur.

argumenta, quattuor ad probandā animorū immortalitatē, ex Platone ſūpta.

contra Ariſtoteles in fine l. 7. ethicorum.

ſe[y] argumento, homines ſcire pleraque ante quam nati ſint, quod iam pueri, cum artes difficiles diſcant, ita celeriter res innumerabiles arripiant, ut eas non tum primum accipere uideantur, ſed reminiſci, & recordari. Haec Platonis fere. Apud[x] Xenophontem autem moriens Cyrus maior haec dicit: "Nolite arbitrari, o mihi cariſſimi filij, me, cum a uobis diſceßero, nuſquam, aut nullum fore. nec enim, dum eram uobiſcum, animum meum uidebatis; ſed, eum eſſe in hoc corpore, ex ijs rebus, quas gerebam, intelligebatis. eundem igitur eße creditote, etiam ſi nullum uidebitis. "Nec uero clarorum uirorum poſt mortem honores permanerent, ſi nihil eorum ipſorum animi efficerent, quo diutius memoriam ſui teneremus. mihi quidem numquam perſuaderi potuit, [x] animos, dum in corporibus eſſent mortalibus, uiuere; cum exiſſent ex ijs, emori: nec uero tum animum eſſe inſipientem, cum ex inſipienti corpore euaſiſſet; ſed, cum omni admiſtione corporis liberatus, purus, & integer eſſe coepiſſet, tum eſſe ſapientem. atque etiam, cum hominis natura morte diſſoluitur, ceterarum rerum, perſpicuum eſt, quo quaeque diſcedat. abeunt enim illuc omnia, unde orta ſunt: animus autem ſolus nec, cum adeſt, nec, cum diſcedit, apparet. Iam uero, uidetis nihil morti tam eſſe ſimile, quam [x]ſomnum. atqui dormientiũ animi maxime declarant diuinitatem ſuam. multa enim, cum remiſſi

argumenta ſex Xenophõtis pro animorũ aeternitate.

Ouidius I. 2. Am. Stul-

& liberi

& liberi ſunt, futura proſpiciunt. ex quo intelligitur, quales futuri ſint, cum ſe plane corporis uinculis relaxarint. Quare, ſi haec ita ſunt; ſic me colitote, inquit, ut Deum: ſin interiturus una eſt animus cum corpore; uos tamen deos uerentes, qui hanc omnem pulchritudinem tuentur, & regunt, memoriam noſtri pie, inuiolateq. ſeruabitis. Cyrus quidem haec moriens: nos, ſi placet, noſtra uideamus. Nemo umquam mihi, Scipio, perſuadebit, aut patrem tuum Paullum, aut duos auos, Paullum, & Africanum, aut Africani patrem, aut patrum, aut multos praeſtantes uiros, quos enumerare non eſt neceſſe, tanta eſſe conatos, quae ad poſteritatis memoriam pertinerent; niſi animo cernerent, poſteritatem ad ſe pertinere. An cenſes (ut de me ipſo aliquid more ſenum glorier) me tantos labores, diurnos, nocturnosq. domi, militiae ſuſcepturum fuiſſe, ſi iiſdem finibus gloriam meam. quibus uitam, eſſem terminaturus? non ne melius multo fuiſſet, otioſam aetatem, & quietam, ſine ullo labore, aut contentione, traducere? ſed neſcio quo modo animus erigens ſe, poſteritatem ſemper ita proſpiciebat, quaſi, cum exceſſiſſet e uita, tum denique uicturus eſſet. quod quidem ni ita ſe haberet, ut animi immortales eſſent: haud optimi cuiuſque animus maxime ad immortalitatis gloriam niteretur. Quid, quod ſapientiſſimus quiſque aequiſſimo animo moritur, ſtultiſſimus iniquiſſimo? non ne

te, quid eſt ſomnus, gelidae niſi mortis imago?

mũdum uniuerſum.

uterque perijt in Hiſpania.

lib. II. off. in extremo dixit, uel belli, uel domi.

ne

rie uobis uidetur animus, is, qui plus cernat, & longius, uidere ſe ad meliora proficiſci; ille autem, cuius obtuſior ſit acies, non uidere? equidem efferor ſtudio patres ueſtros, quos colui, & dilexi, uiuendi. neque uero eos ſolum conuenire aueo, quos ipſe cognoui, ſed illos etiam, de quibus audiui, & legi, & ipſe conſcripſi. quo quidem me proficiſcentem haud ſane quis facile retraxerit, nec táquam Peliam recoxerit. quod ſi quis deus mihi largiatur, ut ex hac aetate repueraſcá, & in cunis uagiam: ualde recuſem. nec uero uelim, quaſi decurſo ſpatio, ad carceres a calce reuocari. quid enim habet uita commodi ij quid non potius laboris? ſed habeat ſane: habet certe tamen aut ſatietatem, aut modum. non libet enim mihi deplorare uitam; quod multi, & ij docti, ſaepe fecerunt. nec me uixiſſe paenitet: quoniam ita uixi, ut non fruſtra me natum exiſtimem. & ex uita iſta diſcedo, tamquam ex hoſpitio, non tamquam ex domo. commorandi enim natura diuerſorium nobis dedit, non habitandi locum. o praeclarum diem, cum ad illud diuinorum animorum concilium, coetumq. proficiſcar; cumque ex hac turba, & colluuione diſcedam. proficiſcar enim non ad eos ſolum uiros, de quibus ante dixi, uerum etiam ad Catonem meum: quo nemo uir melior natus eſt, nemo pietate praeſtantior: cuius a me corpus crematum eſt: quod contra decuit ab illo meum: animus uero, non me deſerens, ſed reſpectans,

non aeque uident omnes animi.

Iaſonis patrem quem a Media, in Iaſonis gratiá, medicatis aquis recoctum, & iuuentuti reſtitutū, poetae fingūt.

Plutarchus in Catone maiore, filiū eius uirum optimum ab eo ſaepe in li-

bris nominari, prodidit: perijſſe autem, cum bellum gereret reip. cauſſa.

ſpectans, in ea profecto loca diſceſſit, quo mihi ipſi cernebat eſſe ueniendum. quem ego meum caſum fortiter ferre uiſus ſum; nō quo aequo animo ferrem; ſed me ipſe conſolabar, exiſtimans non longinquum inter nos digreſſum, & diſceſſum fore. His mihi rebus, Scipio, (id enim te cum Laelio admirari ſolere dixiſti) leuis eſt ſenectus, nec ſolum non moleſta, ſed etiam iucunda. quod ſi in hoc erro, quod animos hominum immortales eſſe credam: libenter erro; nec mihi hunc errorem, quo delector, dum uiuo, extorqueri uolo. ſin mortuus, ut quidam minuti philoſophi cenſent, nihil ſentiam: non uereor, ne hunc errorem meum philoſophi mortui irrideant. quod ſi non ſumus immortales futuri: tamen, exſtingui homini ſuo tempore, optabile eſt. nam habet natura, ut aliarum omnium rerum, ſic uiuendi modum: ſenectus autẽ peractio aetatis eſt, tamquam fabulae: cuius defatigationem fugere debemus, praeſertim adiuncta ſatietate. Haec habui, de ſenectute quae dicerem: ad quam utinam perueniatis; ut ea, quae ex me audiſtis, re experti probare poſſitis.

M. TVLLII CICERONIS LAELIVS, VEL DE AMICITIA, AD T. POMPONIVM ATTICVM.

Dialogi perſonae.

FANNIVS, SCAEVOLA, LAELIVS.

Q. MVCIVS *augur multa narrare de C. Laelio, ſocero ſuo, memoriter, & iucunde ſolebat, nec dubitare illum in omni ſermone appellare* ᵃ*ſapientem. ego autem a patre ita eram deductus ad Scaeuolam, ſumpta uirili toga; ut, quoad poſſem, & mihi liceret, a ſenis latere numquam diſcederem. itaque multa ab eo prudenter diſputata, multa breuiter, & commode dicta, memoriae mandabam; fieriq. ſtudebam eius prudentia doctior. quo mortuo, me ad pontificem Scaeuolam contuli: quem unum noſtrae ciuitatis & ingenio, & iuſtitia praeſtantiſſimum audeo dicere. ſed de hoc alias. nunc redeo ad augurem. Cum ſaepe multa narraret, tum memini, domi in hemicyclo ſedentem, ut ſolebat, cum & ego eſſem una, & pauci admodum familiares, in eum ſermonem illum incidere, qui tum fere erat multis in ore. meminiſti enim profecto, ut opinor, Attice, & eo magis, quod P.* ᵇ*Sulpicio utebare multum, cum*

ᵃ ſic & ipſe, & Cato cenſorius appellati sũt. uide l. 3. off. & in prooemio de ſeneƈtute, & hic infra.

ᵇ orator egre

gius, qui loquitur in libris de oratore.

*is tribunus pl. capitali odio a Q. Pompeio, qui tum erat conſul, diſſideret, quicum coniunctiſſime, & amantiſſime uixerat, quanta hominum eſſet uel admiratio, uel querela. itaque tum Scaeuola, cum in eam ipſam mentionem incidiſſet, exposuit nobis ſermonem Laelij de amicitia, habitum ab illo ſecum, & cum altero genero C. Fannio, M. filio, paucis diebus poſt mortem Africani. cuius diſputationis ſententias memoriae mandaui: quas in hoc libro expoſui meo arbitratu. *quaſi enim ipſos introduxi loquentes; ne, inquam, & inquit, ſaepius interponeretur. atque id eo feci. ut tamquam a praeſentibus coram haberi ſermo uideretur. cum enim ſaepe mecum ageres, Attice, ut de amicitia ſcriberem aliquid; digna mihi res tum omnium cognitione, tum noſtra familiaritate uiſa eſt: itaque feci non inuitus, ut *prodeſſem multis tuo rogatu. ſed, ut in Catone maiore, qui eſt ſcriptus ad te de ſenectute, Catonem induxi ſenem diſputantem; quia nulla uidebatur aptior perſona, quae de illa aetate loqueretur, quam eius, qui & diutiſſime ſenex fuiſſet, & in ipſa ſenectute prae ceteris floruiſſet: ſic, cum accepiſſemus a patribus, maxime memorabilem C. Laelij, & P. Scipionis familiaritatem fuiſſe; idonea mihi Laelij perſona uiſa eſt, quae de amicitia ea ipſa diſſereret, quae diſputata ab eo meminiſſet *magiſter meus Scaeuola. genus autem hoc ſermonum, poſitum in hominum ueterum auctoritate,*

quod reuera nō loquerētur, cum eſſent mortui.

nihil enim utilius, quā ea cognoſcere, quae tum ad inſtituendā, tum ad conſeruandam amicitiam pertinent.

in iure ciuili.

&

& eorum illuſtrium, plus neſcio quo pacto uidetur habere grauitatis. itaque ipſe mea legens ſic afficior interdum, ut Catonem, non me, loqui exiſtimem. ſed, ut tum ad ſenem ſenex de ſenectute, ſic in hoc libro ad amicum amiciſſimus de amicitia ſcripſi. tum eſt Cato locutus, quo erat nemo fere ſenior temporibus illis, nemo prudentior: nunc Laelius, & ſapiens, (ſic enim eſt habitus) & amicitiae gloria excellens, de amicitia loquitur. tu uelim a me animum parumper auertas, Laelium loqui ipſum putes. C. Fannius, & Q. Mutius ad ſocerum ueniunt poſt mortem Africani: ab ijs ſermo oritur: reſpondet Laelius: cuius tota diſputatio eſt de amicitia: quam legens tu ipſe cognoſces. FAN. Sunt iſta uera, Laeli. nec enim melior uir fuit Africano quiſquam, nec clarior. ſed exiſtimare debes, omnium oculos in te eſſe coniectos. unum te ſapientem & appellant, & exiſtimant. tribuebatur hoc modo M. Catoni. ſcimus L. Acilium apud patres noſtros appellatum eſſe* ſapientem: ſed uterque alio quodam modo: Acilius, quia prudens eſſe in iure ciuili putabatur: Cato, quia multarum rerum uſum habebat, multaq. eius & in ſenatu, & in foro uel prouiſa prudenter, uel acta conſtanter, uel reſponſa acute ferebantur, propterea quaſi cognomen iam habebat in ſenectute ſapientis. te autem alio quodam modo dicunt, non ſolum natura, & moribus, uerum etiam ſtudio,

minoris: quē a propinquis occiſum eſſe, ſuſpicio fuit. de ſomnio Scip.

hunc non nominat l. 3. off. ſed Catonē dūtaxat & Laelium.

&

& doctrina eſſe ſapientem; nec ſicut uulgus, ſed ut eruditi ſolent appellare ſapientem; qualem in reliqua Graecia neminem (nam, qui ſeptem appellantur, eos, qui iſta ſubtilius quaerunt, in numero ſapientum non habent) Athenis unum accepimus, & eum quidem etiam Apollinis oraculo ſapientiſſimum iudicatum. hanc eſſe in te ſapientiam exiſtimant, ut omnia tua in te poſita eſſe ducas, humanosq. caſus uirtute inferiores putes. itaque ex me quaerunt, credo ex hoc item Scaeuola, quonam pacto mortem Africani feras, eoq. magis, quod his proximis nonis, cum in hortos D. Bruti auguris, commentandi cauſſa, ut aſſolet, ueniſſemus, tu non affuiſti, qui diligentiſſime ſemper illum diem, & illud munus ſolitus eſſes obire. SCAE. *Quaerunt quidem, C. Laeli, multi, ut eſt a Fannio dictum: ſed ego id reſpondeo, quod animaduerti, te dolorem, quem acceperis tum ſummi uiri, tum amantiſſimi morte, ferre moderate, nec potuiſſe non commoueri, nec fuiſſe id humanitatis tuae: quod autem his nonis in collegio noſtro non affuiſſes, ualetudinem cauſſam, non maeſtitiam fuiſſe.* LAE. *Recte tu quidem, Scaeuola, & uere. nec enim ab iſto officio, quod ſemper uſurpaui cum ualerem, abduci incommodo meo debui: nec ullo caſu arbitror hoc conſtanti homini poſſe contingere, ut ulla intermiſſio fiat officij. Tu autem, Fanni, quod mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnoſco,*

Socratem 108:

pro, obire ſolitus ſũ. nã hoc uerbum conſuetudinem ſignificat. de off. l. 2.

*nec poſtulo, facis amice. ſed, ut mihi uideris, non recte iudicas de Catone. aut enim nemo, quod quidem magis credo, aut, ſi quiſquam, ille ſapiens fuit. quo modo enim (ut alia omittam) mortem filij tulit? memineram Paullum, uideram *Caium: ſed hi nec comparantur Catoni, maximo, & ſpectato uiro. quamobrem caue Catoni anteponas ne iſtum quidem ipſum, quem Apollo, ut ais, ſapientiſſimum iudicauit: huius enim facta, illius dicta laudantur. De me autem, (ut iam cum utroque loquar) ſic habetote. Ego ſi Scipionis deſiderio me moueri negem; quam id recte faciam, uiderint ſapientes: ſed certe mentiar. moueor enim tali amico orbatus, qualis, ut arbitror, nemo umquam erit, &, ut confirmare poſſum, nemo certe fuit, ſed non egeo medicina: me ipſe conſolor, & maxime illo ſolatio, quod eo errore careo, quo, amicorum deceſſu, plerique angi ſolent. nihil enim mali accidiſſe Scipioni puto. mihi accidit, ſi quid accidit. ſuis autem incommodis grauiter angi, non amicum, ſed ſe ipſum amantis eſt. Cum illo uero quis neget actum eſſe praeclare? niſi enim, quod ille minime putabat, immortalitatem optare uellet; quid non eſt adeptus, quod homini fas eſſet optare? qui ſummá ſpem ciuium, quam de eo iam puero habuerant, continuo adoleſcens incredibili uirtute ſuperauit: qui conſulatum petijt numquam, factus eſt conſul bis, primum ante tempus, iterum*

C. Sulpiciũ Gallum. uide 116. & fam. l. 4. ep. 6.

eſt. n. controuerſia, utrũ nihil omnino dolendum.

hoc & in libro de claris orat. dixit, cum de obitu Hortẽſij loqueretur.

ortis iam ſe ditionibus.

ſibi ſuo tempore, reip. paene *ſero: qui, duabus urbibus euerſis, inimiciſſimis huic imperio, non modo praeſentia, uerum etiam futura bella deleuit. quid dicam de moribus facillimis? de pietate in matrem, liberalitate in ſorores, benignitate in ſuos, iuſtitia in omnes? haec nota ſunt uobis. quā autem ciuitati carus fuerit, maerore funeris indicatum eſt. Quid igitur hunc paucorum annorum acceſſio iuuare potuiſſet? ſenectus enim, quamuis non ſit grauis, ut memini Catonem anno ante, quam mortuus eſt, mecum, & cum Scipione diſſerere, tamen aufert eam uiriditatem, in qua etiam *nunc erat Scipio. quamobrem uita quidem talis fuit uel fortuna, uel gloria, ut nihil poſſet accedere: moriendi autem ſenſum celeritas abſtulit. quo de genere mortis difficile dictu eſt: quid homines *ſuſpicentur, uidetis. hoc tamen uere licet dicere, P. Scipioni ex multis diebus, quos in uita celeberrimos, laetiſſimosq. uiderit, illum diem clariſſimum fuiſſe, cum, ſenatu dimiſſo, domum reductus ad ueſperam eſt a patribus conſcriptis, a populo R. *ſocijs, & Latinis, pridie quam exceſſit e uita: ut ex tam alto dignitatis gradu ad ſuperos uideatur potius, quam ad inferos, perueniſſe. neque enim aſſentior ijs, qui haec nuper diſſerere coeperunt, cum corporibus ſimul animos interire, atque omnia morte deleri. plus apud me antiquorum auctoritas ualet, uel noſtrorum maiorum, qui mortuis tam religioſa iura tribuerūt; quod

de praeterito: pro etiā tunc. quod alibi quoque legimus.

ſuſpicabantur ueneno ſublatum.

ſocij, & Latini, ueteres dicebant, pro, ſocij Latini: quod alio loco multis uerbis oſtendimus.

quod non feciſſent profecto, ſi nihil ad eos pertinere arbitrarentur; uel eorum, qui in hac terra fuerunt, magnamq. Graeciam, quae nunc quidem deleta eſt, tunc florebat, inſtitutis, & praeceptis ſuis erudierunt; uel eius, qui Apollinis oraculo ſapientiſſimus eſt iudicatus. qui non tum hoc, tum illud, ut in pleriſque, ſed idem dicebat ſemper, animos hominum eſſe diuinos, iíſque, cum e corpore exceſſiſſent, reditum ad caelum patere, optimoque, & iuſtiſſimo cuique expeditiſſimum. quod idem Scipioni uidebatur: qui, idem quaſi praeſagiret, perpaucis ante mortem diebus, cum & Philus, & Manilius adeſſent, & alij plures, tuq. etiam, Scaeuola, mecum ueniſſes, triduum diſſeruit de rep. cuius diſputationis fuit extremũ fere de immortalitate animorum: quae ſe in quiete per uiſum ex Africano audiſſe dicebat. Id ſi ita eſt, ut optimi cuiuſque animus in morte facillime euolet tamquam e cuſtodia, uinculisq. corporis: cui cenſemus curſum ad deos faciliorẽ fuiſſe, quam Scipioni? quocirca, maerere hoc eius euentu, uereor, ne inuidi magis, quam amici ſit. Sin autem illa ueriora, ut idem interitus ſit animorum, & corporum, nec ullus ſenſus maneat: ut nihil boni eſt in morte, ſic certe nihil mali. ſenſu enim amiſſo, fit idem, quaſi natus non eſſet omnino: quem tamen eſſe natum, & nos gaudemus, & haec ciuitas, dum erit, laetabitur. Quãobrem cum illo quidem, ut ſupra dixi, actum

de Italia ſentit. Pythagorã, & Pythagoreos ſignificat. uide 108:

in ſomnio Scipionis, quae pars fuit extrema lib. 6. de rep.

optime eſt, mecum autem incommodius, quem fuit aequius, ut prius introieram in uitam, ſic prius exire de uita. ſed tamen recordatione noſtrae amicitiae ſic fruor, ut beate uixiſſe uidear, quia cum Scipione uixerim: quocum mihi coniuncta cura de republica, & de priuata fuit: quocum domus fuit, & militia communis, &, id, in quo eſt omnis uis amicitiae, uoluntatum, ſtudiorum, ſententiarum ſumma conſenſio. itaque non tam iſta me ſapientiae, quam modo Fannius commemorauit, fama delectat, falſa praeſertim; quam, quod amicitiae noſtrae memoriam ſpero ſempiternam fore: idq. mihi eo magis eſt cordi, quod ex omnibus ſaeculis uix tria, aut quattuor nominantur paria amicorum. quo in genere ſperare uideor Scipionis amicitam, & Laelij notam poſteritati fore. FAN. *Iſtud quidem, Laeli, ita neceſſe eſt: ſed, quoniam amicitiae mentionem feciſti, & ſumus otioſi, pergratum mihi feceris, ſpero item Scaeuolae, ſi, quemadmodum ſoles de ceteris rebus, cum ex te quaeruntur, ſic de amicitia diſputabis, quid ſentias, qualem exiſtimes, quae praecepta des.* SCAE. *Mihi uero pergratum hoc erit. atque id ipſum cum tecum agere conarer, Fannius anteuertit. quamobrem utrique noſtrum gratum admodum feceris.* LAE. *Ego uero non grauarer, ſi mihi ipſe confiderem. nam & praeclara uiſa res eſt: & ſumus, ut dixit Fannius, otioſi. ſed quis ego ſum? aut quae me eſt facul-*

Theſeus, & Pyrithous: Achiles, & Patroclus: Oreſtes, & Pylades: Damon, & Pythias: .ui de lib. 1. de Fin.

facultas? doctorum eſt iſta conſuetudo, eaq. Graecorum, ut iis proponatur, de quo diſputēt quamuis ſubito. magnum opus eſt, egetq. exercitatione non parua. quamobrem, quae diſputari de amicitia poſſunt, ab eis, cenſeo, petatis, qui iſta profitentur. ego uos hortari tantum poſſum, ut amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis. nihil eſt enim tam naturae aptum, tam cōueniens ad res uel ſecundas, uel aduerſas. Sed hoc primum ſentio, niſi ſi in bonis amicitiam eſſe non poſſe. neque id ad uiuum reſeco, ut illi, qui haec ſubtilius diſſerunt, fortaſſe uere, ſed ad communem utilitatem parum. negant enim quemquam uirum bonum eſſe, niſi ſapientem. ſit ita ſane: ſed eam ſapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo eſt conſecutus. nos autem ea, quae ſunt in uſu, uitaq. communi, non ea, quae finguntur, aut optantur, ſperare debemus. numquā ego dicam C. Fabricium, Man. Curium, Ti. Coruncanium, quos ſapientes noſtri maiores iudicabant, ad iſtorum normam fuiſſe ſapientes. Quare ſibi habeant ſapientiae nomen, & inuidioſum, & obſcurum; concedantque, ut hi boni uiri fuerint. ne id quidem facient: negabunt id, niſi ſapienti, poſſe concedi. agamus igitur pingui Minerua, ut aiunt. Qui ita ſe gerunt, ita uiuunt, ut eorum probetur fides, integritas, aequitas, liberalitas; nec ſit in eis ulla cupiditas, uel libido, uel audacia; ſintq. magna conſtantia, ut hi fue-

niſi in bonis amicitia eſſe non poteſt.

non exquiſitis argumentis.

runt, quos modo nominaui: hos uiros bonos, ut habiti ſunt, ſic etiam appellandos putemus; qui ſequuntur,* quantum homines poſſunt, naturam, optimam recte uiuendi ducem. ſic enim mihi perſpicere uideor, ita natos eſſe nos, ut inter omnes eſſet ſocietas quaedam, maior autem, ut quiſque proxime accederet, itaque ciues potiores ſunt, quam peregrini; & propinqui, quam alieni. cum his enim amicitiam natura ipſa peperit: ſed ea non ſatis habet firmitatis. namque hoc praeſtat *amicitia propinquitati, quod ex propinquitate beneuolentia tolli poteſt, ex amicitia autem non poteſt. ſublata enim beneuolentia, amicitiae nomen tollitur, propinquitatis manet. quanta autem uis amicitiae ſit, ex hoc intelligi maxime poteſt, quod ex infinita ſocietate generis humani, quã conciliauit ipſa natura, ita contracta res eſt, & adducta in anguſtum, ut omnis caritas aut inter duos, aut inter paucos iungeretur. Eſt autem *amicitia nihil aliud, niſi omnium diuinarum, humanarumq. rerum cum beneuolentia, & caritate ſumma conſenſio. qua quidem haud ſcio an, excepta ſapientia, quidquam melius homini ſit a dijs immortalibus datum. diuitias alij praeponũt, bonam alij ualetudinem, alij potentiam, alij honores, multi etiam uoluptates. belluarum hoc quidem extremum eſt: illa autem ſuperiora caduca, & incerta, poſita non tam in noſtris conſilijs, quam in fortunae temeritate. qui autem in

[Margin: quaſi, prorſus non liceat.]

[Margin: amicitia praeſtat propinquitati.]

[Margin: amicitiae definitio.]

uirtu-

uirtute ſummum bonum ponunt, praeclare illi quidem, ſed haec ipſa uirtus amicitiam gignit, & cótinet: nec ſine uirtute amicitia eſſe ullo pacto poteſt. iam, uirtutem ex conſuetudine uitae, ſermonisq. noſtri interpretemur; nec metiamur eam, ut quidam docti, uerborum magnificentia; uirosq. bonos eos, qui habentur, numeremus; Paullos, Catones, Gallos, Scipiones, Philos. his communis uita contenta eſt. eos autem omittamus, qui omnino nuſquam reperiuntur. tales igitur inter uiros amicitia tantas opportunitates habet, quantas uix queo dicere. Principio, quis poteſt eſſe uita uitalis, ut ait Ennius, qui non in amici mutua beneuolentia conquieſcat? quid dulcius, quam habere, quocum omnia audeas ſic loqui, ut tecum? quis eſſet tantus fructus in proſperis rebus, niſi haberes, qui illis aeque, ac tu ipſe, gauderet? aduerſas uero ferre difficile eſſet ſine eo, qui illas grauius etiam, quam tu, ferret. denique ceterae res, quae expetuntur, opportunae ſunt ſingulae rebus fere ſingulis; diuitiae, ut utare; opes, ut colare; honores, ut laudere; uoluptates, ut gaudeas; ualetudo, ut dolore careas, & muneribus fungare corporis: amicitia plurimas res continet; quoquo te uerteris, praeſto eſt; nullo loco excluditur; numquam intempeſtiua, numquam moleſta eſt: itaque non aqua, non igni, ut aiunt, pluribus locis utimur, quam amicitia. neque ego nunc de uulgari, aut de mediocri, quae tamen

amicitiã ſine uirtute eſſe nõ poteſt.

C. Sulpiciũ Gallum. uide 113.

pro, quis ó-mni nó ui-uit.

amicitia ſi utimur, ut aqua, & igni.

ipſa delectat, & prodeſt, ſed de uera, & perfecta loquor; qualis eorum, qui pauci nominantur, fuit. nam & ſecundas res ſplendidiores facit amicitia, et aduerſas partiens communicansq. leuiores. cumq. plurimas, & maximas commoditates amicitia contineat, tum illa nimirum praeſtat omnibus, quod bona ſpe praelucet in poſterũ, nec debilitari animos, aut cadere patitur. uerum enim amicum qui intuetur; tamquam exemplar aliquod intuetur ſui. quocirca & abſentes adſunt; & egentes abundant; & imbecilles ualent; &, quod difficilius dictu eſt, mortui uiuunt: tantus eos honos, memoria, deſiderium proſequitur amicorum. ex quo illorum beata mors uidetur, horum uita laudabilis. Quodſi exemeris ex natura rerum beneuolentiae coniunctionem: nec domus ulla, nec urbs ſtare poterit; ne agri quidem cultus permanebit. id ſi minus intelligitur; quanta uis amicitiae, concordiaeq. ſit, ex diſſenſionibus, atque ex diſcordijs percipi poteſt. quae enim domus tam ſtabilis, quae tam firma ciuitas eſt, quae non odijs, atque diſſidijs funditus poſſit euerti? ex quo, quantum boni ſit in amicitia, iudicari poteſt. Agrigentinum quidem, doctum quemdam uirum, carminibus graecis uaticinatum ferunt; quae in rerum natrua, totoq. mundo conſtarent, quaeq. mouerentur, ea contrahere amicitiam, diſſipare diſcordiam. atque hoc quidem omnes mortales & intelligunt, & re probant.

Empedoclem. uide Plut. in lib. de Iſide, & Oſiride quã quam aliter Ariſt. lib. 8. ethicorũ, &

itaque

itaque, ſi quando aliquod officium exiſtit amici in periculis aut adeundis, aut communicandis, quis eſt, qui id non maximis efferat laudibus? qui clamores tota cauea nuper, hoſpitis, & amici mei, M. Pacuuij in noua fabula? cum, ignorante rege, uter eorum eſſet Oreſtes, Pylades Oreſtem ſe eſſe diceret, ut pro illo necaretur; Oreſtes autem, ita ut erat, Oreſtem ſe eſſe perſeueraret: ſtantes autem plaudebant in re ficta: quid arbitramur in uera fuiſſe facturos? facile indicabat ipſa natura uim ſuam; cum homines, quod facere ipſi non poſſent, id recte fieri in altero iudicarent. Hactenus mihi uideor, de amicitia, quod ſentirem, potiſſime dixiſſe. ſi qua praeterea ſunt, (credo autem eſſe multa) ab ijs, ſi uidebitur, qui iſta diſputant, quaeritote. FAN. *Nos autem a te potius. quamquam etiam ab iſtis ſaepe quaeſiui, & audiui, non inuitus equidem: ſed aliud quoddam expetimus filum orationis tuae.* SCE. *Tum magis id diceres Fanni, ſi nuper in hortis Scipionis, cum de republica diſputatum eſt, affuiſſes. qualis tum patronus iuſtitiae fuit cõtra accuratam orationẽ Phili?* FAN. *Facile id quidem fuit, iuſtitiam, iuſtiſſimo uiro, defendere.* SCE. *Quid amicitiam? nonne facile ei erit, qui ob eam, ſumma fide, conſtantia, iuſtitiaq. ſeruatam, maximam gloriam ceperit?* LAE. *Vim hoc quidem eſt afferre. quid enim refert, qua me ratione cogatis? cogitis certe.*

Simpl. lib. 1. Phyſ. & L. 1. de caelo.

ridiculi nomẽ tragoediae caueã non nulli putarunt, cum ſit area in theatro.

hanc diſputationẽ Cicero ſex l. de rep. complexus eſt.

te. ſtudijs enim generorum, praeſertim in re bona, cum difficile eſt, tum ne aequum quidem obſiſtere. Saepiſſime igitur mihi de amicitia cogitanti, maxime illud conſiderandum uideri ſolet, num propter imbecillitatem, atque inopiam deſideranda ſit amicitia, ut in dandis, recipiendisq. meritis, quod quiſque minus per ſe poſſet, id acciperet ab alio, uiciſſimq. redderet; an eſſet hoc quidé proprium amicitiae, ſed antiquior, & pulchrior, & magis a natura ipſa profecta alia cauſſa eſſet. amor enim, ex quo amicitia eſt nominata, princeps eſt ad beneuolentiam coniungendam. nam utilitates quidem etiam ab ijs percipiuntur ſaepe, qui ſimulatione amicitiae coluntur, & obſeruantur temporis cauſſa: in amicitia autem nihil fictum, nihil ſimulatum; &, quidquid in ea eſt, id & uerum, & uoluntarium eſt. quapropter a natura mihi uidetur potius, quam ab indigentia, orta amicitia, applicatione magis animi cum quodam ſenſu amandi, quam cogitatione, quantum illa utilitatis eſſet habitura. quod quidem quale ſit, etiam in beſtijs quibuſdam animaduerti poteſt, quae ex ſe natos ita amant ad quoddam tempus, & ab eis ita amantur, ut facile earum appareat ſenſus. quod in homine multo eſt euidentius: primum ex ea caritate, quae eſt inter natos, & parentes, quae dirimi niſi deteſtabili ſcelere non poteſt: deinde, cum ſimilis ſenſus extitit amoris, ſi aliquem nacti ſumus,

amicitiae cauſſa quaeritur.

in amicitia nihil fictū.

a natura, non ab indigētia, orta eſt amicitia.

mus, cuius cum moribus, & natura congruamus: quod in eo quaſi lumen aliquod probitatis, & uirtutis perſpicere uideamur: nihil eſt enim amabilius uirtute; nihil, quod magis alliciat homines ad diligendum: quippe cum propter uirtutem, & probitatem eos etiam, quos numquam uidimus, quodam modo diligamus. quis eſt, Qui C. Fabricij, M. Curij cum caritate aliqua, & beneuolentia memoriam non uſurpet, quos numquam uiderit? quis autem eſt, qui Tarquinium Superbum, qui Sp. Caſſium, Sp. Melium non oderit? cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum eſt, Pyrrho, & Hannibale. ab altero, propter probitatem eius, non alienos animos habemus: alterum, propter crudelitatem eius, ſemper haec ciuitas oderit. quodſi tanta uis probitatis eſt, ut eam uel in eis, quos numquam uidimus, uel, quod maius eſt, in hoſte etiam diligamus: quid mirum, ſi animi hominum moueantur, cum eorũ, quibuſcum uſu coniuncti eſſe poſſunt, uirtutem, & bonitatem perſpicere uideantur? quamquam confirmatur amor & beneficio, accepto, & ſtudio perſpecto, & conſuetudine adiuncta. quibus rebus ad illum primum motum animi, & amoris adhibitis, admirabilis quaedam exardeſcit beneuolentiae magnitudo. quam ſi qui putant ab imbecillitatem proficiſci, ut ſit per quam quiſque aſſequatur quod deſideret: humilem ſane relinquunt, & minime generoſum, ut ita dicam, ortum amicitiae;

uirtus maxime omnium rerũ beneuolentiam conciliat.

cui Viſcellino cognomen fuit.

probitatẽ etiam ĩ hoſte diligimus.

amorẽ quae confirmẽt.

citiae; quam ex inopia, atque indigentia natam uolunt. quod ſi ita eſſet; ut quiſque minimum in ſe eſſe arbitraretur, ita ad amicitiam eſſet aptiſſimus. quod longe ſecus eſt. ut enim quiſque ſibi plurimum confidit, & ut quiſque maxime uirtute, & ſapientia ſic munitus eſt, ut nullo egeat, ſuaq. omnia in ſe ipſo poſita iudicet; ita in amicitijs expetendis, colendisq. maxime excellit. quid enim? Africanus erat indigens mei? minime hercule. at ne ego quidem illius. ſed ego admiratione quadam uirtutis eius, ille uiciſſim opinione fortaſſe non nulla, quam de meis moribus habebat, me dilexit. auxit beneuolentiam conſuetudo. ſed quamquam utilitates multae, & magnae conſecutae ſunt; non ſunt tamen ab earum ſpe cauſſae diligendi profectae. ut enim benefici, liberalesq. ſumus, non ut exigamus gratiam, (neque enim beneficium ſeneramur, ſed natura propenſi ad liberalitatem ſumus) ſic amicitiam, non ſpe mercedis adducti, ſed quod eius omnis fructus in ipſo amore ineſt, expetendam putamus. Ab ijs uero, qui pecudum ritu ad uoluptatem omnia referunt, longe diſſentimus: nec mirum: nihil enim altum, nihil magnificum, nec diuinum ſuſpicere poſſunt, qui omnes ſuas cogitationes abiecerunt in rem tã humilem, tamq. contemptam. quamobrem hos quidem ab hoc ſermone remoueamus: ipſi autem intelligamus, a natura gigni ſenſum diligendi, & beneuolentiae caritatem, facta ſignificatione probitatis:

quis excellat in expetendis, colendisq. amicitijs.

auget beneuolentiam cõſuetudo.

amicitia nõ ſpe mercedis, ſed propter ſe ipſam expetitur.

a natura gignitur diligendi ſenſus.

bitatis: quam qui appetiuerunt, applicant ſeſe, & propius admouent, ut & uſu eius, quem diligere coeperunt, fruantur, & moribus; ſintq. pares in amore, & aequales, propenſioresq. ad bene merendum, quam ad repoſcendum; atque haec inter eos ſit honeſta certatio. ſic & utilitates ex amicitia maxime capientur: & erit eius ortus a natura, quam ab imbecillitate, grauior, & uerior. nam ſi utilitas amicitas conglutinaret, eadem commutata diſſolueret: ſed quia natura mutari non poteſt, iccirco uerae amicitiae ſempiternae ſunt. Ortum quidē amicitiae uidetis: niſi quid adhuc forte uultis. FAN. *Tu uero perge, Laeli. pro hoc enim, qui minor eſt natu, meo iure reſpondeo.* SCAE. *Recte tu quidem. quamobrem audiamus.* LAE. *Audite uero optimi uiri ea, quae ſaepiſſime inter me, & Scipionem de amicitia diſſerebantur. quamquam ille quidē nihil difficilius eſſe dicebat, quam amicitiam uſque ad extremum uitae diem permanere: nam, uel ut non idem expediret utrique, incidere ſaepe, uel ut de republica non idem ſentirent. mutari etiam mores hominum ſaepe dicebat, alias aduerſis rebus, alias aetate ingraueſcente. atque earum rerum exemplum ex ſimilitudine capiebat ineuntis aetatis: quod ſummi puerorum amores ſaepe una cum praetexta, ſumpta toga, deponerentur: ſin autem ad adoleſcentiam perduxiſſent, dirimi tamen interdum uel luxuriae contentione,*

natura non mutatur.

amicitia nō facile permanet ad extremum uitae diem.

puto hoc delendum.

luxuria, ait Feſtus, mo-

rum eſt ſolutio.

ne, uel commodi alicuius, quod idem adipiſci uterque non poſſet: quod ſi qui longius in amicitia prouecti eſſent, tamen ſaepe labefactari, ſi in honoris contentionem incidißent: peſtem enim maiorem eſſe nullam in amicitijs, quam in pleriſque pecuniae cupiditatem, in optimis quibuſque honoris certamen, & gloriae: ex quo inimicitias maximas ſaepe inter amiciſſimos extitiſſe: magna etiam diſſidia, & plerumque iuſta naſci, cum aliquid ab amicis, quod rectum non eſſet, poſtularetur, ut aut libidinis miniſtri, aut adiutores eſſent ad iniuriam. quod qui recuſarent, quamuis honeſte id facerent, ius tamen amicitiae deſerere arguerentur ab ijs, quibus obſequi nollent: illos autem, qui quiduis ab amico auderent poſtulare, poſtulatione ipſa profiteri omnia ſe amici cauſſa eſſe facturos: eorum querela inueterata non modo familiaritates extingui ſolere, ſed etiam odia gigni maxima, atque ſempiterna: haec ita multa, quaſi fata, impendere amicitijs, ut omnia ſubterfugere, non modo ſapientiae, ſed etiam felicitatis diceret ſibi uideri.

peſtes in amicitia ſūt pecuniae cupiditas, & ambitio.

multa impendent amicitijs.

Quamobrem id primum uideamus, ſi placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat. Num, ſi Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolando debuere? num Viſcellinum amici regnum appetentem, num Sp. Melium iuuare debuerunt? Tiberium quidem Gracchum, remp. uexantem, a Q. Tuberone, aequalibusq.

quatenus amor in amicitia progredi debeat.

libusq. amici derelictum uidebamus. at C. Bloſſius Cumanus, hoſpes familiae ueſtrae, Scaeuola, cum ad me, qui aderam Laenatai & Rutilio conſulibus in conſilio, deprecatum ueniſſet, hanc, ut ſibi ignoſcerem, cauſſam afferebat, quod tanti Ti. Gracchum feciſſet, ut, quidquid ille uellet, ſibi faciendum putaret. tum ego, etiam ne, inquam, ſi te in Capitolium faces ferre uellet? numquam, inquit, uoluiſſet id quidem: ſed, ſi uoluiſſet, paruiſſem. uidetis, quam nefaria uox. & hercle ita fecit, uel plus etiam, quam dixit: non enim paruit ille Ti. Gracchi temeritati, ſed praefuit; nec ſe comitem illius furoris, ſed ducem praebuit: itaque hac amentia, quaeſtione noua perterritus, in Aſiã profugit; ad hoſtes ſe contulit; poenas reip. graues, iuſtasq. perſoluit. nulla eſt igitur excuſatio peccati, ſi amici cauſſa peccaueris. nam cum conciliatrix amicitiae uirtutis opinio fuerit; difficile eſt amicitiam manere, ſi a uirtute defeceris. quod ſi rectum ſtatuerimus, uel concedere amicis, quidquid uelint; uel impetrare ab amicis, quidquid uelimus: perfecta quidem ſapientia ſumus, ſi nihil habeat res uitij: ſed loquimur de ijs amicis, qui ante oculos ſunt, quos uidemus, aut de quibus memoriam accepimus, quos nouit uita communis. ex hoc numero nobis exempla ſumenda ſunt, & eorum quidem maxime, qui ad ſapientiam proxime accedunt. Vidimus Papum Aemilium C. Luſcino familiarem fuiſſe, (ſic a patribus

in quo, quid agendum contra ſocios Ti. Gracchi, deliberabatur.

non eſt peccandum amicitiae cã.

conciliatrix amicitiae uirtutis opinio,

Fabricio Luſcino, qui

bus accepimus) bis una conſules, & collegas in cenſura. tum etiam cum ijs, & inter ſe coniunctiſſimos fuiſſe Man. Curium, & Ti. Coruncanium, memoriae traditum eſt. igitur ne ſuſpicari quidem poßumus, quemquam horum ab amico quippiam contendiſſe, quod contra fidem, contra iuſiurandum, contra remp. eſſet. nam hoc quidem in talibus uiris quid attinet dicere? ſi contendißet, ſcio impetraturum non fuiſſe: cum illi ſanctiſſimi uiri fuerint; aeque autem nefas ſit, tale aliquid & facere rogatum, & rogare. At uero Ti. Gracchum ſequebantur C. Carbo, C. Cato, & minime tunc quidem Caius frater, nunc idem acerrimus hoſtis. amicitiae prima lex. *Haec igitur prima lex in amicitia ſanciatur, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati. turpis enim excuſatio eſt, & minime accipienda cum in ceteris peccatis, tum ſi quis contra remp. ſe amici cauſſa feciſſe fateatur. etenim eo loco, Fanni, & Sceuola, locati ſumus, ut nos longe proſpicere oporteat futuros caſus reip. deflexit enim iam aliquantulum de ſpatio, curriculoq. conſuetudo maiorum. Ti. Gracchus regnum occupare conatus eſt, uel regnauit is quidem paucos menſes. num quid ſimile populus R. audierat, aut uiderat?* regnauit enim nemo poſt eiectos reges. *hunc etiam poſt mortem ſecuti amici, & propinqui quid in P. Scipionem effecerint, ſine lacrymis non queo dicere. nam Carbonem quoque, quem modo potuimus, propter recentem poenam T. Gracchi ſuſtinui-*

ſuſtinuimus. de C. Gracchi autem tribunatu quid exſpectem, non libet augurari. ſerpit enim deinde res, quae procliuis ad perniciem, cum ſemel coepit, labitur. uidetis, in tabella iam ante quanta ſit facta labes, primo Gabinia lege, biennio autem poſt Caſſia. uidere iam uideor populum R. a ſenatu diſiunctum, multitudinisq. arbitrio res maximas agi. plures enim diſcent, quemadmodum haec fiant, quam quemadmodum his reſiſtatur. Quorſum haec? quia ſine ſocijs nemo quidquam tale conatur. Praecipiendum eſt igitur bonis, ut, ſi in eiuſmodi amicitias ignari caſu aliquo inciderint, ne exiſtiment ita ſe alligatos, ut ab amicis in magna re aliqua in rep. peccantibus non diſcedant. improbis autem poena ſtatuenda eſt, nec minor uero ijs, qui ſecuti erunt alterũ, quam ijs, qui ipſi fuerint impietatis duces. Quis clarior in Graecia Themiſtocle, quis potentior? qui cum imperator bello Perſico ſeruitute Graeciam liberaſſet, propterq. inuidiam in exſilium pulſus eſſet, ingratae patriae iniuriam non tulit, quam ferre debuit. fecit idem, quod uiginti annis ante apud nos fecerat Coriolanus. his adiutor contra patriam inuentus eſt nemo. itaque mortem ſibi uterque conſciuit. quare talis improborum conſenſio non modo excuſatione amicitiae tegenda non eſt, ſed potius omni ſupplicio uindicanda; ut ne quis ſibi conceſſum putet, amicum, bellum patriae inferentem, ſequi. quod quidem, ut res ire

caeſus eſt ab Opimio conſule.

bonis praecipiendũ.

improbis poena ſtatuenda.

aliter Liuius, & Atticus de Coriolano, de Themiſtocle autem Clitarchus,

Q *coepit,*

& Stratocles. uide lib. de claris orat.

coepit, haud ſcio an aliquando futurum ſit. mihi autem non minori curae eſt, qualis reſp. poſt mortem meam futura ſit, quam qualis hodie ſit. Haec igitur prima lex amicitiae ſanciatur, ut ab amicis honeſta petamus, amicorum cauſſa honeſta faciamus; nec exſpectemus quidem, dum rogemur; ſed ſtudium ſemper adſit, cunctatio abſit; conſilium libere dare gaudeamus; plurimum in amicitia amicorum bene ſuadentium ualeat auctoritas: eaq. adhibeatur ad monendum non modo aperte, ſed etiam acriter, ſi res poſtulabit, & adhibitae pareatur. Nam quibuſdam, quos audio ſapientes habitos in Graecia, placuiſſe opinor mirabilia quaedam. ſed nihil eſt, quod illi non perſequantur ſuis argutijs; partim fugiẽdas eſſe nimias amicitias, ne neceſſe ſit, unum ſolicitum eſſe pro pluribus; ſatis ſuperq. eſſe ſibi ſuarum cuique rerum curam; alienis nimis implicari moleſtum eſſe; commodiſſimum eſſe, quam laxiſſimas habenas habere amicitiae, quas uel adducas, cum uelis, uel remittas: caput enim eſſe ad beate uiuendum ſecuritatem; qua frui non poſſit animus, ſi tamquam parturiat unus pro pluribus. Alios autem dicere aiunt etiam multo inhumanius: quẽ locum breuiter perſtrinxi paullo ante: praeſidij, adiumentiq. cauſſa, non beneuolentiae, neque caritatis, amicitias eſſe expetendas: itaque, ut quiſque minimum firmitatis habeat, minimumq. uirium, ita amicitias appetere maxime: ex eo fieri,

non aperte ſolum, ſed acriter etiã mouẽdi sũt amici.

caput eſt ad beate uiuendum ſecuritas.

ſieri, ut mulierculae magis amicitiarũ praeſidia quaerant, quam uiri; & inopes, quam opulenti; & calamitoſi, quam ij, qui putantur beati. O praeclaram ſapientiam. ſolem enim e mundo tollere uidentur, qui amicitiam e uita tollunt: qua nihil a dijs immortalibus melius habemus, nihil iucundius. quae eſt enim iſta ſecuritas? ſpecie quidem blanda, ſed re ipſa multis locis repudianda eſt. neque enim eſt conſentaneum, ullam honeſtam rem, actionem ue, ne ſolicitus ſis, aut non ſuſcipere, aut ſuſceptam deponere. quodſi curam fugimus; uirtus fugienda eſt; quae, neceſſe eſt, ut cum aliqua cura res ſibi contrarias aſpernetur, atque oderit, ut bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignauiam fortitudo. itaque uideas rebus iniuſtis iuſtos maxime dolere, imbecillibus fortes, flagitioſis modeſtos. ergo hoc proprium eſt animi bene conſtituti, & laetari bonis rebus, & dolere contrarijs. quamobrem ſi cadit in ſapientem animi dolor, qui profecto cadit, niſi ex eius animo exſtirpatã humanitatem arbitremur: quae cauſſa eſt, cur amicitiam funditus tollamus e uita, ne aliquas propter eam ſuſcipiamus moleſtias? quid enim intereſt, motu animi ſublato, non dico inter pecudem, & hominem, ſed inter hominem, & ſaxum, aut truncum, aut quiduis generis eiuſdem? Neque enim ſunt iſti audiendi, qui uirtutem duram, & quaſi ferream eſſe uolunt: quae quidem eſt tum multis in rebus, tum in

ſolem e mũdo tollunt, qui amicitiam e uita tollunt.

ſecuritatis cauſſa non eſt honeſtũ negligendum.

animi bene conſtituti proprium eſt, laetari bonis rebus, dolere contrarijs.

amicitia tenera, atque tractabilis; ut & bonis amici quaſi diffundatur, & incommodis contrahatur. quamobrem angor iſte, qui pro amico ſaepe capiendus eſt, non tantum ualet, ut tollat e uita amicitiam; non plus, quam ut uirtutes, quia non nullas curas, & moleſtias afferunt, repudientur. Cum autem contrahat uirtus amicitiá, ut ſupra dixi, ſi qua ſignificatio uirtutis eluceat, ad quam ſe ſimilis animus applicet, & adiungat: id cum contingit, amor ibi exoriatur neceſſe eſt. quid enim tam abſurdum, quam delectari multis inanibus rebus, ut honore, ut gloria, ut aedificio, ut ueſtitu, cultuq. corporis; animo autem uirtute praedito, eo, qui uel amare, uel, ut ita dicam, redamari poſſit, non admodum delectari? nihil eſt enim remuneratione beneuolentiae, nihil uiciſſitudine ſtudiorum, officiorumq. iucundius. quod ſi etiam illud addimus, quod recte addi poteſt, nihil eſſe, quod ad ſe rem ullam tam alliciat, & contrahat, quam ad amicitiam ſimilitudo: concedatur profecto uerum eſſe, ut bonos boni diligant, adſciſcantq. ſibi quaſi propinquitate coniunctos, atque natura. nihil eſt enim appetentius ſimilium ſui, nihil rapacius, quam natura. Quamobrem hoc quidem, Fanni, & Scaeuola, conſtat, ut opinor, bonis inter bonos quaſi neceſſariam beneuolentiam eſſe: qui eſt amicitiae fons a natura conſtitutus. ſed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet. non eſt enim inhumana uirtus, neque

diffundatur laetitia, contrahatur maerore.

contrahit uirtus amicitiam.

excuſat uerbi nouitatem. nam redamo, inuſitatum.

ad amicitiã ſimilitudo afficit.

bonis inter bonos quaſi neceſſaria beneuolentia.

neque ſuperba; quae etiam populos uniuerſos tueri, eiq. optime conſulere ſoleat: quod non faceret profecto, ſi a caritate uulgi abhorreret. Atque etiam mihi quidem uidentur, qui utilitatis cauſſa fingunt amicitias, amabiliſſimum nodum amicitiae tollere. non enim tam utilitas parta per amicum, quam amici amor ipſe delectat: tumq. illud fit, quod ab amico eſt profectum, iucundum, ſi cum amore, & ſtudio eſt profectum: tantumq. abeſt, ut amicitiae propter indigentiam colantur, ut ij, qui opibus, & copijs, maximeq. uirtute praediti, in qua plurimum eſt praeſidij, minime alterius indigeant, liberaliſſimi ſint, & beneficentiſſimi. atque haud ſcio an ne opus ſit quidem, nihil umquam omnino deeſse amicis. ubi enim ſtudia noſtra uiguiſſent, ſi numquam ſtudio, nũquam conſilio, numquam opera noſtra nec domi, nec militiae Scipio eguiſset? nõ igitur utilitatem amicitia, ſed utilitas amicitiam ſecuta eſt. non ergo erunt homines diuitijs affluentes audiendi, ſi quãdo de amicitia, quam nec uſu, nec ratione habent cognitam, diſputabunt. nam quis eſt, pro deum fidem, atque hominum, qui uelit, ut neque diligat quemquam, nec ipſe ab ullo diligatur, circumfluere omnibus copijs, atque in omnium rerum abundantia uiuere? haec enim eſt tyrannorum uita nimirum. in qua nulla fides, nulla caritas, nulla ſtabilis beneuolentiae poteſt eſſe fiducia: omnia ſemper ſuſpecta, atque ſolicita, nullus locus eſt

plus, quam utilitas, delectat amici amor.

non utilitatem amicitia, ſed utilitas amicitiam ſequitur.

tyrannorũ uita.

nemo diligit quem metuit. ex quo illud Ennij: Quē metuūt, oderunt, lib. II. off. 45.

amicitiae. quis enim aut eum diligat, quem metuit, aut eum, a quo ſe metui putat? coluntur tamen ſimulatione amicitiae dūtaxat ad tempus. quodſi forte, ut fit plerunque, ceciderint; tum intelligitur, quam ſuerint inopes amicorum. quod Tarquinium dixiſſe ferunt, tum, cum exſul eſſet, ſe intellixiſſe, quos fidos amicos habuiſſet, quosq. infidos, cum iam neutris gratiam referre poſſet. quamquam miror, in illa ſuperbia, & importunitate ſi quemquam habere potuit. atque ut huius, quem dixi, mores ueros amicos parare nō potuere: ſic multorum opes praepotentium excludunt amicitias fideles. non enim ſolum ipſa fortuna caeca eſt, ſed eos etiá plerunque efficit caecos, quos complexa eſt. itaque illi efferuntur faſtidio fere, & contumacia: neque quidquam inſipiente fortunato intolerabilius fieri poteſt. Atque hoc quidem uidere licet, eos, qui antea commodis fuerunt moribus, imperio, poteſtate, proſperis rebus immutari; ſperniq. ab ijs ueteres amicitias, & indulgeri nouis. quid autem ſtultius, quam, ut plurimum copijs, facultatibus, opibus poſſint, cetera parare, quae parant, pecuniam, equos, famulos, ueſtes egregias, uaſa pretioſa; amicos non parare, optimam, & pulcherrimam uitae, ut ita dicam, ſupellectilem? etenim cetera cum parant, cui parent, neſciunt, nec cuius cauſſa laborent: eius enim eſt iſtorum quodque, qui uincit uiribus: amicitiarum ſua cui-

mores fortuna mutātur.

amici, optimā uitae ſupellex.

que

que permanet ſtabilis, & certa poßeſſio; ut, etiam ſi illa maneant, quae ſunt quaſi dona fortunae, tamen uita inculta, & deſerta ab amicis, non poſſit eſſe iucunda. ſed haec hactenus. Conſtituendi autem ſunt, qui ſint in amicitia fines, & quaſi termini diligendi. de quibus tres uideo ferri ſententias, quarum nullam probo; unam, ut eodem modo erga amicum affecti ſimus, quo erga noſmet ipſos; alteram, ut noſtra in amicos beneuolentia, illorum erga nos beneuolentiae pariter, aequaliterq. reſpondeat; tertiam, ut, quanti quiſque ſe ipſe facit, tanti fiat ab amicis. harum trium ſententiarum nulli prorſus aſſentior. nec enim illa prima uera eſt, ut, quemadmodum in ſe quiſque, ſic in amicum ſit animatus. quam multa enim, quae noſtra cauſſa numquam facere mus, facimus cauß a amicorum? precari ab indigno, ſupplicare, tum acerbius in aliquem inuehi, inſectariq. uehementius: quae in noſtris rebus non ſatis honeſte, in amicorum fiunt honeſtiſſime. multae quoque res ſunt, in quibus de ſuis commodis uiri boni multa detrahunt, detrahiq. patiuntur, ut iis amici potius, quam ipſi, fruantur. Altera ſententia eſt, quae definit amicitiam paribus officiis, ac uoluntatibus. hoc quidem eſt nimis exigue, & exiliter ad calculos reuocare amicitiam; ut par ſit ratio acceptorum, & datorum. ditior mihi, & affluentior uidetur eſſe uera amicitia, nec obſeruare ſtricte, ne plus reddat, quam

de amicitiae terminis.

amicorum cauſſa multa facimus, quae noſtra non faceremus.

ſru

uera amicitia non obſeruat, ne plus red-

dat, quam acceperit.

*acceperit. neque enim uerendum eſt, ne quid excidat, aut ne aliquid in terram defluat, aut ne plus aequo quid in amicitia congeratur. Tertius uero ille finis deterrimus, ut, quanti quiſque ſe ipſe faciat, tanti fiat ab amicis. ſaepe enim in quibuſdam aut animus abiectior eſt, aut ſpes amplificandae fortunae fractior. non eſt igitur amici, talem eſſe in eum, qualis ille in ſe eſt, ſed potius eniti, & efficere, ut amici iacentem animum excitet, inducatq. in ſpem, cogitationemq. meliorem. Alius igitur finis uerae amicitiae conſtituendus eſt, ſi prius, quid maxime reprehendere Scipio ſolitus ſit, edixero. Negabat ullam uocem inimiciorem amicitae potuiſſe reperiri, quam eius, qui dixiſſet, ita amare oportere, ut aliquando eſſet oſurus: nec uero ſe adduci poſſe, ut hoc, quemadmodum putaretur, a *Biante dictum eſſe crederet, qui habitus eſſet unus e ſeptem; ſed impuri cuiuſdam, aut ambitioſi, aut omnia ad ſuam potentiam reuocantis, eſſe ſententiam. quonam enim modo quiſquam amicus eius eſſe poterit, cuius ſe putabit inimicum eſſe poſſe? quin etiam neceſſe erit cupere, & optare, ut quamſaepiſſime peccet amicus, quo plures det ſibi tamquam anſas ad reprehendendum. Rurſum autem recte factis, commodisq. amicorum neceſſe erit angi, dolere, inuidere. Quare hoc quidem praeceptum, cuiuſcumque eſt, ad tollendam amicitiam ualet. Illud potius praecipiendum fuit, ut eam diligentiam*

Biantis dictum, ita amare nos oportere, ut aliquãdo ſimus oſuri. Val. Max. l.7.c.3.

tiam adhiberemus in amicitijs comparandis, ut ne quando *amare inciperemus eum, quem aliquando odiſſe poſſemus. quin etiam, ſi minus felices in deligendo fuiſſemus; ferendum id Scipio potius, quam inimicitiarum tempus cogitandum putabat. His igitur finibus utendum arbitror ut, cum emendati mores amicorum ſint, tum ſit inter eos omnium rerum conſiliorum, & uoluntatum ſine ulla exceptione communitas; ut etiam ſi qua fortuna acciderit, ut minus iuſtae amicorũ uoluntates ſint adiuuandae, in quibus eorum aut de capite agatur, aut de fama, declinandum ſit de uia, modo ne ſumma turpitudo ſequatur. eſt enim, *quatenus amicitiae dari uenia poſſit. Nec uero negligenda eſt fama: nec mediocre telum ad res gerendas exiſtimare oportet beneuolentiam ciuium; quam blanditijs, & aſſentationibus colligere, turpe eſt. uirtus, quam ſequitur caritas, minime repudianda eſt. Sed (ſaepe enim redeo ad Scipionem, cuius omnis ſermo erat de amicitia) querebatur, quod in omnibus rebus homines diligentiores eſſent: capras, & oues quot quiſque haberet, dicere poſſe: amicos quot haberet, non poſſe dicere: & in illis quidem parandis curam adhibere quaſi ſigna quaedam, & notas, quibus eos, qui ad amicitiam eſſent idonei, iudicarent. Sunt igitur firmi, & ſtabiles, & conſtantes deligendi: cuius generis eſt magna penuria: & iudicare difficile eſt ſane, niſi expertum; experiendum

uidendum eſt, quem amare incipiamus. putabat Africanus amicorũ uitia ferenda.

eſt quatenus amicitiae uenia dari poſſit.

conſtantiſ amicorum magna paenuria.

dum autem eſt in ipſa amicitia: ita praecurrit amicitia iudicium, tollitq. experiendi poteſtatem. eſt igitur prudentis ſuſtinere, ut curſum, ſic impetũ beneuolentiae, quo utamur, quaſi aquis tentatis, ſic amicitijs, aliqua parte periclitatis moribus amicorum. Quidam ſaepe in parua pecunia perſpiciuntur, quam ſint leues. quidam autem, quos parua mouere non potuit, agnoſcuntur in magna. ſi uero erunt aliqui reperti, qui, pecuniam praeferre amicitiae, ſordidum exiſtiment: ubi eos inueniemus, qui honores, magiſtratus, imperia, poteſtates, opes amicitiae nõ anteponant; ut, cum ex altera parte propoſita haec ſint, ex altera uis amicitiae, non multo illa malint? imbecilla enim natura eſt ad contemnendam potentiam: quã etiam ſi, neglecta amicitia, conſecuti ſunt, excuſari ſe arbitrantur, quia non ſine magna cauſſa ſit neglecta amicitia. itaque uerae amicitiae diffi cillime reperiũtur in ijs, qui in honoribus, req. publica uerſantur. ubi enim inuenias, qui honorem amici anteponat ſuo? Quid? (haec ut omittam) quam graues, quam difficiles pleriſque uidentur calamitatum ſocietates? ad quas, non eſt facile inuentus, qui deſcendet. quamquam Ennius recte,

Amicus certus in re incerta cernitur.

tamen haec duo leuitatis, & infirmitatis pleroſque conuincunt; aut ſi in bonis rebus contemnunt; aut ſi in malis deſerunt. qui igitur utraque in re grauem, conſtantem, ſtabilemq. ſe in amicitia

[Margin notes:] ...ut in tranſitu fluminis. — ...ambitio ſaepe amicitiã peruertit. — ...mbecilla natura ad contemnendam potentiam. — ...narius. — ...ontemnere, leuitatis: deſerere, infirmitatis.

citia praeſtiterit, hunc ex maxime raro hominũ genere iudicare debemus, & paene diuino. firmamentum autem ſtabilitatis, conſtantiaeq. eius, quam in amicitia quaerimus, fides eſt. nihil enim ſtabile eſt, quod infidum eſt. ſimplicem praeterea, & communem, & conſentientem, id eſt qui rebus iiſdem moueatur, eligi par eſt: quae omnia pertinent ad fidelitatem. neque enim fidum poteſt eſſe multiplex ingenium, & tortuoſum. neque uero, qui non iiſdem rebus mouetur, & natura conſentit; aut fidus, aut ſtabilis poteſt eſſe. Addendum eodem eſt, ut ne criminibus aut inferendis delectetur amicus, aut credat illatis. quae pertinent omnia ad eam, quam iam dudum tracto, conſtantiam. ita fit uerum illud, quod initio dixi, amicitiam niſi inter bonos eſſe non poſſe. eſt enim boni uiri, quem eundem ſapientem licet dicere, haec duo tenere in amicitia; primum, ne quid fictum ſit, ne ue ſimulatum; (aperte enim uel odiſſe, magis ingenuum eſt, quam fronte occultare ſententiam) deinde non ſolum ab aliquo oblatas criminationes repellere, ſed ne ipſum quidem eſſe ſuſpicioſum, ſemper aliquid exiſtimantem ab amico eſſe uiolatum. Accedat huc ſuauitas quaedam, oportet, ſermonum, atque morum haudquaquam mediocre condimentum amicitiae. triſtitia autem, & in omni re ſeueritas abſit. habet illa quidem grauitatem: ſed amicitia remiſſior eſſe debet, & liberior, & dulcior, & ad

fidum non poteſt eſſe multiplex ingeniũ, & tortuoſum.

bonus uir duo teneat in amicitia.

abſit ab amicitia ſeueritas.

ad omnem comitatem, facilitatemq. procliuior. Exiſtit autem hoc loco quaedam quaeſtio ſubdifficilis; num quando amici noui, digni amicitia, ueteribus ſint anteponendi; ut equis uetulis teneros anteponere ſolemus. indigna homine dubitatio. non enim amicitiarum eſſe debent, ſicut aliarum rerum, ſatietates. ueterrimae quaeque (ut ea uina, quae uetuſtatem ferunt) eſſe debent ſuauiſſimae. uerumq. illud eſt, quod uulgo dicitur, multos modios ſalis ſimul edendos eſſe, ut amicitiae munus expletum ſit. nouitates autem, ſi ſpem afferunt, ut tamquam in herbis non fallacibus fructus appareat, non ſunt illae quidem repudiandae: uetuſtas tamen ſuo loco conſeruanda eſt: maxima eſt enim uis uetuſtatis, & conſuetudinis. atque in ipſo equo, cuius modo mentionem feci, ſi nulla res impediat, nemo eſt, qui non eo, quo conſueuit, libentius utatur, quam intrectato, & nouo. nec modo in hoc, quod eſt animal, ſed in ijs etiam, quae ſunt inanimata, conſuetudo ualet; cum locis etiam ipſis montoſis delectemur, & ſilueſtribus, in quibus diutius commorati ſumus. Sed maximum eſt in amicitia, ſuperiorem parē eſſe inferiori. ſaepe enim excellentiae quaedā ſunt: qualis erat Scipionis in noſtro, ut ita dicam, grege. numquam ſe ille Philo, numquam Rupilio, numquam Mummio anteposuit, numquam inferioris ordinis amicis. Quinctum uero Maximum, fratrem, egregium uirum, omnino ſibi nequaquam

multi modij ſalis ſimul edēdi, ut expleatur munus amicitiae.

maximum eſt in amicitia, ſuperiorem parem eſſe inferiori.

eiuſdē Paulli filiū, ſed a Q. Fabio Max. adoptatum.

quam parem, quod is anteibat aetate, tamquam ſuperiorem colebat; ſuosq. omnes per ſe eſſe poſſe ampliores uolebat. quod faciendum; imitandumq. eſt omnibus; ut, ſi quam praeſtantiam uirtutis, ingenij fortunae conſecuti ſunt, impartiant eam ſuis, communicentq. cum proximis; ut, ſi parentibus nati ſunt humilibus, ſi propinquos habeant imbecilliores uel animo, uel fortuna, eorũ augeant opes, eisq. honori ſint, & dignitati: ut in fabulis, qui aliquandiu, propter ignorantiam ſtirpis, & generis, in famulatu fuerint, cum cogniti ſunt, & aut deorum, aut regum filij inuenti, retinent tamen caritatem in paſtores, quos patres ſuos multos annos eſſe duxerunt. quod quidẽ eſt multo profecto magis in ueris patribus, certisq. faciendum. fructus enim ingenij, & uirtutis, omnisq. praeſtantiae tum maxime capitur, cum in proximum quemque confertur. Vt igitur ij, qui ſunt in amicitia, coniunctionisq. neceſſitudine ſuperiores, exaequare ſe cum inferioribus debent: ſic inferiores dolere non debent, ſe a ſuis amicis aut ingenio, aut fortuna, aut dignitate ſuperari: quorum plerique aut queruntur ſemper aliquid, aut etiam exprobrant, eoq. magis, ſi aliquid habere ſe putant, quod officioſe, aut amice, & cum labore aliquo ſuo factum queant dicere. odioſum ſane genus hominum officia exprobrantium: quae meminiſſe debet is, in quem collata ſunt, non commemorare, qui contulit.

fructus uirtutis eſt caritas.

inferiores dolere non debent, ſe ab amicis, aliqua praeſtantia, ſuperari.

odioſũ genus homĩnum officia exprobrantium.

quam

quaobrem, ut ij, qui ſuperiores ſunt, ſubmittere ſe debent in amicitia; ſic quodam modo inferiores extollere. ſunt enim quidam, qui moleſtas amicitias faciunt, cum ipſi ſe contemni putant. quod non fere contingit niſi ijs, qui etiam contemnendos ſe arbitrantur: qui hac opinione non modo uerbis, ſed etiam opere leuandi ſunt. tantum autem cuique tribuendum eſt, primum, quantum ipſe efficere poſſis; deinde etiam, quantum ille, quem diligas, atque adiuues, poſſit ſuſtinere. non enim tu poſſis, quantumuis licet excellas, omnes tuos ad honores ampliſſimos perducere: ut Scipio P. Rupilium potuit conſulem efficere, fratrem eius Lucium nõ potuit. quod ſi etiam poſſis quiduis deferre ad alterum; uidendum eſt tamen, quid ille poſſit ſuſtinere. Omnino amicitiae, corroboratis iam, confirmatisq. & ingenijs, & aetatibus, iudicandae ſunt: nec, ſi qui ineunte aetate uenandi, aut pilae ſtudioſi fuerint, eos habere neceſſarios oportet, quos tum eodem ſtudio praeditos dilexerunt. iſto enim modo nutrices, & paedagogi iure uetuſtatis plurimum beneuolentiae poſtulabunt: qui negligendi quidem non ſunt, ſed alio quodam modo colendi. aliter enim amicitiae ſtabiles permanere non poſſunt. diſpares enim mores diſparia ſtudia ſequuntur. quorum diſſimilitudo diſſociat amicitias. nec ob aliam cauſſam ullam boni improbis, improbi bonis amici eſſe non poſſunt, niſi quod tanta eſt inter eos, quanta maxima

quantũ amicis tribuendum.

Tuſc. 4. & Pli. lib. 7. c. 36.

amicitiae, corroboratis ingenijs, & aetatibus, iudicandae.

diſpares mores diſparia ſtudia ſequuntur.

xima poteſt eſſe, morum, ſtudiorumq. diſtantia.
Recte etiam praecipi poteſt in amicitijs, ne quis
intemperata quadam beneuolentia, quod perſae-
pe fit, impediat magnas utilitates amicorum. nec
enim (ut ad fabulas redeam) Troiam Neopto-
lemus capere potuiſſet, ſi Lycomedem, apud
quem erat educatus, multis cum lacrymis iter
ſuum impedientem, audire uoluiſſet: & ſaepe in-
cidunt magnae res, ut diſcedendum ſit ab amicis:
quas qui impedire uult, quod deſiderium non fa-
cile ferat; & infirmus eſt, mollisq. natura, & ob
eam ipſam cauſſam in amicitia parum iuſtus. At-
que in omni re conſiderandum eſt, & quid poſtu-
les ab amico, & quid patiare a te impetrari. Eſt
etiam quaſi quaedã calamitas in amicitijs dimit-
tendis non numquam neceſſaria. iam enim a ſa-
pientum familiaritatibus ad uulgares amicitias
oratio noſtra delabitur. erumpunt ſaepe uitia ami
corum tum in ipſos amicos, tum in alienos: quo-
rum tamen ad amicos redundet infamia. tales igi
tur amicitiae ſunt remiſſione uſus eleuandae, &,
ut Catonẽ dicere audiui, diſſuendae magis, quam
diſcindendae ſunt; niſi quaedam admodum intole
rabilis iniuria exarſerit; ut neque rectum, ne-
que honeſtum ſit, neque fieri poſſit, ut non ſta-
tim alienatio, diſiunctioq. facienda ſit. ſin autem
morum, aut ſtudiorum commutatio quaedam, ut
fieri ſolet, facta erit, aut in reip. partibus diſſen-
ſio interceſſerit: (loquor enim, ut paullo ante
dixi,

utilitates amicorum impediendae nõ sũt.

conſiderandũ, & quid poſtules ab amico, & quid patiare a te impetrari.

diſſuendae amicitiae, non diſcindendae.

dixi, non de ſapientum, ſed de communibus amicitijs) cauendum erit, ne non ſolum amicitiae depoſitae, ſed inimicitiae etiam ſuſceptae uideatur. nihil enim turpius, quam cum eo bellum gerere, quicum familiariter uixeris. ab amicitia Q. Pompeij meo nomine ſe remouerat, ut ſcitis, Scipio: propter diſſenſionem autem, quae erat in rep. alienatus eſt a collega noſtro [x] *Metello. utrunque egit grauiter, auctoritate, & offenſione animi non acerba. quamobrem primum danda opera eſt, ne qua amicorum diſſidia fiant: ſin tale aliquid euenerit, ut extinctae potius amicitiae, quam oppreſſae uideantur. Cauendum uero eſt, ne etiam in graues inimicitias cõuertãt ſe amicitiae: e quibus iurgia, maledicta, contumeliae gignuntur: quae tamen ſi tolerabiles erunt, ferendae ſunt: & hic honos ueteri amicitiae tribuendus eſt, ut is in culpa ſit, qui faciat, non qui patiatur iniuriam. Omnino omnium horum uitiorum, atque incommodorum una cautio eſt, atque una prouiſio, ut* [x] *ne nimis cito diligere incipiamus, ne ue indignos. digni autem ſunt amicitia, quibus in ipſis ineſt cauſſa, cur diligantur. rarum iſtud genus: & quidem* [x] *omnia praeclara rara, nec quidquam difficilius, quam reperire, quod ſit omni ex parte in ſuo genere perfectum. ſed plerique neque in rebus humanis quidquam bonum norunt, niſi quod fructuoſum ſit; & amicos, tamquam pecudes, eos potiſſimum diligunt, ex quibus ſperant ſe maximum*

nihil turpius, quam inter quos fuerit amicitia, inimicitias exoriri. Macedonico: collega autem Scipionis, & Laelij in auguratu.

ne nimis cito diligere incipiamus.

omnia praeclara rara. graecũ adagium.

ximum fructum eſſe capturos: itaque pulcherrima illa, & maxime naturali carent amicitia, per ſe, & propter ſe expetenda. nec ipſi ſibi exemplo ſunt, haec uis amicitiae qualis. & quanta ſit. ipſe enim ſe quiſque diligit, non ut aliquam a ſe ipſo mercedem exigat caritatis ſuae, ſed quod per ſe ſibi quiſque carus eſt. quod niſi idem in amicitiam transferatur, uerus amicus nũquam reperietur. eſt enim is amicus quidem, qui eſt tamquam alter idem. quod ſi hoc apparet in beſtijs, uolucribus, agreſtibus, natantibus, cicuribus, feris, primum, ut ſe ipſae diligant; (id enim pariter cum omni animante naſcitur) deinde, ut requirant, atque aptant, ad quas ſe applicent eiuſdem generis animãtes; idq. faciunt cum deſiderio, & cum quadam ſimilitudine amoris humani: quanto id magis in homine fit natura? qui & ſe ipſe diligit; & alterum acquirit, cuius animum ita cum ſuo commiſceat, ut efficiat paene unũ ex duobus. Sed plerique perverſe, ne dicam impudenter, amicum habere talẽ uolunt, quales ipſi eſſe non poſſunt: quaeq. ipſi non tribuũt amicis, haec ab ijs deſiderãt. par eſt autẽ, primum, ipſum eſſe uirum bonum; tum, alterum ſimilem ſui quaerere. in talibus ea, quam iam dudum tractamus, ſtabilitas amicitiae confirmari poteſt; cum homines beneuolentia coniuncti, primum cupiditatibus ijs, quibus ceteri ſeruiunt, imperabunt; deinde aequitate, iuſtitiaq. gaudebunt; omniaq. alter pro altero ſuſcipiet; neque

pulcherrima eſt amicitia, quae per ſe, & propter ſe expetitur.

amicus tanquam alter idem.

uitium in amicitia.

in quibus amicitiæ ſtabilitas confirmari poſſit.

quidquam umquam, niſi honeſtum, & rectum; alter ab altero poſtulabit; neque ſolum colent ſe inter ſe, ac diligent, ſed etiam uerebuntur. nam maximum ornamentum amicitiae tollit, qui ex ea tollit uerecundiam. itaque in iis perniciosus eſt error, qui exiſtimant libidinum, peccatorumq. omnium patere in amicitia licentiam. uirtutum enim amicitia adiutrix a natura data eſt, non uitiorum comes: ut, quoniam ſolitaria non poſſet uirtus ad ea, quae ſumma ſunt, peruenire, coniuncta, & conſociata cum altera perueniret. quae ſi quos inter ſocietas aut eſt, aut fuit, aut futura eſt; eorum eſt habendus ad ſummum naturae bonum optimus, beatiſſimusq. comitatus. haec eſt, inquam, ſocietas, in qua omnia inſunt, quae putant homines expetenda, honeſtas, gloria, tranquillitas animi, atque iucunditas; ut, cum haec adſint, beata uita ſit, & ſine his eſſe non poſſit. quod cum optimum, maximumq. ſit; ſi id uolumus adipiſci, uirtuti opera danda eſt: ſine qua neque amicitiam, neque ullam rem expetendam conſequi poſſumus. ea uero neglecta, qui ſe amicos habere arbitrantur, tum ſe denique erraſſe ſentiunt, cum eos grauis aliquis caſus experiri cogit. Quo circa, (dicendum eſt enim ſaepius) cum iudicaueris, diligere oportet, non, cum dilexeris, iudicare. ſed, tum multis in rebus negligentia plectimur, tum maxime in amicis & diligendis, & colendis. praepoſteris enim utimur conſiliis,

uerecundia maximũ eſt amicitiae ornamẽtũ.

nõ uitiorũ comes, ſed uirtutũ adiutrix amicitia.

cum iudicaueris, diligere oportet, non, cũ dilexeris, iudicare.

&

& acta agimus: quod uetamur ueteri prouerbio. nam implicati ultro & citro uel uſu diuturno, uel etiam officijs, repente in medio curſu amicitias, exorta aliqua offenſione, dirumpimus. quo etiam magis uituperanda eſt rei maxime neceßariae tá ta incuria. una eſt enim amicitia in rebus humanis, de cuius utilitate omnes uno ore conſentiunt, quamquam a multis ipſa uirtus contemnitur, & uenditatio quaedam, atque oſtẽtatio eſſe dicitur: multi diuitias deſpiciunt, quos paruo contentos tenuis uictus, cultusq. delectat: honores uero, quorum cupiditate quidam inflammantur, quam multi ita contemnunt, ut nihil inanius, nihil eſſe leuius existiment? itemq. cetera, quae quibuſdam admirabilia uidentur, permulti ſunt, qui pro nihilo putẽt. de amicitia omnes ad unum idẽ ſentiunt, & ij, qui ad remp. ſe contulerunt; & ij, qui rerum cognitione doctrinaq. delectantur; & ij, qui ſuum negotium gerunt otioſi; poſtremo ij, qui ſe totos tradiderunt uoluptatibus; ſine amicitia uitam eſſe nullam; ſi modo uelint aliqua ex parte liberaliter uiuere. ſerpit enim neſcio quo modo per omnium uitam amicitia; nec ullam aetatis degẽdae rationem patitur eße expertem ſui. Quin etiam, ſi quis ea aſperitate eſt, & immanitate naturae, ut congreſſus, ſocietatemq. hominum fugiat, atque oderit, qualem fuiſſe Athenis Timonem neſcio quem accepimus, tamen is pati non poſſit, ut non acquirat aliquem,

uirtus a quibuſdam oſtentatio dicitur.

ſine amicitia uitã eſſe nullam, omnes conſentiunt.

ſerpit amicitia per omnium uitam.

apud quem euomat uirus acerbitatis ſuae. atque hoc maxime iudicaretur, ſi quid tale poſſet contingere, ut aliquis nos deus ex hac hominum frequentia tolleret, & in ſolitudine uſpiam collocaret, atque ibi ſuppeditans omnium rerum, quas natura deſiderat, abundantiam, & copiam, hominis omnino aſpiciendi poteſtatem eriperet: quis tam eſſet ferreus, qui eam uitam ferre poſſet? cuiq. non auferret fructum uoluptatum omnium ſolitudo? uerum igitur illud eſt, quod a Tarentino Archyta, ut opinor, dici ſolitum, noſtros ſenes commemorare audiui, ab alijs ſenibus auditum; ſi quis caelum aſcēdiſſet, naturamq. mundi, & pulchritudinem ſiderum perſpexiſſet, inſuauem illam admirationem ei fore, quae iucundiſſima fuiſſet, niſi aliquē, cui narraret, habuiſſet. ſic natura ſolitarium nihil amat: ſemperq. ad aliquod tamquā adminiculum amititur: quod in amiciſſimo quoque dulciſſimum eſt. ſed cum tot ſignis eadem natura declaret, quid uelit, ac quaerat, quid deſideret: obſurdeſcimus tamen neſcio quo modo, nec ea, quae ab ea monemur, audimus. eſt enim uarius, & multiplex uſus amicitiae; multaeq. cauſſae ſuſpicionum, offenſionūq. dantur. quas tum euitare, tum eleuare, tum ferre ſapientis eſt. una illa ſubleuanda offenſio eſt, ut & utilitas in amicitia, & fides retineatur. nam & monendi amici ſaepe ſunt, & obiurgandi: & haec accipienda amice, cum beneuole fiunt.

Archytæ dictum contra ſolitudinem.

natura ſolitarium nihil amat.

pro, minuere, ut alibi.

ſed

ſed neſcio quo modo uerum eſt, quod in Andria familiaris meus Terentius dixit:

adeo familiaris, ut a Laelio ſcriptae puten tur, quae Terentij nomine comoediae circũferũtur. Cic. ad Att. l. 6.

Obſequium amicos, ueritas odium parit.

moleſta ueritas eſt; ſiquidem ex ea naſcitur odiũ, quod eſt uenenum amicitiae: ſed obſequium multo moleſtius; quod peccatis indulgens praecipitẽ amicum ferri ſinit. maxima autem culpa in eo eſt, qui & ueritatem aſpernatur, & in fraudem obſequio impellitur. omnis igitur hac in re haben da ratio, & diligentia eſt; primum ut monitio acerbitate, deinde obiurgatio contumelia careat. in obſequio autem (quoniam Terentiano uerbo libenter utimur) comitas adſit, aſſentatio, uitiorum adiutrix procul amoueatur; quae non modo amico, ſed ne libero quidem digna eſt: aliter enim cum tyranno, aliter cum amico uiuitur. cuius autem aures clauſae ueritati ſunt, ut ab amico uera audire nequeant; huius ſalus deſperanda eſt: ſcitum eſt enim illud Catonis, multo melius de qui buſdam acerbos inimicos mereri, quam eos amicos, qui dulces uideantur: illos uerum ſaepe dicere, hos numquã. atque illud abſurdum eſt; quod ij, qui monentur, eam moleſtiam, quam debent capere, non capiunt; eam capiunt, qua debent carere. peccaſſe enim ſe, non anguntur; obiurgari, moleſte ferunt: quod contra oportebat, delicto dolere, obiurgatione gaudere. Vt igitur & monere, & moneri proprium eſt uerae amicitiae; & alterum libere facere, non aſpere; alterum

Catonis dictũ cõtra aſſentatores.

itidem locutus eſt ĩ extremo de ſenectute.

rum patienter accipere, non repugnanter: ſic habendum eſt, nullam in amicitijs *peſtem eſſe maiorem, quam adulationem, blanditias, aſſentationem. quamuis enim multis nominibus eſt hoc uitium notandum, leuium hominum, atque fallacium, ad uoluntatem loquentium omnia, nihil ad ueritatem. cum autem omnium rerum ſimulatio eſt uitioſa, (tollit enim iudicium ueri, idq. adulterat) tum amicitiae repugnat maxime. delet enim ueritatem, *ſine qua nomen amicitiae ualere non poteſt. nam cum amicitiae uis ſit in eo, ut unus quaſi animus fiat ex pluribus: qui fieri poterit, ſi nec in uno quidem unus animus erit idem ſemper, ſed uarius, commutabilis, multiplex? quid enim poteſt eſſe tam flexibile, tam deuium, quam animus eius, qui ad alterius non modo ſenſum, ac uoluntatem, ſed etiam uultum, atque nutum conuertitur?

peſtis in amicitia nulla maior eſt, quam aſſentatio.

ſine ueritate nomen amicitiae ualere non poteſt.

Negat quis, nego: ait, aio. poſtremo imperaui egomet mihi

Omnia aſſentari:

ut ait idem Terentius: ſed ille ſub Gnathonis perſona: quod amici genus adhibere, omnino leuitatis eſt. multi autem Gnathonum ſimiles cum ſint, *loco, fortuna, fama ſuperiores; horum eſt aſſentatio moleſta, cum ad uanitatem acceſſit auctoritas. ſecerni autem blandus amicus a uero, et internoſci tam poteſt adhibita diligentia, quam omnia fucata, & ſimulata a ſinceris, atque ueris.

pro dignitate poſuit, ut in epiſt. ad Terentiam, Vide te quid aliae faciant iſto loco feminae.

tueris. concio, quae ex imperitiſſimis conſtat, tamen iudicare ſolet, quid interſit inter popularem, id eſt aſſentatorem, & leuem ciuem, & inter conſtantem, ſeuerum, & grauem. Quibus blanditijs C. Papirius conſul nuper influebat in aures concionis, cum ferret legem de tribunis pl. reficiendis? diſſuaſimus nos. ſed nihil de me: de Scipione dicam libentius. quanta illi, dij immortales, fuit grauitas, quanta in oratione maieſtas? ut facile ducem populi R. non comitem, diceres. ſed affuiſtis; & eſt in manibus oratio. itaque lex popularis ſuffragijs populi repudiata eſt. Atque (ut ad me redeam) meminiſtis, Q. Maximo fratre Scipionis, & L. Mancino coſ. quam popularis lex de ſacerdotijs C. Licinij Craſſi uidebatur. cooptatio enim collegiorum ad populi beneficium transferebatur.

ut populus ſacerdotes crearet, cū ea poteſtas antea ipſorum ſacerdotum fuiſſet. uide lib. noſtrum de legibus.

atque is primum inſtituit in forum uerſus agere cum populo. tamen illius uendibilem orationem religio deorum immortalium, nobis defendentibus, facile uincebat. atque id actum eſt praetore me, quinquennio ante, quam conſul ſum factus. itaque re magis, quam auctoritate, cauſſa illa defenſa eſt. quod ſi i ſcena, id eſt in concione, in qua rebus fictis, & adumbratis loci plurimū eſt, tamē uerum ualet, ſi modo id patefactum, & illuſtratum eſt: quid in amicitia fieri oportet, quae tota ueritate perpenditur? in qua niſi, ut dicitur, apertum pectus uideas, tuumq. oſtendas; nihil fidū, nihil exploratū habeas;

ne amare quidem, aut amari poſſis, cum, id quam uere fiat, ignores. quamquam iſta aſſentatio, quáuis pernicioſa ſit, nocere tamen nemini poteſt, niſi ei, qui eam recipit, atque ea delectatur. ita fit, ut is aſſentatoribus patefaciat aures ſuas maxime, qui ipſe ſibi aſſentetur, & ſe maxime ipſe delectet. omnino eſt *amans ſui uirtus: optime enim ſe ipſa nouit; quamq. amabilis ſit, intelligit. ego autem non de uirtute nunc loquor, ſed de uirtutis opinione. uirtute enim ipſa non tam multi praediti eſſe, quam uideri uolunt. hos delectat aſſentatio: his fictus ad eorum uoluntatem ſermo cum adhibetur, orationem illam uanam teſtimonium eſſe laudum ſuarum putant. Nulla eſt igitur haec amicitia, cum alter uerum audire non uult, alter ad mentiendum paratus eſt. nec paraſitorum in comoedijs aſſentatio nobis faceta uideretur, niſi eſſent milites glorioſi.

amans ſui uirtus eſt.

*Magnas uero agere gratias Thais mihi?

ſenarius ex Eunucho Terentij.

ſatis erat reſpondere, Magnas: Ingentes, inquit. ſemper auget aſſentatio id, quod is, cuius ad uoluntatem dicitur, uult eſſe magnum. quamobrem, quamquam blanda iſta uanitas apud eos ualet, qui ipſi illam allectant, & inuitant: tamen etiam grauiores, conſtantioresq. admonendi ſunt, ut animaduertant, ne callida aſſentatione capiantur. *aperte enim adulantem nemo non uidet, niſi qui admodum eſt excors: callidus ille, & occultus ne ſe inſinuet, ſtudioſe cauendum eſt. nec enim

duplex aſſentatio, aperta, & occulta.

enim ſacillime agnoſcitur, quippe qui aduerſando ſaepe aſſentetur, & litigare ſe ſimulans blandiatur, atque ad extremum det manus, uinciq. ſe patiatur, ut is, qui illuſus ſit, plus uiciſſe uideatur. quid autem turpius, quam illudi? quod ne accidat, magis cauendum eſt: ut in Epicureo,

legendũ puto, Epiclero, Caecilij comoedia. uide Priſc. lib. 6. & 10. ſunt autem, qui ſequuntur, Caecilij uerſus. uide 98: in Catone.

Hodie me ante omnes comicos ſtultos ſenes
Verſaris, atque luſeris lautiſſime:

haec enim in fabulis ſtultiſſima perſona eſt, improuidorum, & credulorum ſenum. Sed neſcio quo pacto ab amicitijs perfectorum hominum, id eſt ſapientum, (de hac dico ſapientia, quae uidetur in hominem cadere poſſe) ad leues amicitias defluxit oratio. quamobrem ad illa prima redeamus; eaq. ipſa concludamus aliquando. Virtus inquam, C. Fanni, & tu Q. Muci, & conciliat amicitias, & conſeruat. in ea eſt enim conueniẽtia rerum, in ea conſtantia: quae cum ſe extulit, & oſtendit lumen ſuum, & idem aſpexit, agnouitq. in alio, ad id ſe admouet, uiciſſimq. accipit illud, quod in altero eſt. ex quo eorum exardeſcit ſiue amor, ſiue amicitia. utrumque enim dictum eſt ab amando: amare autem nihil aliud eſt, niſi eum ipſum diligere, quem ames nulla indigentia, nulla utilitate quaeſita: quae tamen ipſa effloreſcit ex amicitia, etiam ſi tu eam minus ſecutus ſis. hac nos adoleſcentes beneuolentia ſenes illos L. Paullum, M. Catonem, C. Gallum, P. Naſicam, Ti. Gracchum, Scipionis

uirtus conciliat, & cõſeruat amicitias.

119. 122. 11

patrem Scipionis.

noſtri

noſtri ſocerum, dileximus. haec etiam magis elucet inter aequales, ut inter me, & Scipionem, & L. Furium, P. Rupilium, Sp. Mummium: uiciſſim autem ſenes in adoleſcentium caritate acquieſcimus, ut in neſtra, & Q. Tuberonis: equidem etiam admodum adoleſcentis P. Rutilij, & A. Virginij familiaritate delector.

Lucij fratrē, de quo in Bruto, & ad Att. l. 13

Quoniamq. ita ratio comparata eſt uitae, naturaeq. noſtrae, ut alia aetas oriatur ex alia: maxime quidem optandum eſt, ut cum aequalibus poſſis, quibuſcum tamquam e carceribus emiſſus ſis, iiſdem ad calcem, ut dicitur, peruenire: ſed quoniã res humanae fragiles, caducaeq. ſunt, ſemper aliqui acquirendi ſunt, quos diligamus, & a quibus diligamur. caritate enim, beneuolentiaq. ſublata; omnis eſt e uita ſublata iucunditas. mihi quidem Scipio, quamquam eſt ſubito ereptus, uiuit tamen, ſemperq. uiuet. uitutem enim amaui illius uiri; quae exſtincta non eſt; nec mihi ſoli uerſatur ante oculos, qui illam ſemper in manibus habui; ſed etiam poſteris erit clara, & inſignis. nemo umquam animo, aut ſpe maiora ſuſcipiet, qui ſibi non illius memoriam, atque imaginem proponendam putet.

res humanae fragiles, caducaeq. ſunt.

Equidem ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis poſſim comparare. in hac mihi de rep. conſenſus, in hac rerum priuatarum conſiliũ, in hac requies plena oblectationis fuit. numquam illum ne minima

a qua ſunt animi quoque bona. perfectae amicitiae deſcriptio.

ma quidem re offendi, quod quidem ſenſerim: nihil audiui ex eo ipſe, quod nollem. una domus erat, idem uictus, isq. communis. neque ſolum militia, ſed etiam peregrinationes, ruſticationesq. communes. nam quid ego de ſtudijs dicam cognoſcendi ſemper aliquid, atque diſcendi? in quibus, remoti ab oculis populi, omne otium, tempusq. contriuimus. quarum rerum recordatio, & memoria ſi una cum illo occidiſſet, deſiderium coniunctiſſimi uiri, atque amantiſſimi ferre nullo modo poſſem: ſed nec illa exſtincta ſunt, alunturq. potius, & augentur cogitatione, & memoria; & ſi plane illis orbatus eſſem, magnū tamē afferret mihi aetas ipſa ſolatium. diutius enim iam in hoc deſiderio eſſe non poſſum: omnia autem breuia tolerabilia eſſe debent, etiam ſi magna ſunt. Haec habui, de amicitia quae dicerem. uos autem hortor, ut ita uirtutem locetis, ſine qua amicitia eſſe non poteſt, ut, ea excepta, nihil amicitia praeſtabilius eſſe putetis.

quando illa cū ipſo mihi eſſent prorſus erepta.

ſine uirtute amicitia eſſe nō poteſt.

M. TVLLII

M. TVLLII CICERONIS

PARADOXA SEX,

AD M. BRVTVM.

ANIMADVERTI, *Brute, ſaepe Catonem, auunculum tuum, cum in ſenatu ſententiam diceret, locos graues ex philoſophia tractare, abhorentes ab hoc uſu forenſi, & publico; ſed dicenda conſequi tamen, ut illa etiam populo probabilia uiderentur. quod eo maius eſt illi, quam aut tibi, aut nobis; quia nos ea philoſophia plus utimur, quae peperit dicendi copiam, & in qua dicuntur, ea quae non multum diſcrepant ab opinione populari; Cato autem perfectus, mea ſententia, Stoicus, & ea ſentit, quae non ſane probantur in uulgus; & in ea haereſi eſt, quae nullum ſequitur florem orationis, neque dilatat argumentum, ſed minutis interrogatiunculis, quaſi punctis, quod propoſuit, efficit. ſed nihil eſt tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile: nihil tam horridum, tam incultum, quod non ſplendeſcat oratione, & tamquam excolatur. quod cum ita putarem, feci etiam audacius, quam ille ipſe, de quo loquor. Cato enim duntaxat de magnitudine animi, de continentia, de morte, de omni laude uirtutis, de dijs immortalibus, de caritate patriae Stoice ſolet, oratorijs ornamentis adhibitis, dicere.*

fratrē Seruiliae, Bruti matris: qui poſtea cum ſe Vticae occidiſſet, Vticēſis eſt appellatus. nūc autem uiuere uidetur, cū haec Cicero ſcribit.

quod attinet ad opi-

dicere. ego uero tibi illa ipſa, quae uix in gymnaſiis, et in otio Stoici probant, ludens cōieci in cōmunes locos. quae quia ſunt admirabilia, contraq. opinionem omnium, ab ipſis etiam παράδοξα *appellantur: tentare uolui, poſſent ne proferri in lucem, id eſt in forum, & ita dici, ut probarentur; an alia quaedam eſſet erudita, alia popularis oratio. eoq. ſcripſi libentius, quod mihi iſta,* παράδοξα *quae appellantur, maxime uidentur eſſe* [b] *Socratica, longeq. ueirſſima. Accipies igitur hoc paruum opuſculum, lucubratum his iam contractioribus noctibus: quoniam illud maiorum uigiliarum munus in tuo nomine apparuit. & deguſtabis genus hoc exercitationum mearũ, quibus ut conſueui, cum ea, quae dicuntur in ſcholis* θετικὰ*, ad noſtrum hoc oratorium tranſfero dicendi genus. hoc tamen opus in apertum ut referas, nihil poſtulo. non enim eſt tale, ut in arce poni poſſit, quaſi illa* [c] *Minerua Phidiae: tale tamen eſt, ut ex eadem officina exiſſe uideatur.*

nionis; uerum adhibitis oratorijs ornamētis, dicēdo cōſequitur, ut illa etiā populo probabilia uideantur.

non modo Stoica.

ex eborē: Pli. l. 34. c.8.

ὅτι μόνον ἀγαθὸν, τὸ καλόν:

quod ſolum bonum, honeſtum.

VEREOR, *ne cui ueſtrum ex Stoicorum hominum diſputationibus, non ex meo ſenſu, deprōpta haec uideatur oratio: dicam tamen, quod ſentio; & dicam breuius, quam res tanta dici poſſit. Numquam mehercule ego neque* [f] *pecu-*

nias

pecunias M. Craſſi, tecta L. Luculli, opes & imperia Cn. Pompeij.

nias iſtorum, neque tecta magnifica, neque opes, neque imperia, neque eas, quibus maxime adſtricti ſunt; uoluptates in bonis rebus eſſe numerandas duxi; quippe cum uiderem, homines his rebus circumfluentes ea tamen deſiderare maxime, quibus abundarent. neque enim umquam expletur, nec ſatiatur cupiditatis ſitis: neque ea ſolum, quae habent, libidine augendi cruciantur, ſed etiam amittendi metu. in quo equidem continentiſſimorum hominum maiorum noſtrorum ſaepe requiro prudentiam, qui haec imbecilla, & commutabilia, pecuniae membra ſolo uerbo bona putauerunt appellanda, cum re, ac factis longe aliter iudicauiſſent. poteſt enim bonum cuiquá malo eſſe? aut poteſt quiſquam in abundantia bonorum ipſe eße non bonus? atqui iſta omnia talia uidemus, ut etiam improbi habeant, & obſint probis. Quamobrem, licet irrideat, ſi quis uult: plus apud me tamen uera ratio ualebit, quam uulgi opinio. neque ego umquam illum bona perdidiſſe dicam, ſi quis pecus, aut ſupellectilem amiſerit. necnon ſaepe laudabo ſapientem illum, Biantem, ut opinor, qui numeratur inter ſeptem: cuius cum patriam Prienem cepiſſet hoſtis; ceteriq. ita fugerent, ut multa de ſuis rebus ſecum aſportarent; cum eſſet admonitus a quodá, ut idem ipſe faceret, ego uero, inquit, facio: nam omnia mea mecum porto. Ille haec ludibria fortunae ne ſua quidem putauit, quae nos appellamus

bona non recte dicuntur, quae fortuna tribuit.

mus etiam bona. Quid eſt igitur, quaeret aliquis, bonum? ſi quid recte fit, & honeſte, & cum uirtute, id bene fieri uere dicitur, &, quod rectum, & honeſtum, & cum uirtute eſt, id ſolum opinor bonum. ſed haec uideri poſſunt obſcuriora, cum ſine appoſitione exemplorum lentius diſputantur: uita, atque factis illuſtranda ſunt ſummorum uirorum haec, quae uerbis ſubtilius, quam ſatis eſt, diſputari uidentur. Quaero enim a uobis, num ullam cogitationem habuiſſe uideantur ij, qui hanc remp. tam praeclare fundatam nobis reliquerunt, aut auri atque argenti ad auaritiam, aut amoenitatum ad delectationem, aut ſupellectilis ad delicias, aut epularum ad uoluptates. ponite ante oculos unumquemque regum. uultis, incipiam a Romulo? uultis, poſt liberam ciuitatem, ab ijs ipſis, qui liberauerunt eam? Quibus tãdem Romulus gradibus adſcẽdit in caelum? ijs ne, quae iſti bona appellant; an rebus geſtis, atque uirtutibus? Quid autem Numa Pompilius? minus ne gratas dijs immortalibus capides, ac fictiles urnulas fuiſſe, quam ſilicatas aliorum pateras, arbitramur? omitto reliquos. ſunt enim omnes pares inter ſe, praeter Superbum. Brutum uero ſi quis roget, quid egerit in patria liberanda; ſi quis reliquos item eiuſdem conſilij ſocios, quid ſpectarint, quid ſecuti ſint: num quis exiſtimat, cui uoluptas, cui diuitiae, cui denique praeter officium fortis, & magni uiri, quidquam

aliud

bonũ quod fit.

exempla rẽ illuſtrant.

quia ſubito exſtinctus, non apparuit, aſcendiſſe in caelum creditus eſt.

aliud propoſitum fuiſſe uideatur? Quae res ad necem Porſenae Q. Mucium impulit, ſine ulla ſpe ſalutis ſuae? quae uis Horatium Coclitem contra omnis hoſtium copias tenuit in ponte ſolum? quae patrem Decium, quae filium deuouit, ac immiſit in armatas hoſtium copias? quid continentia C. Fabricij? quid tenuitas uictus Man. Curij ſequebatur? quid duo propugnacula belli Punici Cn. & P. Scipiones, qui Carthaginienſium ad-

uide quam elegãter eãdem rẽ expreſſerit l. de ſeneƈt. 107:

uentum corporibus ſuis intercludendum putauerunt? quid Africanus maior? quid minor? quid inter horum aetates interiectus Cato? quid innumerabiles alij? nam domeſticis exemplis abundamus. an putamus quemquam horum cogitaſſe quidquam in uita ſibi expetendum, niſi quod laudabile eſſe, & praeclarum uideretur? ueniant igitur irriſores huius orationis, ac ſententiae; & iam uel ipſi iudicent, utrum ſe horum alicuius, qui marmoreis tectis, ebore, & auro fulgentibus, qui ſignis, qui tabulis, qui caelato auro, &

ex aere Corĩthio poſt ipſam Corinthum a L. Mũmio euerſam.

argento, qui Corinthijs operibus abundant; an C. Fabricij, qui nihil eorum habuit, nihil habere uoluit, ſimiles eſſe malint. Atque haec quidem, quae modo huc, modo illuc transferuntur, facile adduci ſolent, ut in rebus bonis eſſe negent: illud tamen arcte tenent, accurateq. defendunt,

quod ſenſerat Epicurus.

uoluptatem eſſe ſummum bonum. quae quidem mihi uox pecudum uidetur eſſe, non hominum. tu, cum tibi ſiue deus, ſiue mater, ut ita dicam,

rerum

rerum omnium natura dederit animum, quo nihil eſt praeſtantius, neque diuinius; ſic te ipſe abijcies, atque proſternes, ut nihil inter te, & quadrupedem aliquem putes intereſſe? quidquã ne bonum eſt, quod non eum, qui poſſidet, meliorem faciat? ut enim quiſque eſt maxime boni particeps, ita & laudabilis maxime: neque eſt ullum bonum, de quo non is, qui id habeat, poſſit honeſte gloriari. quid autem eſt horum in uoluptate? meliorem ne efficit, aut laudabiliorem uirum? an quiſquam in potiundis uoluptatibus gloria ſeſe, & praedicatione effert? Atqui ſi uoluptas, quae plurimorum patrocinij defenditur, in rebus bonis habenda non eſt; eaque, quo eſt maior, eo magis mentem ex ſua ſede, & ſtatu dimouet: profecto nihil eſt aliud bene, & beate uiuere, niſi honeſte, & recte uiuere.

uoluptas homini cũ brutis communis eſt.

uoluptas quo maior, eo turpior.

ὅτι αὐτάρκης ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν:
quod ſe ipſa contenta uirtus
ad beate uiuendum.

NEC *uero ego M. Regulum aerumnoſum, nec infelicem, nec miſerum umquam putaui. non enim magnitudo animi eius cruciabatur a Poenis, non grauitas, non fides, non conſtantia, non ulla uirtus, non denique animus ipſe; qui, tot uirtutum praeſidio munitus, tantoq. comitatu circũ ſeptus, cum corpus eius caperetur, capi certe ip-*

li.3.de fin. in extremo.

S ſe

ſe non potuit. Caium uero Marium uidimus: qui mihi ſecundis in rebus unus ex fortunatis homini bus, in aduerſis unus ex ſummis uiris uidebatur: quo beatius eſſe mortali nihil poteſt. Neſcis, inſane], neſcis, quantas uires uirtus habeat. nomen tantum uirtutis uſurpas: quid ipſa ualeat, ignoras. nemo poteſt non beatiſſimus eſſe, qui eſt totus aptus ex ſeſe, quiq. in ſe uno ſua ponit omnia. cuius autem ſpes omnis, & ratio, & cogitatio pendet ex fortuna; huic nihil poteſt eſſe certi, nihilque, quod exploratum habeat permanſurum ſibi ne unum quidem diem. eum tu hominem terreto, ſi quem eris nactus iſtiuſmodi, mortis, aut exſilij minis. mihi uero quidquid acciderit in tam ingrata ciuitate, ne recuſanti quidem euenerit, non modo repugnanti. quid enim ego laboraui, aut quid egi, aut in quo euigilauerunt curae, & cogitationes meae; ſiquidem nihil peperi tale, nihil conſecutus ſum, ut in eo ſtatu eſſem, quem neque fortunae temeritas, neque inimicorum labefactaret iniuria? Mortem ne mihi minitaris, ut omnino ab hominibus, an exſilium, ut ab improbis demigrandū ſit? mors terribilis eſt ijs, quorum cum uita omnia exſtinguuntur, non ijs, quorum laus emori non poteſt: exſilium autem terribile illis, quibus quaſi circumſcriptus eſt habitandi locus; non ijs, qui omnem orbem terrarum unam urbem eſſe ducunt. te miſeriae, te aerumnae premunt omnes, qui te beatum, qui te florentem putas:

quas conſtantiſſime pertulit.

beatus qui ſit.

Incerta, & inſtabilia fortunae bona.

pro, nedū. ſic locutus eſt & in epiſtola ad Lētulū lib. 1. fam. ubi uide noſtra ſcholia. praeterea ſic habet liber ſcriptus doctiſſimi uiri, Caroli Sigonij.

putas: tuae libidines te torquent: tu dies, noctesq. cruciari; cui nec ſatis eſt, quod eſt; & id ipſum, quod habes, ne non diuturnum ſit futurum, times: te conſcientiae ſtimulant maleficiorum tuorum: te metus examinàt iudiciorum, atque legum: quocumque adſpexiſti, ut furiae, ſic tuae tibi occurrunt iniuriae, quae te reſpirare non ſinunt. Quamobrem ut improbo, & ſtulto, & inerti nemini bene eſſe poteſt: ſic "bonus uir, & fortis, & ſapiens miſer eſſe nemo poteſt. nec uero, cuius uirtus, moreſq. laudandi ſunt, eius non laudanda uita eſt: neque porro fugienda uita, quae laudanda eſt: eſſet autem fugienda, ſi eſſet miſera. Quamobrem, quidquid eſt "laudabile, idem & beatum, & florens, & expetendum uideri debet.

ubi non ſit felicitas. ubi non ſit miſeria.

quidquid laudabile, idem expetendum.

ὅτι ἴσα τὰ ἁμαρτήματα:

quod aequalia peccata.

NEC *enim peccata rerum euentu, ſed uitijs hominum, metienda ſunt. in quo peccatur, id poteſt aliud alio maius eſſe, aut minus: ipſum quidem illud, peccare, quoquo te ueteris, "unum eſt. auri nauem euertat gubernator, paleae, in re aliquantum, in gubernatoris inſcitia nihil intereſt. lapſa eſt libido in muliere ignota: dolor ad pauciores pertinet; quam ſi petulans fuiſſet in aliqua generoſa, ac nobili uirgine; peccauit uero nihilo minus: ſiquidem eſt, peccare, tamquam*

pecatur enim ſemper ex inimicantia, uel ex ĩcõtinentia.

 tranſ-

tranſire lineas: quod cum feceris, culpa commiſſa eſt: quam longe progrediare, cum ſemel tranſieris, ad augendam tranſeundi culpam nihil pertinet. peccare certe licet nemini. quod autem non licet, id hoc uno tenetur, ſi arguitur non licere. id ſi nec maius, nec minus umquam fieri poteſt: (quoniam in eo eſt peccatum, ſi non licuit; quod ſemper unum, & idem eſt) quae ex eo peccata naſcantur, aequalia ſint oportet. quod ſi uirtutes pares ſunt inter ſe: paria eſſe etiam uitia neceſſe eſt. atqui pares eſſe uirtutes, nec bono uiro meliorem, nec temperante temperantiorem, nec forti fortiorem, nec ſapiente ſapientiorem poſſe fieri, facile poteſt perſpici. An uirum bonum dices, qui depoſitum nullo teſte, cum lucrari impune poſſet, auri pondo decem reddiderit, ſi idem in decem millibus non idem fecerit? aut temperantem, qui ſe in aliqua libidine continuerit, in aliqua effuderit? una uirtus eſt conſentiens cum ratione, & perpetua conſtantia. nihil huic addi poteſt, quo magis uirtus ſit; nihil demi, ut uirtutis nomen relinquatur. etenim ſi bene facta, recte facta ſunt, & nihil recto rectius: certe nec bono quidem melius quidquam inueniri poteſt. ſequitur igitur, ut etiam uitia ſint paria: ſiquidem prauitates animi recte uitia dicuntur. atqui, quoniam pares uirtutes ſunt: recte etiam facta, quando uirtutibus proficiſcuntur, paria eſſe debent: itemq. peccata, quoniam ex uitijs manant, ſint

pares inter ſe uirtutes.

ſemel enim qui peccat, uir bonus nõ eſt, quacumque in re peccet.

prauitates animi ſunt uitia.

aequalia

aequalia neceſſe eſt. A philoſophis, inquis, iſta ſumis. metuebam, ne, a lenonibus, diceres. Socrates diſputabat iſto modo. bene hercule narras. nam, iſtum doctum, & ſapientem uirum fuiſſe, memoriae traditum eſt. ſed tamen quaero ex te, (quando uerbis inter nos contendimus, non pugnis) utrum potius de bonis eſt quaerendū, quid baiuli, atque operarij, an quid homines doctiſſimi ſenſerint; praeſertim cum hac ſententia non modo uerior, ſed ne utilior quidem hominum uitae reperiri ulla poſſit. quae uis enim, quae magis arceat homimes ab improbitate omni, quam ſi ſenſerint, nullum in delictis eſſe diſcrimen? aeque peccare ſe, ſi priuatis, ac ſi magiſtratibus manus inferant? quamcumque in domum ſtuprum intulerint, eandem eßе labem libidinis? Nihil ne igitur intereſt (nam hoc dicet aliquis) patrem quis necet, an ſeruum? Nuda iſta ſi ponas; iudicari, qualia ſint, non facile poſſunt. patrem uita priuare, ſi per ſe ſcelus eſt; Saguntini, qui parentes ſuos liberos emori, quam ſeruos uiuere, maluerunt, paricidae fuerunt. ergo & parenti non numquam adimi uita ſine ſcelere poteſt; & ſeruo ſaepe ſine iniuria non poteſt. cauſſa igitur haec, non natura, diſtinguit: quae quando alteri acceſſit, id fit propenſius: ſi utrique adiuncta ſit, paria fiant neceſſe eſt. illud tamen intereſt, quod in ſeruo necando, ſi adſit iniuria, ſemel peccatur; in patris uita uiolanda, multa peccantur: uiolatur

contendamus, licet. non enim pugnis inter nos, ſed uerbis res agitur.

ab Hannibale obſeſſio.

tur is, qui procreauit; is, qui aluit; is, qui erudiuit; is, qui in ſede, ac domo, atque in rep. collocauit. multitudine peccatorum praeſtat, eoq. pena maiore dignus eſt. ſed nos in uita, non quae cuique peccato poena, ſed quantum cuique liceat, ſpectare debemus. quidquid non oportet, ſcelus eſſe; quidquid non licet, nefas putare debemus. etiam ne in minimis rebus? etiam: ſiquidem rerum modum fingere non poſſumus, animorum tenere poſſumus. hiſtrio ſi paullo ſe mouit extra numerum, aut ſi uerſus pronunciatus eſt ſyllaba una breuior aut longior, exſibillatur, & exploditur: in uita, quae omni geſtu moderatior, omni uerſu aptior eſſe debet, ut in ſyllaba te peccare dices? poetam non audio in nugis: in uitae ſocietate audiam ciuē digitis peccata dimetientem ſua? quae ſi uiſa ſint breuiora, leuiora qui poſſunt uideri? cum, quidquid peccatur, perturbatione peccetur rationis, atque ordinis; perturbata autem ratione ſemel, & ordine, nihil poſſit addi, quo magis peccari poſſe uideatur.

ſcelus, quod non oportet; nefas, quod non licet.

ὅτι πάντες οἱ μωροὶ μαίνονται:

quod omnes ſtulti inſaniunt.

Ego *uero te non ſtultum, ut ſaepe, non improbum, ut ſemper, ſed dementem, & inſanum rebus addicam neceſſarijs. Sapientis animus magnitudine conſilij, tolerantia rerum humanarum,*

contra P. Clodium. ideſt probabo. ſic etiā exponit Feſtus hoc uerbum.

con-

contemptione fortunae, uirtutibus denique omnibus, ut moenibus, ſaeptus, uincetur, & expugnabitur? qui nec ciuitate quidem pelli poteſt. quae eſt enim ciuitas? omnis ne conuentus ferorum, et immanium? omnis ne etiam fugitiuorum, ac latronum congregata unum in locum multitudo? certe negabis. nó igitur erat illa tum ciuitas, cum leges in ea nihil ualebant; cum iudicia iacebant; cum mos patrius occiderat; cum, fero pulſis magiſtratibus, ſenatus nomen in rep. non erat. prae donum ille concurſus, & te duce latrocinium in foro conſtitutum, & reliquiae coniurationis, a Catilinae furijs ad tuum ſcelus, furoremq. conuerſae, non ciuitas erat. itaque pulſus ego ciuitate non ſum, quae tum nulla erat: accerſitus in ciuitatem ſum, cum eſſet in rep. conſul, qui tum nullus fuerat; eßet ſenatus, qui tum occiderat; eſſet conſenſus populi liberi; cum eſſet iuris, & aequitatis, quae uincula sũt ciuitats, repetita memoria. At uide, quam iſta tui latrocinij tela contempſerim. iactam, & immiſſam a te nefariam in me iniuriam ſemper duxi, perueniſſe tamen ad me numquam putaui. niſi forte, cum parietes diſturbabas, aut cum tectis ſceleratas faces inferebas, tunc meorum aliquid ruere, aut deflagrare arbitrabare. nihil neque meum eſt, neque cuiuſquam, quod auferri, quod eripi, quod amitti poteſt. ſi mihi eripuiſſes diuinam animi mei conſtantiam, meas curas, uigilias, conſilia, quibus

imaginem oſtendit illius temporis, cum a Codio tribuno pl. eiectus eſt.

P. Lētulus, auctor, & princeps in reuocando Cicerone.

euerſa enim domus Ciceronis eſt in Palatio, de quo queritur ſaepe in orationibus.

reſp. inuicta ſtat; ſi huius aeterni beneficij immortalem memoriam deleuiſſes; multo etiam magis, ſi illam mentem, unde haec conſilia manarunt, mihi eripuiſſes: tum ego accepiſſe me confiterer iniuriam: ſed ſi haec nec feciſti, nec facere potuiſti, reditum mihi glorioſum tua dedit iniuria, nó exitum calamitoſum. ergo ego ſemper ciuis eram, & tum maxime, cum meam ſalutem ſenatus exteris nationibus, ut ciuis optimi, commendabat: tu ne nunc quidem es ciuis. niſi forte idem hoſtis, & ciuis eſſe potes. an tu ciuem ab hoſte natura, ac loco, non animo, factisq. diſtinguis? caedem in foro feciſti: armatis latronibus templa tenuiſti: priuatorum domos, aedesq. ſacras incendiſti. cur hoſtis Spartacus, ſi tu ciuis? potes autem eſſe tu ciuis, propter quem aliquando ciuitas non fuit? Et me exſulem, tuo nomine, appellas? cum omnes meo diſceſſu exſulaſſe remp. putent. numquáne, homo amentiſſime, te circumſpicies? numquamne, quid facias, conſiderabis, nec quid locare? neſcis, exſilium ſcelerum eſſe poenam, meum illuditer ob praeclariſſimas res a me ante geſtas eſſe ſuſceptum? omnes ſcelerati, atque impij, quorum tu te ducem eſſe profiteris, quos leges exſilio affici uolunt, exſules ſunt, etiam ſi ſolum non mutarunt. an, cum omnes leges te exſulem eſſe iubeant, non eris tu exſul? nó appellatur inimicus, qui cum telo fuerit? ante ſenatum tua ſica deprehenſa eſt: qui hominum occiderit? tu plurimos occi-

hoc & i orationepro Sextio.

haec omnia manifeſte in Clodium conijciuntur.

quod in te potius, quá in me conuenit.

exſilij defi nitio.

collocauit enim cum ſica Clodi-

occidiſti : qui incendium fecerit ? aedes Nympharum manu tua deflagrarunt : qui templa deorum occupauerit ? in foro etiã caſtra poſuiſti. Sed quid ego communes leges profero, quibus omnibus es exſul ? familariſſimus tuus de te priuilegium tulit, ut, ſi in opertum Bonae deae acceſſiſſes, exſulares. at, te id feciſſe, etiam gloriari ſoles. Quomodo igitur tot legibus eiectus in exſilium, nomen exſulis non perhorreſcis? Romae ſum, inquis: & tu quidem in operto fuiſti. non igitur, ubi quiſque erit, eius loci ius tenebit, ſi ibi eum legibus eſſe non oportebit.

us ſeruum ſuum in ueſtibulo curiae, qui Cn. Pompeium occideret. uide Pedianũ in orat. pro Milone. conſul M. Piſo. uide ad Att. l. 1.

Bonae deae: quod proxime dixit.

ὅτι οἱ σοφοὶ ἐλεύθεροι, καὶ οἱ μωροὶ δοῦλοι :

quod ſapientes liberi, & ſtulti ſerui.

LAVDETVR *uero hic imperator, aut etiam appelletur, aut hoc nomine dignus putetur: quo modo ? aut cui tandem hic libero imperabit, qui non poteſt cupiditatibus ſuis imperare? refraenet prius libidines, ſpernat uoluptates, iracundiã teneat, coerceat auaritiam, ceteras animi labes repellat : tum incipiat alijs imperare, cum ipſe improbiſſimis dominis, dedecori, ac turpitudini, parere deſierit : dum quidem his obediet, non modo imperator, ſed liber habẽdus omnino non erit. praeclare enim eſt hoc uſurpatum a doctiſſimis ; quorum auctoritate non uterer, ſi mihi apud aliquos agreſtes haec habenda eſſet oratio: cum uero apud*

cõtra L. Lucullum, qui de Mithridate, & Tigrane triũphauit.

apud prudentiſſimos loquar, quibus haec inaudita non ſunt; cur ego ſimulem me, ſi quid in his ſtudijs operae poſuerim, perdidiſſe? dictum eſt igitur ab eruditiſſimis uiris; niſi ſapientem, liberum eſſe neminem. quid eſt enim libertas? poteſtas uiuendi, ut uelis. quis igitur uiuit, ut uult, niſi profecto, qui recta ſequitur; qui gaudet officio; cui uiuendi uia conſiderata, atque prouiſa eſt; qui legibus quidem non propter metum paret; ſed eas ſequitur, atque colit, quia id ſalutare maxime eſſe iudicat; qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat denique, niſi libenter, ac libere; cuius omnia conſilia, reſq. omnes, quas gerit, ab ipſo proficiſcuntur, eodemq. referuntur; nec eſt ulla res, quae plus apud eum polleat, quam ipſius uoluntas, atque iudicium? cui quidem etiam, quae uim habere maximam dicitur, fortuna ipſa cedit: quae, ſicut ſapiens poeta dixit, ſuis cuique fingitur moribus. ſoli igitur hoc contingit ſapienti, ut nihil faciat inuitus, nihil dolens, nihil coactus. quod etſi, ita eſſe, pluribus uerbis diſſerendum eſt: illud tamen breui conficiendum eſt, niſi qui ita ſit affectus, eſſe liberum neminem. Igitur omnes improbi ſerui: nec hoc tam re eſt, quam dictu, inopinatum, atque mirabile. non enim ita dicunt eos eſſe ſeruos, ut mancipia, quae ſunt dominorum facta nexu, aut aliquo iure ciuili: ſed, ſi ſeruitus ſit, ſicut eſt, obedientia fracti animi, & abiecti, & arbitrio carentis ſuo; quis neget

niſi ſapiẽs, liber nemo. libertas in quo ſit.

ſui cuique mores fortunam fingunt. Nepos in Attici uita.

ſeruitus duplex, corporis, & animi.

omnes leues, omnes cupidos, omnes denique improbos eſſe ſeruos? An ille mihi liber uideatur, cui mulier imperat? cui leges imponit, praeſcribit, iubet, uetat, quod uidetur? qui nihil imperanti negare poteſt, nihil audet? poſcit, dandum eſt: uocat, ueniendum: eijcit, abeundum: minatur, extimeſcendum. ego uero iſtum non modo ſeruum, ſed nequiſſimum ſeruum, etiamſi in ampliſſima familia natus ſit, appellandum puto. atque, ut in magna familia ſtultorum, ſunt alij lautiores, ut ſibi uidentur, ſerui, ſed tamen ſerui, atrienſes, ac topiarij, ſtultitiae ſuae; quos ſigna, quos tabulae, quos caelatum argentũ, quos Corinthia opera, quos aedificia magnifica nimio opere delectant. At ſumus, inquiunt, ciuitatis principes. uos uero nec ſeruorum quidem ueſtrorum principes eſtis. ſed, ut in familia, qui tractant iſta, qui tergunt, qui ungunt, qui uerrunt, qui ſpargunt, non honeſtiſſimum locum ſeruitutis tenent: ſic in ciuitate, qui ſe iſtarum rerum cupiditatibus dediderunt, ipſius ciuitatis locum paene infimum tenent. Magna, inquis, bella geſſi: magnis imperijs, & prouincijs praefui. ^a gere igitur animum laude dignum. ^b Actaeonis tabula te ſtupidum detinet, aut ſignum aliquod Polycleti. omitto, unde ſuſtuleris, & quo modo habeas. intuentem te, admirantem, clamores tollentem cum uideo, ſeruum te eſſe ineptiarum omnium iudico. Non ne igitur ſunt illa feſtiua? ſunt: nam nos

17. libri ſcriptĩ duo habẽt, Actotis: duo, Actionis. fortaſſe legendum, Echionis: quem inter celebres pictores no-

nos quoque oculos eruditos habemus: ſed, obſecro te, ita uenuſta habeantur iſta, non ut uincula uirorum ſint, ſed ut oblectamenta puerorum. quid enim cenſes? ſi L. Mummius aliquem iſtorum uideret matellionem Corinthium cupidiſſime tractantem, cum ipſe totam Corinthum contempſiſſet, utrum illum ciuem excellentem, an atrienſem ſeruum diligentem putaret? reuiuiſcat Man. Curius, aut eorum aliquis, quorum in uilla, ac domo nihil ſplendidum, nihil ornatum fuit, praeter ipſos; & uideat aliquem, ſummis populi beneficijs uſum, barbatulos mululos exceptantem de piſcina, & pertrectantem, & murenarum copia gloriantem: non ne hunc hominẽ ita ſeruum iudicet, ut ne in familia quidem dignũ maiore aliquo negotio putet? An eorum ſeruitus dubia eſt, qui cupiditate peculij nullam condicionem recuſant duriſſimae ſeruitutis? hereditis ſpes quid iniquitatis in ſeruiendo non ſuſcipit? quem nutum locupletis orbi ſenis non obſeruat? loquitur ad uoluntatem: quidquid nunciatum ſit, facit, aſſentatur, aſſidet, miratur. quid horum eſt liberi? quid denique non ſerui inertis? Quid iam illa cupiditas, quae uidetur eſſe liberior, honoris, imperij, prouinciarum, quam dura eſt domina, quam imperioſa, quam uehemens? Cethego, homini non probatiſſimo, ſeruire coegit eos, qui ſibi eſſe ampliſſimi uidebantur, mittere munera, noctu uenire domum ad eum, precari,

minat Plin. li. 35. c. 10. uel potius, Aetionis, quem Cicero in Bruto cum apelle coniungit. Actzeonis uero mentio nulla.

non eſt is, qui cum Catilina coniurauit, ſed is, de quo Plutarchus in Lucullo.

denique ſupplicare. quae ſeruitus eſt, ſi haec liber tas exiſtimari poteſt? Quid? cum cupiditatum dominatus exceſſit, & alius eſt dominus exortus, ex conſcientia peccatorum, timor; quam eſt illa miſera, quam dura ſeruitus? adoleſcentibus paullo loquacioribus eſt ſeruiendum: omnes, qui aliquid ſcire uidentur, tamquam domini timẽtur: iudex uero quantum habet dominatum? quo timore nocentes afficit? an non eſt omnis metus ſeruitus? quid ualet igitur illa, eloquentiſſimi uiri, L. Craſſi copioſa magis, quam ſapiens oratio? Eripite nos ex ſeruitute. *quae eſt iſta ſeruitus tam claro homini, tamq. nobili? omnis enim animi debilitati, & humilis, & fracti timiditas, ſeruitus eſt.* Nolite ſinere nos cuiquam ſeruire. *in libertatem uindicari uult? minime: quid enim adiungit?* niſi uobis uniuerſis. *dominum mutare, non liber eſſe, uult.* Quibus & poſſumus, & debemus. *nos uero, ſiquidem animo excelſo, & alto, & uirtutibus exaggerato ſumus, nec debemus, nec poſſumus. tu poſſe te dicito; quandoquidem potes: debere ne dixeris: quoniam nihil quiſquam debet, niſi quod eſt turpe non reddere. Sed haec hactenus. Ille uideat, quo modo imperator eſſe poſſit, cum, eum ne liberum quidem eſſe, ratio, & ueritas ipſa conuincat.*

ad populũ; cum de Philippi conſulis ſuperbo dominatu quereretur. uide prooemium lib. III. de oratore.

ὅτι μόνος ὁ σοφὸς πλούσιος.
quod ſolus ſapiens, diues.

contra M. Craſſum, omnium Romanorũ di tiſſimum.

Q V A E eſt iſta in commemoranda pecunia tua tam inſolens oſtẽtatio? ſolus ne tu diues? pro dij immortales, ego ne me audiſſe aliquid, & didiciſſe non gaudeam? ſolus ne tu diues? quid, ſi ne diues quidem? quid, ſi pauper etiam? quem enim intelligimus diuitem? aut hoc uerbũ in quo homine ponimus? opinor, in eo, cui tanta poſſeſſio eſt, ut ad liberaliter uiuendum facile contentus ſit; qui nihil quaerat, nihil appetat, nihil optet amplius. animus oportet tuus ſe iudicet diuitem, non hominum ſermo, neque poſſeſſiones tuae. qui ſi ſibi nihil deeſſe putat, nihil curat amplius, ſatiatus eſt, aut contentus etiam pecuna: concedo, diues eſt. ſin autem propter auiditatem pecuniae nullum quaeſtum turpem putas, cum iſti ordini ne honeſtus quidem eſſe poſſit ullus; ſi quotidie fraudes, decipis, poſcis, paciſceris, aufers, eripis; ſi ſocios ſpolias, aerarium expilas: ſi teſtamenta amicorum exſpectas, aut ne exſpectas quidem, atque ipſe ſupponis: haec utrum abundantis, an egentis ſigna ſunt? animus hominis diues, non arca, appellari ſolet. quamuis illa ſit plena; dum te inanem uidebo, diuitem non putabo. etenim ex eo, quantum cuique ſat eſt, metiuntur homines diuitiarum modum. filiam quis habet; pecunia eſt opus: duas; maiore: plures; etiam maiore.

diuitis definitio.

ſenatorio; quo ex ordine Craſſus erat.

iore. ſi, ut aiunt, Danai [x] *quinquaginta ſint filiae; tot dotes magnam quaerunt pecuniam. quantum enim cuique ſatis eſt, ad id accommodatur; ut ante dixi, diuitiarum modus. Qui igitur non filias plures, ſed innumerabiles cupiditates habet, quae breui tempore maximas copias exhaurire poſſint; hunc quo modo ego appellabo diuitem, cum ipſe egere ſe ſentiat? multi ex te audierunt, cum diceres, neminem eſſe diuitem, niſi qui* [x] *exercitũ alere poſſet ſuis fructibus: quod populus R. ex tantis uectigalibus iam pridem uix poteſt. ergo, hoc propoſito, numquam eris diues ante, quam tibi ex tuis poſſeſſionibus tantum* [x] *reficiatur, ut ex eo tueri ſex legiones, & magna equitum, ac peditum auxilia poſſis. Iam fateris igitur non eſſe te diuitem, cui tantum deſit, ut expleas id, quod exoptas. itaque iſtam paupertatem, uel potius egeſtatem, ac mendicitatem tuá numquá obſcure tuliſti. nam, ut iis, qui honeſte rem quaerunt mercaturis faciendis, operis dandis, publicis ſumendis, intelligimur opus eſſe quaeſito: ſic qui uidet domi tuae pariter accuſatorum, atque iudicum conſociatos greges; qui nocentes, & pecunioſos reos eodem te auctore corruptelam iudicii molientes; qui tuas mercedum pactiones in patrociniis,* [x] *interciſas pecuniarum in coitionibus candidatorum, dimiſſiones libertorum ad fenerandas, diripiendasq. prouincias; qui expulſiones uicinorum, qui latrocinia in agris, qui cum*

quae omnes praeter Hypermneſtrã, uiros ſuos occiderunt. Seruius in Virg.

ſex legiones.

ſic locutus & Varro lib. 1. de re ruſt.

duo libri ueteres habent, interciſſas. puto legendum, interceſſiones.

ςum ſeruis, cum libertis, cum clientibus ſocietates, qui poſſeſſiones uacuas, qui proſcriptiones locupletum, qui caedes municipiorum, qui illam Syllani temporis meſſem recordetur; qui teſtamenta ſubiecta, qui ſublatos tot homines, qui denique omnia uenalia, *delectum, decretum; alienam, ſuam ſententiam; forum, domum; uocem, ſilentium; quis hunc non putet confiteri, ſibi quaeſito opus eſſe? cui autẽ quaeſito opus ſit, quis umquam hunc uere dixerit diuitem? eſt enim diuitiarum fructus in copia: copiam autem declarat ſatietas rerum, atque abundantia: quam tu quoniam nũquam aſſequere, *numquam omnino es futurus diues. Meam autem quoniam pecuniam contemnis, & recte: eſt enim ad uulgi opinionem mediocris, ad tuam nulla, ad meam modica: de me ſilebo, de te loquar. Si cenſenda nobis, atque aeſtimanda res ſit; utrum tãdem pluris aeſtimabimus pecuniam Pyrrhi, quam Fabricio dabat, an continentiam Fabricij, qui illam pecuniam repudiabat? utrum aurũ Samnitum, an reſponſum Man. Curij? hereditatẽ L. Paulli, an liberalitatem Africani, qui eius hereditatis Q. Maximo *fratri partem ſuam conceſſit? haec profecto, quae ſunt ſummarum uirtutum, pluris aeſtimanda ſunt, quam illa, quae ſunt pecuniae. Quis igitur (ſiquidem, ut quiſque, quod plurimi ſit, poſſideat, ita ditiſſimus habendus ſit) dubitet, quin in uirtute diuitiae poſitae ſint; quoniam nulla poſſeſſio, nulla uis

antiquus liber habet, directum & dectum. male ſic, decretum, edictum.

qui cupit, diues non eſt.

cum & ipſe a Paullo genitus eſſet, ſed adoptionis iure Q. Fabio Maximo traditus.

*uis auri, & argenti pluris, quam uirtus, aeſtimanda eſt? O dij immortales, non intelligunt homines, quam magnũ uectigal ſit parcimonia. uenio enim ad ſumptuoſos, relinquo iſtum quaeſtuoſum. Capit ille ex ſuis praedijs ſexcena ſeſtertia: ego centena ex meis. illi aurata tecta in uillis, & ſola marmorea facienti, & ſigna, tabulas, ſupellectilem, & ueſtem infinite concupiſcenti, non modo ad ſumptum ille fructus eſt, ſed etiam ad fenus, exiguus: ex meo tenui uectigali, detractis ſumptibus cupiditatis, aliquid etiam redundabit. uter igitur eſt ditior, cui deeſt, an cui *ſuperat? qui eget, an qui abundat? cuius poſſeſſio quo eſt maior, eo plus requirit ad ſe tuendam; an quae ſuis ſe uiribus ſuſtinet? Sed quid ego de me loquor, qui, morum, ac temporum uitio, aliquantum etiam ipſe fortaſſe in huius ſaeculi errore uerſer? M. Manilius patrum noſtrorum memoria (ne ſemper Curios, & *Luſcinos loquamur) pauper tandem fuit: habuit enim aediculas in Carinis, & fundum in Labicano. nos igitur ditiores, qui plura habemus? utinam quidem eſſemus: ſed non aeſtimatione cenſus, uerum uictu, atque cultu terminatur pecuniae modus. non eſſe cupidum, pecunia eſt: non eſſe emacem, uectigal eſt: contentum uero ſuis rebus eſſe, maximae ſunt, certiſſimaeq. diuitiae. etenim, ſi iſti callidi rerum aeſtimatores prata, & areas quaſdam magni aeſtimant, quod ei generi*

pro, ſuper eſt. ut alibi ſaepe.

C. Fabriciũ Luſcinum ſignificat, quem ter in his paradoxis iam nominauit.

T poſ-

pro, fere: ut in Acad. Sol mihi quasi pedalis uidetur. & Ter. in Heaut. Talenta quasi ad quindecim.

poßeſſionum minime quaſi noceri poteſt: quanti eſt aeſtimanda uirtus, quae nec eripi, nec ſurripi poteſt umquam; neque naufragio, neque incendio amittitur; nec tempeſtatum, nec temporum permutatione mutatur? qua qui praediti ſunt, ſoli ſunt diuites; ſoli enim poſſident res & fructuoſas, & ſempiternas; ſolique, quod eſt proprium diuitiarum, contenti ſunt rebus ſuis; ſatis eſſe putant, quod eſt; nihil appetunt, nulla re egent, nihil ſibi deeſſe ſentiunt, nihil requirunt. improbi autem, & auari, quoniam incertas, atque in caſu poſitas poſſeſſiones habent, & plus ſemper appetunt, nec eorum quiſquam adhuc inuentus eſt, cui, quod haberet, eſſet ſatis; non modo non copioſi, ac diuites, ſed etiam inopes, ac pauperes exiſtimandi ſunt.

improbi pauperes.

SOMNIVM SCIPIONIS EX LIBRO VI. CICERONIS DE REPVBLICA.

Perſona, Scipio.

C V M *in Africam ueniſſem Manio Manilio conſuli, ad quartam legionem, ut ſcitis, tribunus militum; nihil mihi potius fuit, quam ut Maſſaniſam conuenirem, regē familiae noſtrae iuſtis de cauſſis amiciſſimum. ad quem ut ueni, complexus me ſenex collacrymauit; aliquantoq. poſt ſuſpexit in caelum, &, grates, inquit, tibi ago ſumme Sol, uobisq. reliqui caelites, quod, antequam ex hac uita migro, conſpicio in meo regno, & his tectis P. Cornelium Scipionem, cuius ego nomine ipſo recreor. itaque nūquam ex animo meo diſcedit illius optimi, atque inuictiſſimi uiri memoria. Deinde ego illum de ſuo regno, ille me de noſtra rep. percunctatus eſt: multisq. uerbis ultro citroq. habitis, ille nobis conſumptus eſt dies. poſt autem regio apparatu accepti, ſermonem in multam noctem produximus; cum ſenex nihil, niſi de Africano, loqueretur, omniaq. eius non ſolum facta, ſed etiam dicta meminiſſet. deinde, ut cubitum diſceſſimus, me, & feſſum de uia, & qui ad multam noctem uigilaſſem, arctior, quam ſolebat, ſomnus complexus eſt. hic mihi (credo equidem*

Manilio cōſuli tribunum mil. fuiſſe Scipionem, Appianus in Libyco oſtendit. ab ipſo Maſſaniſa accerſitus. Valerius Max. lib. 5.

cū quo militauerat bello Punico ſecūdo.

ex hoc, quod eramus locuti: ſit enim fere, ut cogitationes, ſermonesq. noſtri pariant aliquid in ſomno tale, quale de Homero ſcribit Ennius, de quo uidelicet ſaepiſſime uigilans ſolebat cogitare, & loqui) Africanus ſe oſtendit illa forma, qua mihi ex imagine eius, quam ex ipſo, erat notior. quem ut agnoui, equidem cohorrui: ſed ille, ades, inquit, animo, & omitte timorem, Scipio, &, quae dicam, trade memoriae. Vides ne illam urbem, quae parere populo R. coacta per me, renouat priſtina bella, nec poteſt quieſcere? (oſtendebat autem Carthaginem de excelſo, & pleno ſtellarum, illuſtri, & claro quodam loco) ad quam tu oppugnandam nunc uenis paene miles? hanc hoc biennio conſul euertes: eritq. cognomen id tibi per te partum, quod habes ex nobis adhuc hereditarium. cum autem Carthaginem deleueris, triumphum egeris, cenſorq. fueris, & obieris legatus Aegyptum, Syriam, Aſiam, Graeciam; delegere iterum abſens conſul, bellumq. maximum conficies, Numantiam excindes. ſed cum eris curru Capitolium inuectus, offendes remp. perturbatam conſilijs nepotis mei. hic tu Africane oſtendas, oportebit, patriae lumen animi, ingenij, conſilijq. tui. ſed eius temporis ancipitem uideo quaſi fatorum uiam. nam, cum aetas tua ſeptenos octies ſolis anfractus, reditusq. conuerterit; duoq. hi numeri, quorum uterque plenus, alter altera de cauſſa, habetur, circuitu natu-

maiorum enim imagines domi habere, easq. in funere præferre ueteres Romani ſolebant.

tributũ pẽdere.

nam in militia primus eſt honoris gradus tribunatus militum.

ad Ptolemaeũ Phyſconem. Iuſtinus libro XXXVIII.

Ti. Gracchi, tribuni pl. Corneli, nati, Africani maioris filia.

*naturali ſummam tibi fatalem confecerint: in te unum, atque tuum nomen ſe tota conuertet ciuitas: te ſenatus, te omnes boni, te ſocij & Latini intuebuntur: tu eris unus, in quo nitatur ciuitatis ſalus: ac, ne multa, dictator remp. conſtituas oportet, ſi impias propinquorum manus *effugeris. Hic cum exclamaſſet Laelius, ingemuiſſentq. ceteri uehementius; leniter arridens Scipio, quaeſo, inquit, ne me e ſomno excitetis, & pax ſit rebus. audite cetera. Sed, quo ſis Africane alacrior ad tutandam remp. ſic habeto, omnibus, qui patriam conſeruauerint, adiuuerint, auxerint, certum eſſe in caelo, ac definitum locũ, ubi beati aeuo ſempiterno fruantur. nihil eſt enim illi principi Deo, qui omnem hunc mundũ regit, quod quidem in terris fiat, acceptius, quam concilia, *coetusq. hominum iure ſociati, quae ciuitates appellantur. harum rectores, & conſeruatores, hinc profecti, huc reuertentur. Hic ego, etſi eram perterritus non tam metu mortis, quam inſidiarum a meis, quaeſiui tamen, uiueret ne ipſe, & pater Paullus, & alij, quos nos exſtinctos arbitraremur. Immo uero, inquit, ij uiuunt, qui e corporum uinculis, tamquam e carcere, euolauerunt: ueſtra uero quae dicitur uita, mors eſt. quin tu adſpicias ad te uenientem Paullum patrem. Quem ut uidi, equidem uim lacrymarum profudi. Ille autem me amplexus, atque oſculans flere prohibebat. Atque ego, ut primum, fletu*

uide quae diximus 113: in Laelio.

nõ effugit. mortuus enim in cubiculo inuẽtus eſt, cum pridie optime ualuiſſet. creditũ eſt ab uxore Sempronia, Gracchorum ſorore, ueneno necatũ.

ciuitatis definitio.

repreſſo, loqui poſſe coepi, quaeſo, inquam, pater ſanctiſſime, atque optime, quando haec eſt uita, ut Africanum audio dicere, quid moror in terris? quin huc ad uos uenire propero? Non eſt ita, inquit ille. niſi enim Deus, is, cuius hoc templum eſt omne, quod conſpicis, iſtis te corporis cuſtodijs liberauerit; huc tibi aditus patere non poteſt. homines enim ſunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc templo medium uides, quae dicitur terra: hisq. animus datus eſt ex illis ſempiternis ignibus, quae ſidera, & ſtellas uocatis; quae globoſae, & rotundae, diuinis animatae mentibus, circulos ſuos, orbesq. conficiunt celeritate mirabili. quare & tibi, Publi, & pijs omnibus retinendus eſt animus in cuſtodia corporis: nec iniuſſu eius, a quo ille eſt nobis datus, ex hominum uita migrandum eſt: ne munus humanum, aſſignatum a Deo, defugiſſe uideamini. ſed ſic, Scipio, ut auus hic tuus, ut ego, qui te genui, iuſtitiam cole, & pietatem: quae cum ſit magna in parentibus, & propinquis, tum in patria maxima eſt: & ea uita uia eſt in caelum, & in hunc coetum eorum, qui iam uixerunt, &, corpore laxati, illum incolunt locum, quem uides (erat autem is ſplendidiſſimo candore inter flammas circulus elucens) quem uos, ut a Graijs accepiſtis, Orbem lacteum nuncupatis. ex quo omnia mihi contemplanti praeclara cetera & mirabilia uidebantur. erant autem eae ſtellae,

Paullus, nō Africanus.

uniuerſo mundo.

retinendus eſt animus in cuſtodia corporis.

Africanus.

iuſtitia, & pietas in caelum ducunt.

lae, quas numquam ex hoc loco uidimus, & eae magnitudines omnium, quas eſſe numquam ſuſpicati ſumus. ex quibus erat illa minima, quae ultima caelo, citima terris luce lucebat aliena. ſtellarum autem globi terrarum magnitudinem facile uincebant. Iam uero, ipſa terra ita mihi parua uiſa eſt, ut me imperij noſtri, quo quaſi eius punctum attingimus, paeniteret. quam cum magis intuerer, quaeſo, inquit Africanus, quouſque humi defixa tua mens erit? non ne adſpicis, quae in templa ueneris? nouem tibi orbibus, uel potius globis connexa ſunt omnia; quorum unus eſt caeleſtis extimus, qui reliquos omnes complectitur, ſummus ipſe Deus, arcens, & continens ceteros: in quo infixi ſunt illi, qui uoluuntur, ſtellarum curſus ſempiterni: cui ſubiecti ſunt ſeptem, qui uerſantur retro, contrario motu, atque caelum. ex quibus unum globum poſſidet illa, quam in terris Saturniam nominant. deinde eſt hominum generi proſperus, & ſalutaris ille fulgor, qui dicitur Iouis. tum rutilius, horribiliſq. terris, quem Martem dicitis. deinde ſubter mediam fere regionem Sol obtinet, dux, & princeps, & moderator luminum reliquorum, mens mundi, & temperatio, tanta magnitudine, ut cuncta ſua luce luſtret, & compleat. hunc, ut comites, conſequuntur alter Veneris, alter Mercurij curſus. in infimoq. orbe Luna, radijs Solis accenſa, conuertitur. infra autem iam nihil eſt, niſi mor-

Lunã ſignificat, lucẽ a Sole mutuã tem.

non diſplicet, conne xa, ut eſt in libro ſcripto.

ita legendũ ex antiquo libro, & Priſciano, non proſper, ut antea.

Sol mens mundi.

infra Lunã, omnia mor

alia, ſupra omnia aeterna.

tale, & caducum, praeter animos generi hominum munere deorum datos. ſupra Lunam ſunt omnia aeterna. nam ea, quae eſt media, & nona, tellus neque mouetur, & infima eſt, & in eam feruntur omnia nutu ſuo pondera. Quae cum intuetur ſtupens; ut me recepi, quis hic inquam, quis eſt, qui complet aures meas, tantus. & tam dulcis ſonus. Hic eſt, inquit ille, qui interuallis coniunctus imparibus, ſed tamen pro rata portione diſtinctis, impulſu, & motu ipſorum orbium efficitur: & acuta cum grauibus temperans, uarios aequabiliter concentus efficit. nec enim ſilentio tanti motus incitari poſſunt: & natura fert, ut extrema ex altera parte grauiter, ex altera autem acute ſonent. quam ob cauſſam ſummus ille quidem ſtelliferi caeli curſus, cuius conuerſio eſt concitatior, acuto, & excitato mouetur ſono, grauiſſimo autem hic lunaris, atque infimus. nam terra nona, immobilis manens, ima ſede ſemper haeret, complexa medium mundi locum. illi autem octo curſus, in quibus eadem uis eſt[a] duorum, ſeptem efficiunt diſtinctos interualli ſonos: qui numerus rerum omnium fere nodus eſt. quod docti homines neruis imitati, atque cantibus, aperuere ſibi reditum ad hunc locum; ſicut alij, qui praeſtantibus ingenijs in uita humana diuina ſtudia coluerunt. hoc ſonitu completae aures[b] obſurduerunt; (nec eſt ullus hebitior ſenſus in uobis) ſicut, ubi Nilus ad illa,

ſubaudi, Mercurij, & Veneris. quod cum gloſſema fuerit, irrepſit, ut a Cicerone dictum, in libros impreſſos.

Cenſorinus de die natali.

quae

quae Catadupa nominantur, praeciptat ex altiſſimis montibus; ea gens, quae illum locum accolit, propter magnitudinem ſonitus ſenſu audiendi caret. hic uero tantus eſt totius mundi incitatiſſima conuerſione ſonitus, ut eum aures hominum capere non poſſint; ſicut intueri Solem nequitis aduerſum, eiusq. radijs acies ueſtra, ſenſusq. uincitur. Haec ego admirans, referebam tamen oculos ad terram identidem. Tum Africanus, Sentio, inquit, te ſedem etiam nunc hominum contemplari, ac domum. quae ſi tibi parua, ut eſt, ita uidetur; haec caeleſtia ſemper ſpectato, illa humana contemnito. tu enim quam celebritatem ſermonis hominum, aut quam expetendam conſequi gloriam potes? uides habitari raris, & anguſtis in terra locis, & in ipſis quaſi maculis, ubi habitatur, uaſtas ſolitudines interiectas, hosque, qui incolunt terram, non modo interruptos ita eſſe, ut nihil inter ipſos ab alijs ad alios manare poſſit, ſed partim obliquos, partim tranſuerſos, partim etiam aduerſos ſtare uobis: a quibus exſpectare gloriam certe nullam poteſtis. Cernis autem terram eandem quaſi quibuſdam redimitam, & circumdatam cingulis: e quibus duos maxime inter ſe diuerſos, et caeli uerticibus ipſis ex utraque parte ſubnixos, obriguiſſe pruina uides: medium autem illum, & maximum ſolis ardore torreri. duo ſunt habitabiles: quorum auſtralis ille, in quo qui inſiſtunt, aduerſa uobis urgent ueſtigia,

Plin. lib. v. cap. ix. Catadupi etiā gens Arabiae, idem lib. vi. cap. xxix.

licet me audias longe praeſtantiora narrantem.

aduerſis ueſtigijs ſtantes contra noſtra ueſtigia, unde Antipodes dicti. Acad. lib. 4.

ſtigia, nihil ad ueſtrum genus: hic autem alter ſubiectus Aquiloni, quem incolitis, cerne, quam uos tenui parte contingat. omnis enim terra, quae colitur uobis, anguſta uerticibus, lateribus latior, parua quaedam inſula eſt, circumfuſa illo mari, quod Atlanticum, quod Magnum, quod Oceanum appellatis in terris: qui tamen, tanto nomine, quam ſit paruus, uides. Ex his ipſis cultis, notisq. terris num aut tuum, aut cuiuſquam noſtrum nomen uel Caucaſum hunc, quem cernis, tranſcendere potuit, uel illum Gangem tranſnare? quis in reliquis orientis, aut obeuntis ſolis ultimis, aut Aquilonis, Auſtri ue partibus tuum nomen audiet? quibus amputatis, cernis profecto, quantis in anguſtijs ueſtra gloria ſe dilatari uelit. Ipſi autem, qui de nobis loquentur, quam diu loquentur? quin etiam, ſi cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes uniuſcuiuſque noſtrum, a patribus acceptas, poſteris prodere, tamen, propter eluuiones, exuſtionesq. terrarum, quas accidere tempore certo neceſſe eſt, non modo non aeternam, ſed ne diuturnam quidem gloriam aſſequi poſſumus. quid autem intereſt, ab ijs, qui poſtea naſcentur, ſermonem fore de te, cum ab ijs nullus fuerit, qui ante nati ſint: qui nec pauciores, & certe meliores fuerunt uiri? cum praeſertim apud eos ipſos, a quibus nomen noſtrum poteſt audiri, nemo unius anni memoriam conſequi poſſit. homines enim

popu-

non.n. aut nos ad illos, aut illi ad uos commeandi facultatẽ habent. uerũ hoc fuit Ciceronis aetate, noſtra non item.

quia propior caelo uidebatur, cũ ſit mons altiſſimus, quam Ganges fluuius.

populariter annum tantummodo Solis, ideſt unius aſtri, reditu metiuntur. cum autem ad idem, unde ſemel profecta ſunt, cuncta aſtra redierint, eandemq. totius caeli deſcriptionem longis interuallis retulerint: tum ille uere uertens annus appellari poteſt: in quo, uix dicere audeo, quam multa ſaecula hominum teneantur. namque, ut olim deficere Sol hominibus, exſtinguiq. uiſus eſt, cum Romuli animus haec ipſa in templa penetrauit; quandoque eadem parte Sol, eodemq. tempore iterum defecerit, tum, ſignis omnibus ad idem principium, ſtellisq. reuocatis, expletum annum habeto. huius quidem anni non dum uigeſimam partem ſcito eſſe conuerſam. quocirca, ſi reditum in hunc locum deſperaueris; in quo omnia ſunt magnis, & praeſtantibus uiris: quanti tandem eſt iſta hominum gloria, quae pertinere uix ad unius anni partem exiguam poteſt? Igitur, alte ſpectare ſi uoles, atque ad hanc ſedem, & aeternam domum contueri: neque ſermonibus uulgi dederis te; nec in praemijs humanis ſpem poſueris rerum tuarum: ſuis te illecebris, oportet, ipſa uirtus trahat ad uerum decus. quid de te alij loquantur, ipſi uideant: ſed loquentur tamen. ſermo autem omnis ille & anguſtijs cingitur ijs regionum, quas uides: nec umquam de illo perennis fuit; & obruitur hominum interitu; & obliuione poſteritatis exſtinguitur. Quae cũ dixiſſet; ego uero, inquam, o Africane, ſiquidem bene-

pro quandocumque. quod futurum eſt, ut ait Macrobius, quindecim annorũ millibus ab interitu Romuli.

ſermo hominum negligendus.

meritis

meritis de patria quaſi limes ad caeli aditum patet. quamquam a pueritia, ueſtigijs ingreſſus & Paulli. "patris, & tuis, decori ueſtro non deſui, nunc tamen, tanto praemio propoſito, enitar multo uigilantius. Et ille, Tu uero enitere; & ſic habeto, te non eſſe mortalem, ſed corpus hoc. nec enim is es, quem forma iſta declarat: ſed mens cuiuſque is eſt quiſque, non ea figura, quae digito demonſtrari poteſt. Deum te igitur ſcito eſſe: ſiquidem Deus eſt, qui uiget, qui ſentit, qui meminit, qui praeuidet, qui tam regit, & moderatur, & mouet id corpus, cui praepoſitus eſt, quam hunc mundum princeps ille Deus: & ut ipſum mundum ex quadam parte mortalem ipſe Deus aeternus, ſic fragile corpus animus ſempiternus mouet. nam, quod ſemper mouetur, aeternum eſt: quod autem motum affert alicui, quodq. ipſum agitatur aliunde, quando finem habet motus, uiuendi finem habeat neceſſe eſt. ſolum igitur, quod ſeſe mouet, quia numquam deſeritur a ſe, numquam nec moueri quidem deſinit. quin etiam ceteris, quae mouentur, hic fons, hoc principium eſt mouendi. principio autem nulla eſt origo. nam ex principio oriuntur omnia: ipſum autem nulla ex re fieri poteſt. nec enim eſſet hoc principium, quod gigneretur aliunde. quod ſi numquam oritur, nec occidit quidem umquam. nam principium exſtinctum, nec ipſum ab alio renaſcetur, nec ex ſe aliud creabit: ſiquidem neceſſe eſt

principio nulla eſt origo.

ſe eſt a principio omnia oriri. ita ſit, ut motus principium ex eo ſit, quod ipſum a ſe mouetur. id autem nec naſci poteſt, nec mori: uel concidat omne caelum, omniſq. natura conſiſtat, neceſſe eſt, nec uim ullam nanciſcatur, qua primo impulſu moueatur. Cum pateat igitur, aeternum id eſſe, quod a ſe ipſo moueatur: quis eſt, qui hanc naturam animis eſſe tributam neget? inanimatū eſt enim omne, quod impulſu agitatur externo; quod autem anima eſt, id motu cietur interiore. nam haec eſt natura propria animae, atque uis. quae ſi eſt una ex omnibus, quae ſeſe moueat: neque nata eſt certe, & aeterna eſt: hanc tu exerce optimis in rebus. ſunt autem optimae curae, de ſalute patriae: quibus agitatus, & exercitatus animas, uelocius in hanc ſedem, & domum ſuam peruolabit: idq. ocius faciet, ſi iam tum, cum erit incluſus in corpore, eminebit foras, et ea, quae extra erunt, contemplans, quammaxime ſe a corpore abſtrahet. nam eorum animi, qui ſe corporis uoluptatibus dediderunt; earumq. ſe quaſi miniſtros praebuerunt; impulſuq. libidinum, uoluptatibus obedientium, deorum, & hominum iura uiolauerunt; corporibus elapſi, circum terram ipſam uolutantur, nec in hunc locum, niſi multis exagitati ſaeculis, reuertuntur. Ille diſceſſit: ego ſomno ſtatim ſolutus ſum.

quae ſit animae propria natura.

diſce ratione aperiendi aditus ad caeleſtem uitam.

VARIAE LECTIONES
EX INGENIO.

Amici; atque pl. 9.
Afferre, mutuat. *ibidem.*
Facit, nihilo ut 15:
Leuctris, Statoq. 17:
Videbatur . parui 20:
Aliquid, aut palam eripit. 49.
Quinctus hic & trigeſimus 94:
Adoleſcentiam perueniſſent :
uel, perduraſſent. 119.
tiunt. Conſentiunt namque a.m. 130:
Familia ſunt alij 142.

INDEX RERVM, ET VERBORVM.

A

ABSTINENTIA *Africani* 58:
Academiae ratio quid a ceteris differat. 41:
Accuſatio laudē peperit L.Craſſo adoleſcenti. 50:
Accuſatio multos illuſtrauit. ibidem.
Accuſatio quibus de cauſſis ſuſcipienda. 51:
Accuſatoris nomen fugiendum. ibidem.
L.Acilius cur ſapiens habitus. 112.
Actio cognitioni anteponenda. 38.
Actione ī omni ſuſcipiēda quæ cōſiderādā ſint. 19:
Adoleſcentes quibus e rebus commendationem pe tere debeant. 50:
Adoleſcentiae uituperatio. 94:
Adoleſcentia multo plures, quam ſenectus, mortis caſus habere. 105:
Adoleſcentum petulantia magis eſt, quā ſenū. 98.
Adoleſcentum imbecillitas conſilij propria. 29:
Adulari, paſſiue. 23:
Aeacus. 25.
Aeginetis pollices praeciſi. 73.
Aequitas lucet ipſa per ſe. 10:
Aeſopus, fabularum actor. 29.
Aetate ut quiſque antecedit, ita ſententiae princi patum tenet in augurum collegio. 105:
Africāi dictū pulcherrimū. 23: *eius abſtinētia.* 58:
Africanus cenſor. 58:

Ageſilaus

Ageſilaus. 43.
Agis rex occiſus. 59.
Agraria lex Philippi. 57:
Agricolarum uoluptates. 102.
Agriculturae laus. 37:
Aiax Telamonius. 28:
Aiax tragoedia. 29.
Alexander Macedo humanitate ſuperatus a patre. 23:
Alexander Phaereus, ab uxore interfectus. 45:
Amare quid ſit. 133.
Amicorum paria. 114:
Amicitiae ne in inimicitias conuertantur, cauendum. 128:
Amicitiae prima lex quae. 120:
Amicitiae termini. 123.
Amicitiae uerae in quibus reperiantur. 125:
Amici qui deligendi. 125.
Amicitia inter aequales magis elucet. 133:
Amicitia a orta natura, non ab indigentia. 117: 118. 122:
Amicitia quare propinquitati praeſtet. 115:
Amicitia quid ſit, 115:
Amicitias diſſuere oportet, non praecidere. 30:
Amicorum omnia communia. 15.
Amicus tamquam alter idem. 129.
Amilcar, Hannibalis pater. 84.
Animi opera maiora, quam corporis. 50:
Animo nihil diuinius. 138.

Animorum

Animorum motus duplices. 33.
Animorum natura aeterna. 152. *cur mortalis eſſe non poſſit.* 107:109:
Animorum uis duplex. 26.
Animus caeleſtis ex altiſſimo domicilio depreſſus ī terram. 108: *in cuſtodia corporis, quoad Deo uidetur, retinendus.* 146:
Animus hōis diues, non arca appellari debet. 136.
Anulus Gygis. 70.
Annum ſolis reditu metimur. 151.
Annus uere uertens multa hominum ſaecula complectitur. 137.
Antiopa tragoedia. 29.
Antipater Tyrius. 60: *eius opinio de honeſto.* 69.
Apellis Venus. 63.
Apollinis Pythij oraculum. 58:
Ἀποφθέγματα. 26:
Appetitus rationi lege naturae ſubiectus eſt. 26:
Appius Claudius Caecus, pacis cum Pyrrho diſſuaſor. 93:
Aqua haeret. 87:
Aquillij de dolo malo formulae. 74:75.
Arati praeclarū conſilium ad conſtituēdā rēp. 59:
Aratus Sicyonius Nicoclem tyrannū occidit. 59:
Archytas Tarentinus. 99.
Areopagitas conſtituit Solon. 20.
Arganthonius, Tarteſſiorum rex. 106:
Ariſtidis ſententia de Themiſtoclis conſilio. 32: *eius auctoritas Athenis. ibidem. iuſtus.* 65.

V *Ariſtip-*

Ariſtippus omne bonum in uoluptate poſuit. 88 a
Ariſto. 5 b
Ariſto Chius de ſenectute ſcripſit. 90 b
Ariſtotelis opinio de pecuniarum effuſionibus. 53 b & de honeſto. 69 b
Aſſentatio ab amicitia remouenda. 131 a
Aſtutiae tollendae. 77 a
Athenae exemplis illuſtres. 4 a
Athenienſes in Aeginetas duri. 72 a
Atilius Calatinus, primarius populi uir. 104 b
Atilius graece ſcripſit hiſtoriam. 88 a
Atilius Regulus, iterum a Poenis captus. 84 b
Atreus. 25 b. 85 b
Atticus cognomen Athenis deportauit. 90 a. P. Sulpicio multum utebatur. 111 a
Attij poetae de regno ſentẽtia. 80. b. eius de Atreo uerſus. 85 b
Auari plus ſemper appetunt. 146 b
Auaritia iniuriae praecipua cauſſa. 9 b. Spartam perditura. 58 b. ea nullum eſt taetrius uitium. ibidem. eius uituperatio. ibidem. auaritia ſenili nil abſurdius. 105 b
Augures maiores natu ijs etiam, qui cum imperio ſunt, anteponuntur. 96 b
Auſpicia quae ſint optima. 92 b

B

Bargulus Illyricus latro. 49 a
Beata uita, in quo contineatur, ex Metrodori ſententia. 88 a

Bella

Bella cur ſuſcipienda. 12 a
Bella iuſta quæ.ibidem.bellicae res maiores ne ſint urbanis,an contra. 20 a
Belli gloria adoleſcentibus quaerenda. 50 b
Bellũ Punicũ tertiũ M. Catonis conſilio illatũ. 21 a
Bene agier quid ſit. 75 a. 77 a
Bene,& beate uiuere nihil aliud eſt,niſi honeſte,et recte uiuere. 139 a
Benefacta male locata,malefacta ſunt. 54 a
Beneficia in egentiſſimos quoſque praecipue conferenda. 15 a. 54 b
Beneficia, quae plurimi facienda. 15 b
Beneficẽtia Herculẽ in Deorũ numerũ retulit. 67 a
Beneficij immemorem omnes oderunt. 55 a
Beneuolentiae colligendae praecepta. 46 a
Beneuolentiam ciuiũ blanditijs,& aſſentationibus colligere turpe eſt. 25 a
Benignitas largitioni anteponenda. 55 a
Benignitas propenſior eſſe debet in calamitoſos. 15 a. 54 b
Benignitas quae ſit utilis reip. 55 a
Benignitas quas cautiones habeat. 13 b
Benignitate nihil hominis naturae accõmodatius. ibidem.
Biantis dictum. 124 b
Bias omnia ſecum portabat. 137 a
Bias ſapiens. 135 b
Bona bonis quae anteponantur. 61 a
Bona caduca,& incerta. 115 a

Bona ea ſunt habenda, quae ſecundum naturam fiunt. 107 a
Bonitatem qui tollant. 67 b
Boni uiri definitio. 78 b
Boni uiri qui appellandi ſint. 115 a
Boni uiri qui ſint. 77 a. 79 b
Bonum ſolum honeſtum. 136 a
Bonum ſummuum, conuenienter naturae uiuere, e Stoicorum ſententia. 64 b
Bonum uirum eſſe ſemper utile. 75 b
Bonus nemo miſer eſſe poteſt. 139 a
M. Brutus accuſator. 51 b
L. Brutus in liberanda patria interfectus eſt. 107 b
L. Brutus quid in patria liberanda ſpectarit. 137 a

C

Caecilij uerſus contra ſenectutem. 95 b
Caecilius. 98 b
Caeſar, Catuli patris frater. 33 b
C. Caeſar dictator ciuium bona uendidit. 60 *a. eius largitiones non liberales, ſed iniuſtae.* 13 *b. regnandi cauſſa, peruertit omnia.* 9 *b. tyrannus dictus* 45 a
Callicratidas, nimio gloriae ſtudio, Lacedaemonijs nocuit. 21 a
Callippho philoſophus. 89 a
Calumniae exempla. 11 a
Calypſo. 28 b
Canius. 74 b
Carthago deleta. 12 *a. euerſa a Paulli F.* 58 b

Cato

Cato, Bruti auunculus 135 *b*
*Cato Cenſorius Africani prioris fere aequalis.*62 *a ſapiēs dictus* 65 *a.graecarum litterarum perſtudioſus in ſenectute.* 95 *b*
*Cato inter Africanorum aetates interiectus.*137 *a*
Cato maior. 37 *b*
M. Cato miles. 92 *a. eius conſilio illatum tertium bellum Punicum.*21 *a.eius de Carthagine ſuſpicio.*94 *a.eius dictū.*131 *a.eius egregia laus.*76 *a.eius lib.de rebus ruſticis.*103 *a.praetor.*92 *a*
Catuli optime latina lingua uti putabantur. 33 *b. eorum qualis ſermo.* 28 *a*
Celare, & tacere, non idem ſunt. 69 *a*
Cenſor Africanus. 58 *b*
Cenſor L. Mummius. *ibidem*
Cethegus. 92 *b.*143 *b*
M.Cethegus ſuadae medulla dictus ab Ennio. 102 *a*
Chryſippi dictum. 71 *a*
Cicero conſul. 60 *b*
*M.Tullij Ciceronis de oppreſſa coniuratione gloriatio.*20 *a.eius uerſus.ibidem.Academicus fuit.* 41 *a.*66 *a.eius de gloria libri duo.* 47 *a.de rep.* 54 *a.eius aedilitas. ibidem.omnes honores ſuo anno adeptus.ibidem.conſul.* 60 *a*
Cimon Theſſalus. 100 *a*
Cincia lex, a Maximo laudata. 92 *b*
Cineas Theſſalus. 100 *a*
Circe. 28 *b*
Ciuis quis ſit. 141 *b*

Cleombrotus, inuidiá timens, Lacedaemonios per didit. 20 *b*

Clytemneſtra, tragoedia. 29 *a*

Collatinus a Bruto collega emiſſus. 70 *b*

Concordia fundamentum reip. 95 *a*

Conſilij capiendi deliberatio triplex, ut uidetur Panaetio. 60

Conſuetudinis maxima uis eſt. 126 *b*

Conuiuia tempeſtiua. 101 *a*

Conuiuium melius Latini, quam Graeci nominarunt. 100 *b*

Corinthus cur deleta. 12 *a. a Mummio euerſa.* 58 *b. euerſa.* 71 *b*

Corporis bona externis bonis anteponenda. 61 *a*

L. Craſſus. 27 *b.* 33 *b. eius aedilicium munus.* 50 *a. eius aedilitas.* 53. *b*

M. Craſſus. 27 *a. prae diuitijs de honeſto non curabat.* 77 *b*

P. Craſſus, cognomine Diues. 53 *b. pontificij iuris, & ciuilis ſtudioſus.* 105 *a*

Cratippus Peripateticorũ princeps. 4 *a. eius laus.* 41 *b. aetate Ciceronis, philoſophorum princeps.* 63 *a. eius opinio de honeſto.* 68 *b*

Curiae Athenis. 55 *b*

Curio utilitatem praeponebat aequitati. 81 *b*

Man. Curius, de Samnitibus, de Sabinis, deq. Pyrrho triumphauit. 103 *a. eius uilla. ibidem. oblatum aurum repudiauit.* 103 *b. eius tenuitas uictus.* 137 *b*

Cynico-

Cinicorum uerecundia. 32 a. 36 b
Cyrus. 43 a. eius morientis ſermo, apud Xenophõtem. 96 b. 109 a. Perſarũ fuit rex, agriculturaq. oblectatus eſt. 104 a

D

Damon. 71 b
Decorum. 24 b
Decorum ab honeſto ſeparari non poteſt. 24. b. ab honeſto quid differat. ibidem. duplex decorum ibidem. fuſum per omnes partes honeſtatis. ibidem. poeticum decorum. 25 a. tribus in rebus poſitum. 31 b
Decij duo. 65. a. 137 b
P. Decius, quarto conſulatu, ſe pro rep. deuouit. 100. a
Deliberanda ea non ſunt, in quibus eſt turpis ipſa deliberatio. 69 b
Demetrius a Macedonibus relictus. 45 b
Demetrius Phalereus. 4 a. 54 b
Demoſthenes. 4 b. 51 a
Deos non nocere. 42 a
Depoſita non ſemper reddenda. 83 a
Detrahendi de abſentibus ſtudium uitioſam naturã ſignificat. 33 b
Dicaearchi liber de interitu hominum. 43 b
Diligere oportet, cum iudicaueris. 119 a
Dinomachus philoſophus. 89 b
Diogenis Babylonij, Stoici, opinio de honeſto. 73 a
Dionyſius tyrannus. 71 b

Diues non eſt, cui quaeſito opus eſt. 145 b
Diues qui ſit. 144 b
Diuitiae cur expetantur. 9 b
Diuitiarum fructus in copia eſt. 132 a
Diuitias amare, parui, anguſtiq. animi eſt. 18 b
Dolere malum, non eſſe philoſophi, non nulli affirmant. 85 a
Dolus malus, quid. 75 a. 75 b
Domus uiri honorati qualis eſſe debeat. 34 b
M. Druſus. 27 b
Duillius Poenos primus claſſe deuicit. 100 b. *delectabatur cereo funali, & tibicine.* ibidem.
Duodecim tabulae de tutela. 75 a

E

Eloquentiae laus. 39 a. 51 a 56 a
Ennij uerſus. 9 b. 13 a. 15 b. 17 a. 22 a. 45 a. 54 b. 85 b. 90 a. 92 a. 93 a. 94. a
Ennius praeclare paupertatem, & ſenectutem tulit. 93 b. *quot annos uixerit.* ibidem.
Epicurei peruertunt praecepta officij. 5 a
Epicuri de bono, & malo ſententia. 88 b
Epigone tragoedia. 29 a
Euripidis uerſus. 80 a. 86 a
Exercitatio in omni re neceſſaria. 17 a. *in ſenibus quid efficiat.* 97 b
Exſilij definitio. 140 b
Exſilium quibus terribile. 138 a
Exſules qui ſint. 141 a

F

Q. Fabij Maximi laus. 22 a
Q. Fabius Maximus callidus. 27 a
Fabricius iuſtus. 65 a. 81 a
C. Fabricij mira iuſtitia. 81 a. cõtinẽtia. 137 b. 145 b
Fabula Platonis utiliſſima. 70 a
Fenerari, a Catone improbatum. 61 b
Feneratores ad medium Ianum ſedebant. ibidem.
Fetiale ius. 11 b. cum hoſtibus commune. 86 a
Fidei bonae nomen latiſſimum. 77 a
Fidei templum in Capitolio. 85 b
Fides uel hoſti ſeruanda. 13 a. 86 a. 86 b
Fides unde dicta. 9 b
Fimbria. 78 b
L. Flamininus, e ſenatu eiectus. 100 b
C. Flaminius tribunus pl. 92 b
Fortis animus duabus ĩ rebus cernitur. 18 a. Fortiſſimus quiſque, imperandi cupidiſſimus. ibidem.
Forti uiro uis adhiberi non poteſt. 86 b
Fortitudinem quo modo definiant Stoici. 17 b
Fortitudo eſt dolorum, laborumq. cõtemptio. 88 b
Fortitdo ſine iuſtitia, in uitio. 17 b
Fortunam ſuis quiſque fingit moribus. 142 b
Fraus odio digna maiore, quam uis. 13 a
Fraus uulpeculae propria, uis Leonis. ibidem.

G

Gabinia lege quanta labes facta ſit. 121 a
Gallus dimetiẽdi caeli, et terrae ſtudioſiſſimus. 101 b
Gemma in uitibus. 102 b

Geometrae

Geometrae non omnia docent. 68 *b*
Gloria, diuitijs anteponenda. 61 *a*
Gloria cupidi homine facile ad res iniuſtas impelluntur. 18 *a*
Gloriae cupiditas ĩ maximis animis, et ingenijs. 9 *b*
Gloriā e rebus bellicis petere adoleſcētes debēt. 50 *b*
Gloriam qui contemnunt non reprehendendi. 19 *b*
Gloria tribus e rebus conſtat. 47 *a*
Gorgias Leontinus, Iſocratis magiſter. 93 *a. centum, & ſeptem compleuit annos.* ibidem
C. Gracchi frumentaria largitio. 57 *b*
Gracchi patris laus. 50 *a*
Ti. Gracchum qui ſecuti ſint. 120 *b*
Graeca uerba latinis inculcare, ridiculum. 28 *b*
Graecia, manāte a Lacedæmonijs malo, cecidit. 56 *a*
Graecorum conſuetudo, ut ijs proponatur, de quo diſputent quamuis ſubito. 111 *a*
Graecorum nobiles uictoriae ſex. 17 *b*
Gratiae, & pecuniae comparatio. 56 *b*
Gyges Platonicus, ex paſtore rex. 70 *a*

H

Hannibal crudelis. 12 *b. callidus.* 27 *b*
Haſta bis in foro poſita. 60 *a*
Hecatonis Rhodij libri de officijs. 75 *b.* 81 *b*
Hercules in caeleſtium numero collocatus propter beneficia in humanum genus collata. 67 *a*
Hereditas optima quae. 30 *b*
Hereditatis ſpes quid efficiat. 131 *a*
Herodoti locus. 49 *a*
Heſiodi

Heſiodi locus. 14 b
Heſiodus de ſtercoratione uerbum non fecit. 103 a
Homerus auctor optimus. 83 b. *multis ante Heſiodum ſaeculis fuit.* 103 a
Homines quidem non re, ſed nomine. 17 a
Homines ſecũdũ deos hominib. maxime utiles. 56 a
Hominis propria appetitio principatus. 7 a
Hominis propria ueri inueſtigatio. ibidem. in prudentia poſita. 7 b
Homo ceteris animantibus quantum praeſtet. 6 b
Homo ſolus ordinem ſentit. 7 a
Honeſtas a partibus quattuor manat. 7 a. 37 b
Honeſtas per ſe animos omnium mouet. 47 a
Honeſtatis partes quattuor 83 b
Honeſti uis. 72 a
Honeſtum, natura laudabile. 7 b
Honeſtum nihil, quod iuſtitia uacet. 17 b
Honeſtum quibus ex rebus conſtetur. ibidem
Honeſtum quid ſit e ſtoicorum, Peripateticorum, Socratis ſententia. 64 a
Honeſtum uerum in ſapientibus ſolis. 64 b
Hortenſii aedilitas. 53 b
Hortenſius, Ciceronis liber de laudibus philoſophiae. 41 a
Hortus altera ſuccidia. 104 a
Hoſtis, olim peregrinus. 12 b

I

Ianus medius. 61 b
Iaſon Phaereus callidus. 27 b

Imperator

Imperator quis ſit. 142 a

Imperia non ſemper expetenda. 18 b

Imperij cupiditas in maximis animis, & ingenijs. 9 b

Imperium non eſt ſcelere quaerendum. 81 a

Impij aduerſus deos qui ſint. 67 b

Iniuria fit duobus modis. 13 a

Iniuſtitiae duo genera. 9 a

Inſipiente fortunato nihil eſt intolerabilius. 123 b

Inſitionibus nihil īuēit agricultura ſollertius. 103 a

Inuita Minerua, nihil decet. 28 a

Iocandi genus duplex. 26 b

Iocandi genus quale eſſe debeat. ibidem.

Ira male laudatur a Peripateticis. 23 a

Ira nihil recte fieri patitur. 34 a

Ira omnibus in rebus repudianda eſt. 23 b

Iraſci grauiter inimicis non oportet. 23 a

Iratorum, aut alioqui commotorum forma ipſa corporis tota mutatur. 26 a

Iſocrates. 4 b. *Gorgiae Leonitini diſcipulus fuit.* 93 a. *uixit annos uno minus centum.* ibidem.

Italicum bellum. 45 b

Iura belli. 11 b

Iuſtitiae fundamentum quod. 9 a. 12 b

Iuſtitiam tollit ambitio. 9 b

Iuſtitia nullum tempus uacare debet. 18 a

Iuſtitia, omnium domina, et regina uirtutum. 67 a

Iuſtitia ſeruanda etiam aduerſus infimos. 13 a

Lacedaemonij

L

Lacedaemonij ſenes appellabant ampliſſimum magiſtratum gerentes. 94 a
Lacedaemonij uictoriae cupidiſſimi. 17 b
Lacteus orbis. 148 b
C. Laelij, & P. Scipionis familiaritas memorabilis. 111 b. 114 b
C. Laelius ſemper eodem uultu. 23 b. *plenus hilaritatis.* 27 b. *cognomento Sapiens.* 49 a. 65 a. *Q. Mucij Scaeuolae Auguris ſocer.* 111 a
Largitio. 54 a. 55 a
Largitionem inconſultam rapinae ſequuntur. 52 b
Largorum duo genera. 53 a
Latronum leges quaedam ſunt. 49 a
Laudare ſe, indecorum. 34 b
Leontinus Gorgias, Iſocratis magiſter. 93 a
Leuctrica calamitas. 44 b
Leges cur conſtitutae. 49 b
Leges quaedam etiam inter latrones. 49 a
Legis Cinciae ſuaſor Maximus. 92 b
Legis xij. tabularum uerba. 12 b
Legumlatores boni plus proſunt ciuitatibus, quam boni imperatores. 20 a
Lex Craſſi, & Scaeuolae de peregrinis. 72 a
Lex de repetundis. 58 a
Lex naturae communem utilitatem ſpectat. 69 a
Lex Petronia, & Papia de peregrinis. 72 a
Lex Voconia, a M. Catone laudata. 93 b
Liberales qui ſint. 53 a

Liberalitas. 13 b
Liberalitas ſecundum naturam. 66 b
Liberalitatis duo genera. 14 b
Liberalitatis ratio duplex. 52 b
Liber nemo, niſi ſapiens. 142 b
Libertatis cauſſa omnis a magnanimis uiris ſuſcipienda contentio. 19 a
Libertatis proprium quid ſit. 19 a
Libido ſenectuti foediſſima. 31 a
C. Licinij Craſſi lex de ſacerdotijs. 132 a
Loci & temporis uis quanta ſit. 36 a
Luculli magnificentia in exſtruendis uillis. 35 a. *eius aedilitas.* 53 b
Ludo, & ioco quatenus utendum. 26 b
Lycurgus. 20 b
Lyſander dux Lacedaemoniorum. ibidem. a Lacedaemonijs expulſus. 59 a. *Lacedaemonius fuit.* 28 a. 104 a
Lyſis Pythagoreus Epaminundam erudijt. 38 b

M

Magiſteria. 101 a
Magnae Matris Idea ſacra. 100 b
Magnanimitas. 37 b
Malitia diſtat a prudentia. 77 a
M. Manilius pauper fuit. 146 b
L. Manlius dictator. 87 a
T. Manlius deterret tribunum pl. ab accuſatione patris. 87 a
M. Marcellus. 108 a

C. Marius

C. Marius. 138 b
C. Marius e fide, iuſtitiaq. diſceſſit. 79 a
Marius Gratidianus. 76 a. praetor edicit populo, quid ſeruet. 75 a
C. Marius ſeptimum annum poſt praeturam iacuit. 79 a
Marte noſtro. 69 a
Maſſilia in triumpho portata. 46 a
Q. Maximus Tarentum recepit. 92 a. mortuum filium pro funere laudauit. 92 b
Memoria legendis ſepulcris perdi putabatur. 95 a ſenectute minuitur. ibid.
Mercari quod ſtatim uendas, ſordidum. 37 a
Mercatura quae probanda. 37 a
Mercenarij omnes ſordidi. ibidem
Q. Metellus a legato ſuo C. Mario accuſatus. 79 a
Metrodori de beata uita ſententia. 88 a
Metus omnis ſeruitus eſt. 144 a
Minerua Phidiae. 136 a
Minos. 25 a
Modeſtia. 24 a
Modeſtia quid ſit. 35 b
Moroſitas ſenum aliquid excuſationis habet. 105 b
Morti nihil tam ſimile, quam ſomnus. 109 a
Mortuis religioſa iura tribuuntur. 114 a
Q. Mucij aedilitas. 53 b
Q. Mucij Mancini ſermo qualis. 28 a
P. Mucius. 50 b
Q. Mucius, P. F. iuriſconſ. 29 b

Q. Mucius

Q. Mucius, Porſenae interfector. 137 b
L. Mummius cenſor. 58 b. *eius continentia.* 142 b.
Corynthum ſuſtulit. 58 b. 142 b

N

Naeuij bellum Punicum. 101 b
Naeuij uerſus. 94 b
Naturae lex. 69 a
Natura eſt ius gentium. 66 a
Natura eſt lex diuina, & humana. 66 a
Naturam quiſque ſuam potius, quam alienam ſequi debet. 28 b
Natura non patitur, ut alteri detrahamus, noſtri commodi cauſſa. 68 a
Naturam omnes ſequi debent. 28 b
Natura quas partes corporis texit, eas tegere omnes debent. 31 b
Natura ſimilium ſui appetens eſt. 122 b
Nearchus Tarentinus. 99 b
Neptunus tres optiones Theſeo dedit. 94 a
Neſtor apud Homerum de uirtutibus ſuis ſaepiſſime praedicat. 97 a
Nicocles tyrannus occiſus. 59 b
C. Norbanus a P. Sulpicio accuſatus. 51 b
Numantia deleta. 12 a
T. Numicius tribunus pl. 86 a

O

Obiurgationum qui modus. 34 a
M. Octauij frumentaria largitio. 57 b
Cn. Octauius primus e ſua familia conſul. 34 b

Oeconomicus, Xenophontis liber a Cicerone iã ſine uerſus. 61 a
Officia alijs alia magis debentur. 16 b
Officia a quattuor honeſtatis fontibus ducta. 83 b
Officia exprobrãtium hominũ odioſũ genus. 127 a
Officia media. 64 b
Officia pro aetatum ratione uariantur. 30 b
Officia ſenum. 31 a
Officia ſplendidiſſima, quae ab animi magnitudine oriuntur. 17 a
Officij amplitudo, & laus. 4 b
Officij deliberatio triplex. 63 b
Officij deſcriptio. 6 a. & 26 a
Officij deferendi cauſſae. 10 a
Officij diuiſio. 6 a
Officij perſequendi rationes quinque. 41 b
De Officijs libri, a Stoicorum fontis deriuati. 5 b
De Officijs librinõ multum a peripateticorum dogmate differunt. 4 a
Officina nihil habet ingenuum. 36 b
De Officio quaeſtio duplex. 9 a
Officiorum boni ratiocinatores eſſe debemus. 17 a
Officiorum comparatio. 37 b
Officiorum praecepta adoleſcentiae aptiſſima. 4 b
Officiorum tractatio in philoſophia uberrima. 62 a
Officiorum adoleſcentis. 3 b
Officium magiſtatus. 31 a
Officium peregrini. 31 a
Officium priuati. 31 b

Omnia praeclara, rara. 128 b
Onera maxima, ſenectus, & paupertas. 93 b
Opes cum infamia non utiles. 81 a
Opifices omnes ſordidi. 37 a
Opinionem hominum de ſe negligere, arrogantis eſt. 25 a
Opipare paratum conuiuium. 74 b
Orationes duplex ratio. 51 a
Orationis uis duplex. 33 a
Orationis proprium quid ſit. 4 b
Orbium caeleſtium ordo. 149 a
Ordo quid ſit. 35 b
Origines, Catonis liber. 108 a
Ὁρμαί. 44 a
Otium languorem affert. 62 a

P

Panaetij opinio de honeſto. 64 a
Panaetius. 43 a. 52 a
Panaetius, Africani praeceptor. 23 b
Panaetius defenditur a Cicerone. 69 a
Panaetius de officijs accuratiſſime ſcripſit. 63 a
Panaetius duas res in ſuis libris praetermiſit. 61 a
Panaetius locum de officijs praetermiſit. 63 b
Panaetius reprehenſus. 5 a
C. Papirius. 131 a
Conſul legem tulit de tribunis pl. reficiendis. 132 a
Papus Aemilius C. Luſcino familiaris. 120 a
παράδοξα maxime Socratica. 136 a

Par-

Parſimonia, magnum uectigal. 146 a
Paſcere bene, prima utilitas in re familiari. 61 a
Patriae caritas quanta. 16 a
Patroni ciuitatum, & nationum qui eſſent. 12 a
L. Paullus, ſocer filij M. Catonis. 93 b
Paupertas contra naturam. 66 a
Paupertas, & ſenectus maxima onera putantur. 93 b
Pauſanias, dux Lacedaemoniorum. 20 b
Peccandum non eſt amici cauſſa. 120 a
Peccare eſt tam quam lineam tranſire. 139 a
Peccata eſſe aequalia. 139 a
Pecunia corrupti; fideles eſſe non poſſunt. 52 b
Pecuniae cupiditas unde. 9 b
Pecuniam contemnere, magnificum eſt. 18 b
Pecunia nõ quaerenda ſolum, ſed etiam collocãda. 49 b
Pelopis regnum iniquum. 88 b
Perduellis. 12 b
Pericles. 43 b. *princeps Graeciae.* 54 b
Periculis ſine cauſſa offerre ſe, ſtultum eſt. 21 b
Periculoſarum actionum multiplex ratio. 22 a
Peripatetici, quod iracundiam laudẽt, notati. 23 a
Periurium quid ſit. 86 a
Pernicies uitae ſumma, intelligentiae ſimulatio in malitia. 77 b
Phaeton Solis filius. 83 a. *ictu fulminis deflagrauit.* ibidem.
Phalaridis mors. 45 b. *crudelis tyrannus fuit.* 68 a

Philippi ad Alexandrum epiſtola. 52 *b*. *eius lex Agraria*. 57 *b*. *tribunus pl*. *ibidem*.
L. Philippi iniuſta ſententia. 81 *a*
L. Philippus. 27 *b*. 54 *a*
Philoſophiae defenſio. 41 *a*
Philoſophiae nomen quibuſdam inuiſum. 40 *a*
Philoſophiae pars de officijs uberrima. 62 *b*
Philoſophiae quando, & quibus rationibus adductus operam dare coeperit Cicero. 40 *a*
Philoſophia quid. 40 *b*
Philoſophi in quo peccent. 10 *a*
Philoſophi qui. 38 *a*
Pirata communis hoſtis omnium. 86 *a*
Piſonis lex de repetundis. 58 *a*
Plato. 4 *b*. *eius locus*. 7 *b*. 17 *b*. *eius praeclara ſententia*. 9 *a*. *eius dictum in philoſophos*. 10 *a*. *Dionem erudijt*. 35 *b*
Pocula minuta, & rorantia. 101 *a*
Polycleti ſignum. 142 *a*
Pompeij Magni dictum honorificum in Caeſarem. 21 *a*. *eius theatrum*. 54. *b*. *reprehenſus*. 80 *a*
Pomponius tribunus pl. diem dixit L. Manlio dictatori. 87 *a*
T. Pontij centurionis uires. 97 *b*
Pontij Samnitis dictum de auaritia. 58 *a*
Pontius Samnis. 99 *b*
Poſidonium, Panaetij diſcipulus. 63 *b*. *de officijs ſcripſit*. *ibidem*.
Praeclara omnia rara. 128 *b*

Prandia

Prandia decimae nomine. 54 a
Principatum appetere, hominis proprium. 7 a
Priuatam uitam multi coluere, ut tranquille uiuerent. 19 a
Priuata nulla natura, ſed occupatione, uictoria, lege, pactione, condicione, ſorte. 8 b
Priuata uita otioſior, publica fructuoſior. 19 a
Prodigi qui. 53 a
Promiſſa non ſeruanda. 82 b. 83 a
Promiſſis quando ſtandum non ſit. 11 a
Propylaea. 54 b
Prudentiae, & ſapientiae, diſcrimen. 38 a
Prudentia in quo ſita. 7 b. 77 a
Prudentia quid. 35 b
Prudentia ſenectutis eſt. 94 b
Prudentia ſine iuſtitia nocet. 47 b
Ptolemaeus, Aegypti rex, Arati Sicyonij hoſpes. 59 b
Pulchritudinis duo genera. 32 b
Pyrrhi, & Hannibalis diſſimiles mores. 118 a
Pyrrhi praeclara ſententia. 12 b
Pyrrho. 5 b
Pyrrho ſe Macedones dediderunt. 45 b
Pyrrhus Aeacides. 12 b
Pyrrhus bellum intulit Romanis. 81 a
Pythagoras. 16 *a. eius ſeueritas.* 27 b
Pythagoreorum mos in exercenda memoria. 98 b
Pythias. 71 b
Pythius argentarius. 74 b

Q

Quaeſtio de honeſto, & utili. 72 b

R

Ratione utentium duo genera. 42 a
Rectum ita iuſtum, ſi uoluntarium. 10 a
Reges cur inſtituti. 49 b
Regnandi cupiditates unde exiſtant. 69 b
Regni fides nulla. 9 b
Regulus, captus a Poenis. 13 a
Regulus Attilius. 107 b
Rei familiaris augendae qui modus. 24 a
Reip. praefuturis duo Platonis neceſſaria praecepta. 22 b
Reip. rectores legum ſimiles eſſe debent. 23 b
Repetundarum lex. 58 a
Reſpublicae maximae per adoleſcētulos labefactatae, a ſenibus ſuſtentatae. 94 b
Rhetorum campus. 17 a
Romanorum legionum fortitudo animi. 108 a
Romani populi, Cannenſi clade, animi magnitudo. 72 a
Romani quibus populis uictis ciuitatem dederunt. 11 b
Romani uiri illuſtres bellica laude. 17 b
Romulus iniuſtus. 71 *a. quibus gradibus in caelum adſcenderit.* 137 a
Roſcium Amerinū adoleſcēs defendit Cicero. 52 a
Rupilius fabularum actor. 29 a
P. Rutilius. 50 b

Rutilius Rufus, Panaetij auditor. 63 b

S

Sacra familiarum. 16 a
Saguntini. 140 a
C. Salinator, 91 *b. Tarentum amiſit.* 92 a
Sanguinis coniunctio uinculum caritatis. 16 a
Sapiens, qui ſibi non prodeſt, nequidquam ſapit. 75 a
Sapientes ſeptem, non tamen omnino ſapientes. 65 *b.* 112 b
Sapientiae laus. 40 b
Sapientia in quo ſita. 7 b
Sapientia nō nulli quo modo interpretentur. 115 a
Sapientiam princeps uirtutum. 38 a
Sapientia quid a prudentia differat. ibidem
Sapientia quid ſit. ibidem
Sapientiſſimus quiſque aequiſſimo animo moritur, ſtultiſſimus iniquiſſimo. 109 b
Scaeuolae pontificis laus. 111 *a. pontifex maximus* 77 a
M. Scaurus. 20 *b.* 27 *b. eius filius damnatus.* 34 *b. eius aedilitas.* 53 b
Scientiae cupiditate omnes trahimur. 8 a
Scipio Africanus, Paulli filius, eloquentia cumulauit bellicam gloriam. 29 b
Scipio ambitioſus, & triſtis. 27 b
Scipio Naſica T. Gracchum interemit. 20 b
Scipiones duo. 65 *a.* 108 a
Scipiones duo, propugnacula belli Punici. 137 b

Scipionis Africani dictum. 62 *a. eius filius minorem Africanum adoptauit.* 30 *b*

P. Scipionis Naſicae ſermo qualis. 28 *a*

Scipionis uirtutes. 113 *a.* 113 *b*

Scipio Numantiam excidit. 20 *b*

Scipio paucis ante mortem diebus, triduum de rep. diſſeruit. 114 *a*

P. Scipio pontifex maximus. 102 *a*

Scipio tribunus militum in Africa. 147 *a*

Senator non eſt, qui iureiurando hoſtium tenetur. 84 *a*

Senectus accuſatur non propter aetatem, ſed propter mores. 91 *b*

Senectus natura loquacior. 103 *a*

Senectus quattuor de cauſſis mira uidetur. 93 *b*

Senectutis arma ſunt exercitationes uirtutũ. 92 *a*

Senectutis honeſtũ domiciliũ Lacedaemone. 105 *a*

Senectutis modica ſeueritas probatur. 106 *a*

Senectutis uituperatio. 99 *a*

Senes in adoleſcentium caritate acquieſcunt. 133 *b*

Senibus conceditur, ut de ſe dicant. 97 *a*

Senili auaritia nihil abſurdius. 106 *a*

Senis ſermo quietus, & remiſſus, decorus eſt. 96 *b*

Senũ moroſitas aliquid excuſationis habet. 105 *b*

Sepulcra communia propinquis inter ſe. 16 *a*

Seruius Orata. 76 *a*

Sermonum ſuauitas, amicitiae cõdimentum. 126 *a*

Seruilius Ahala Sp. Melium interemit. 103 *b*

Seruis quo modo utendum. 13 *a*

Seruituti,

Seruituti, & turpitudini anteponenda mors. 21 b
Seruorum infima condicio. 13 a
Seueritate ſublata, adminiſtrari ciuitas non poteſt. 23 a
Sicyon per annos quadraginta a tyrannis obſeſſa. 59 b
Silani aedilitas. 53 b
Simulatum nihil diuturnum eſt. 50 a
Simulatum nihil in amicitia. 117 b. 131 b
Societas inter quos. 115 a
Societas praeſtantiſſima quae. 16 b
Societatis humanae gradus. 15 a
Societatis humanae uinculum. ibidem.
Socrates. 140 a
Socrates εἴρων. 27 b
Socrates quam ad glorioſam uiam traderet. 49 b
Socrates, ſapientiſſimus Apollinis oraculo iudicatus. 108 b
Socrates ſemper eodem uultu. 23 b
Socrates ſenex fidibus didicit. 95 b
Socratici in ſermone maxime excellunt. 33 b
Socratis opinio de honeſto. 64 a
Sodalitates Catone quaeſtore conſtitutae. 100 b
Solitarium nihil natura amat. 130 b
Solitudo languorem affert. 62 a
Solon furorem ſimulauit. 27 b
Solonis, & Themiſtoclis comparatio. 20 a
Solonis praeclarum dictum. 102 a
Solonis ſapientis elogium. 107 b

Sophocles

Sophocles a Pericle reprehenſus. 35 b. a filijs in iudicium uocatus. 95 a
Sophoclis dictū egregium de rebus Venereis. 101 a
Sparta propter auaritiam peritura. 58 b
Sponſio, ni bonus uir eſſet Pythias. 18 b
Statij poetae uerſus. 95 b
Statuae ueterum ornatu fere militari. 17 b
Stoici honeſtum ſolum bonum eſſe dicunt. 64 a
Stoici ſplendidius de officio, quam Academici, aut Peripatetici, diſſeruerunt. 66 a
Stoici, unde uerba ſint ducta, ſtudioſe exquirūt. 9 a
Stoicorum inuerecundia. 32 a
Stoicorum opinio de commodis connumerandis. 8 b
Stoicorum oratio. 135 b
Stulto nemini bene eſſe poteſt. 139 a
Stultos omnes inſanire. 140 b
C. Sulpicius aſtrologiae ſtudioſus. 8 a
P. Sulpicius C. Norbanū accuſauit. 51 b. tribunus pl. a Q. Pompeio capitali odio diſſidet. 111 a
Summum ius ſumma iniuſtitia. 11 a
Superbia in proſperis rebus fugienda. 23 b
Superiorem parem eſſe inferiori, maximum eſt in amicitia. 126 b
Sylla. 27 b
L. Sylla ciuium bona uendidit. 60 a
Syllae in uictoria crudelitas. 46 a
Syllanae largitiones, non liberales, ſed iniuſtae. 14 b

T

Tabulae nouae iniuſtae. 60 a

Tantali regnum iniquum. 80 b
Tarquinius exſul. 123 b
Tarteſſiorum regis aetas. 106 b
Temperantia. 24 a
Tempeſtiua conuiuia. 101 a
Terentij locus. 37 a. 105 b
Terentius, Laelij familiaris. 131 a
Themiſtocles. 20 b. 27 b. 43 b. 57 a. 72 b. 92 a. 121 a
Theophraſtus. 4 b. 53 a. 55 b
Theſei optata tria. 17 b
Timo Athenieſis cogreſſu hominu fugiebat. 130 a
Timotheus, Cononis filius. 29 b
Tribuni pl. hoſtibus de diti. 86 a
Tributorum finis. 58 b
Troezene. 72 a
Tuditanus. 92 b. 101 b
Turpe mutatur tempore. 65 a
Turpe numquam utile. 69 b
Turpio Ambiuius. 101 b
Turpitudo maxime contra naturam. 69 a
Tyrannorum fere uiolenta mors. 45 a. 59 a. 65 a

V

Valerius Coruinus ad centeſimu annu uixit. 104 b
Valetudinis tuendae ratio. 60 b
Vectigalia urbana ruſticis anteponenda. 61 a
Venditor, lege XII *tab. praeſtabat tantum uitia, quae lingua nuncupata eſſent.* 76 a
Ver adoleſcentiae comparatur. 106 b

Vere-

Verecundia. 24 a. 25 a. 32 b
Verecundia, maximum amicitiae adiumentum. 129 b
Verecundia ſublata, nihil rectum, aut honeſtum eſt 37 b
Veri inueſtigatio hominis propria. 7. a
Veritas moleſta eſt. 131 a
Verſus in Vlyſſem. 83 b
Veſtitus quae ratio. 32 b
Veterrima quaeque debent eſſe ſuauiſſima. 126 b
Veturius, hoſti deditus. 85 b
Viam eranti non monſtrare, Athenis exſecrationibus publicis ſancitum. 69 b
Villa locuples quibus rebus abundet. 103 b
Vires celeritati anteponendae. 61 a
Virgula diuina. 39 a
Viriathus Luſitanus a C. Laelio fractus, & comminutus. 49 a
Virtus amans ſui eſt. 132 a
Virtus amitti non poteſt. 146 b
Virtus cum quo conſentiat. 139 b
Virtus omnis tribus in rebus fere uertitur. 43 b
Virtus quanti aeſtimanda. 146 a
Virtus tenera, & tractabilis eſt. 122 b
Virtutem quo modo nō nulli interpretentur. 106 a
Virtutem unam qui habet, an omnes habeat 47 b
Virtute nihil amabilius. 118 a
Virtute qui praediti ſunt, ſoli ſunt diuites. 146 b
Virtutes inter ſe pares. 139 b

Virtutes

Virtutes ut quaeque leniores, ita amabiliores. 14 a
Virtutis opinio amicitiae conciliatrix. 120 b
Virtutum quarundam ſimulacra in belluis. 15 a
Viſcellinus. 120 a
Vita, deſerta ab amicis, iucunda eſſe non poteſt. 124 a
Vitae finis optimus. 107 a
Vitam multi, & ij docti deplorarunt. 110 a
Vitia animi grauiora, quam corporis, ac fortunae. 67 a
Vitis, natura caduca. 102 b
Vlciſcendi modus. 11 b. 44 a
Vlyſſes. 28 b
Vlyſſes militiam ſimulatione inſaniae ſubterfugere uoluit. 83 b
Voluptas omnis, honeſtati contraria. 89 a
Voluptas plurimorũ patrocinijs defenditur. 137 b
Voluptate nulla peſtis capitalior. 99 a. 99 b
Voluptates agricolarum. 102 b
Voluptates, blandiſſimae dominae. 48 b
Voluptatis appetitum omnes fere propter uerecundiam occultant. 27 a
Vox, clara & ſuauis eſſe debet. 33 a
Vtile ab honeſto ſeparari non debet. 43 a
Vtilitas communis ſecundum naturam. 67 b. 69 a
Vtilitatum comparatio. 61 b
Vt inter bonos bene agier. 75 a. 77 a

X

Xantippus Lacedaemonius, Poenorum dux. 82 a

Xenocrates

Xenocrates ſermone inſuaui fuit. 28 a
Xenophontis libri admodum utiles. 104 a
Xenophontis locus. 29 b
Xenophontis Socratici liber de re famitiari. 61 a

Z

Zenonis opinio de honeſto. 69 a

F I N I S.

AL DVS

Caroliny Planutiny Benedicto Rhau: ...
...

[illegible]

[illegible] — f 1347

[illegible] — f 146 —

FINE

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

LABOR. RESTAURO
A. Lombardi
1972

Digitized by Google

Digitized by Google